

Legendan jälki maisemassa.

Pyhän Henrikin tien historiaa ja tätä päivää

Erkki Länsisyrjä

Pro Gradu -tutkielma

Turun yliopisto

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen
laitos

Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen
koulutusohjelma

Maisemantutkimus

Toukokuu 2014

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1 Tutkimuksen kohde ja tutkijan motiivi	1
1.2. Tutkimuksen kysymyksenasettelu, menetelmä ja aineistot	1
1.2.1 Tutkimusaineistot	2
2. Tietoa Suomen kristillistymisestä	4
2.1 Henrik ja Lalli	4
2.2 Vanhoista teistä lounaisessa Suomessa	7
2.3 Pyhän Henrikin keskiaikaiset kulttipaikat	11
2.4 Reformaatio ja pyhimyslegendan myöhemmät tulkinnat	18
3. Pyhän Henrikin tien retkeilyreitti	20
3.1. Väinö Nummiston visio Lallista johti Pyhän Henrikin tiehen	20
3.2 Pyhän Henrikin tien toimikunta merkitsee pyhiinvaellusreitit	23
3.3. Pyhän Henrikin tien avajaiset valtakunnallisessa kotiseutujuhlassa	30
3.4 Pyhän Henrikin tielle etsitään käyttöä	34
3.5 Pyhän Henrikin tien toimikunnan järjestämät pyhiinvaellukset	35
3.6 Tien käyttökelpoisuutta pyritään parantamaan	43
3.7 Pyhän Henrikin tien pyhiinvaellusyhdistys ry. jatkaa pyhiinvaelluksia	46
3.8 Muita toimijoita Pyhän Henrikin tiellä	50
4. Pyhiinvaellukset kiinnostavat suomalaisia	52
4.1. Pyhät Polut	52
4.2. Muita pyhiinvaelluksia Suomessa	54
5 Pyhän Henrikin tien tuottama yhteisöllisyys	55
5.1 Paikalliset tulkinnat ja toimijat	55

5.1.1 Tradition tulkintoja ja sitä luovia operaatioita Köyliössä	56
5.1.2. Perinteet ja operaatiot Nousiaisissa.....	59
5.1.3 Perinteet Kokemäellä	62
5.1.4 Muut reitin varren merkittävät paikat ja perinteet.....	64
5.2 Yhteisöllisyyttä yli maakuntarajojen	69
5.3. Pyhän Henrikin pyhiinvaellukset edistäneet ekumeniaa.....	71
5.4 Median osallisuus.....	72
5.5 Muut osalliset	73
5.6 Kansainvälisyys	76
6. Pyhän Henrikin tien maisemasta.....	76
7. Tulokset ja johtopäätökset.....	91
Lähdeluettelo:.....	95
Lyhenteet.....	104
Liitteet:	105

1. Johdanto

1.1 Tutkimuksen kohde ja tutkijan motiivi

Tutkimukseni kohde on Pyhän Henrikin tieksi kutsuttu vaellusreitti. Se noudattelee keskiaikaista pyhiinvaellustietä, joka yhdisti Pyhän Henrikin tärkeimmät keskiaikaiset kulttipaikat. Piispa Henrik on myös Suomen apostoli ja kansallispyhimys.¹

Pyhän Henrikin palvonta päättyi asteittain 1500-luvun lopulla reformaation seurauksena ja pyhiinvaellukset kulttipaikoille päättyivät, mutta niihin käytetystä reitistä jäi muisto kansanperinteeseen ja paikannimiin².

Pyhän Henrikin tien toimikunta selvitti 1970-luvulla maakunnallisena hankkeena vanhan tien linjauksen ja merkitsi sen maastoon. Merkitty reitti ulottuu Kokemäeltä Turkuun ja sen pituus on noin 140 km.³ Se on merkitty Satakunnan maakuntakaavaan⁴ sekä museoviraston tietokantaan: *Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt 1993 –luettelo*⁵ ja peruskartan lehdille Nousiaisissa, Mynämäellä ja Yläneellä⁶.

Pyhän Henrikin tie kiinnosti minua, koska tunsin sen entuudestaan sen Säkylässä kulkevan metsäosuuden. Halusin saada lisää tietoa tiestä ja sen käytöstä ennen ja nykyaikana.

1.2. Tutkimuksen kysymyksenasettelu, menetelmä ja aineistot

Tutkimuskysymykseni on: Miten Pyhän Henrikin tie on tuottanut ja tuottaa edelleen yhteisöllisyyttä? Esitän tien merkinnän kronologisena prosessina. Tarkastelen myös miten tien käyttö on kehittynyt ja miten se sai nykyisen muotonsa. Esitän myös lyhyen katsauksen pyhiinvaelluksiin Suomessa ja miten Pyhän Henrikin nimissä tehty vaellus sijoittuu suomalaisten pyhiinvaellusten joukossa.

Esitän katsauksen pyhiinvaellusreitien maisemapirteistä ja liitteenä vuonna 2012 pyhiinvaellukseen käytetyn reitin karttojen avulla.

¹ Suominen 1979, 19.

² Haavio 1948, 224.

³ Suominen 1979, 23-30.

⁴ liite 5.

⁵ liite 6.

⁶ Peruskartat 2003/ 1133: 07, :11 ja :12.

Kuva 1: Kärkytietä Säskylässä.

Kuva 2: Polkua Säskylässä

Tutkimusmenetelmäni on aineistolähtöinen analyysi. Yksilöllisestä, paikallisesta ja maakunnallisesta tasosta muodostuu aineistollinen triangulaatio.

Tutkimukseni ei kohdistu Pyhän Henrikin legendaan eikä kansanperinteeseen. Käytän niitä ainoastaan taustoittaakseni Pyhän Henrikin legendan suhdetta pyhiinvaelluskäyttöön ja Pyhän Henrikin tiehen.

1.2.1 Tutkimusaineistot

Primääriaineistoani ovat Pyhän Henrikin tietoisikuntaan kuuluneiden ja Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistyksen toimintaan osallistuneiden henkilöiden haastattelut sekä heidän yksityisistä ja muista arkistoista saamani tietoisikunnan ja pyhän Henrikin pyhiinvaellus ry:n asiakirjat.

Aineistoja luovuttivat käyttööni tietoisikunnan pitkäaikaiset jäsenet *Sakari Heikkilä* Ruskolta (S.H.), ja *Marja-Lea Visasalo* Mynämäeltä. Pitkäaikaisen tietoisikunnan jäsenen yläneläisen *Vilho Lehdon* arkiston (Lehto V. ark.) luovutti käyttööni *Arimo Helmissaari*. *Kalle Elonheimo* Sauvosta luovutti käyttööni tietoisikunnan ja Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistyksen kokous- ja suunnitteluaineistoa vuodesta 1995 lähtien. (K.E. ark)

Kokemäen kaupungin arkistosta aineistooni kuuluu *Esko Pertolan* sinne luovuttamia Pyhän Henrikin tietomikunnan pöytäkirjoja ja kirjeitä 1970- ja 1980- luvuilta sekä artikkeleita Kokemäen saarnahuoneesta. Kutsun näitä Pertolan papereiksi.

Olen mielestäni saanut yllä mainitut aineistot sellaisina kuin ne itse kullekin ovat kertyneet ilman tarkoitushakuista ennakkovalintaa

Taiteilija *Väinö Nummiston* pojalta *Pauno Nummistolta* sain käyttöni taitelijan leikekirjan, johon Nummisto on tallentanut aikajärjestykseen sanomalehtileikkeitä. Leikkeistä suurinta osaa ei ole päivätty, mutta olen voinut ajoittaa ne ajalle 1967-1979. Paikallislehtien lisäksi leikekirjaan on tallentunut artikkeleita Uudesta Suomesta, Turun Sanomista, Lallista ja Satakunnan Kansasta sekä Itä-Hämeestä. Kirjaan on kertynyt leikkeitä parista sadasta artikkelista, joista osassa mainitaan lehti ja päivämäärä, tällöin olen käyttänyt niitä lähteinä ilman mainintaa leikekirjasta. Päivättyjen leikkeiden avulla olen saanut vahvistuksen sille, että leikekirja muodostaa kronologisesti etenevän kokoelman. Päiväämättömiin ja ilman lähdemerkintää oleviin artikkeleihin olen viitannut leikekirjan sivunumerolla. Leikekirjaa ei voi pitää täysin luotettavana lähteenä, koska sen tekijä, ei ole välttämättä lukenut kaikkia lehtiä, tai on jättänyt tahallisesti tallentamatta jotain aihealueita. Käytän leikekirjaa ensisijaisesti kuvatakseni Väinö Nummiston persoonaa ja toimintaa, mutta myös kuvatakseni tien merkintään liittynyttä prosessia. Vertaan leikekirjaa käytössäni olleeseen muuhun aineistoon ja koetan olla tekemättä päätelmiä yksin leikekirjan pohjalta, joskin joudun turvautumaan siihen erityisesti Nummiston Lalliin kohdistuneen herätystyön osalta. Käytän leikekirjaa kriittisesti yhtenä lähteenäni, huomioiden siihen liittyvät puutteet. Käytän tästä arkistosta nimeä Nummiston ateljeen arkisto (N.at.ark.)

Aineistooni kuuluu SKS:n kansanrunousarkiston pitäjäkortistoista, legendat/ pyhimykset kortistosta ja kertomusperinteen kortistosta saatuja tietoja.

Satakunnan maakuntamuseosta aineistooni kuuluu 1980 julkaistuja peruskarttoja. Museon kokoelman kuvia Kokemäen saarnahuoneesta ja Köyliön Kirkkokarista käytän taustoittavina dokumentteina.

Olen hankkinut asiantuntijatiedonantoja sekä puhelimitse että tapaamisissa.

Sekundääristä aineistoa ovat sanomalehtien uutiset ja -artikkelit sekä internet aineistot ja muu aikalaisaineisto.

Tutkimuskirjallisuuteen kuuluu Pyhää Henrikiä ja Lallia käsitteleviä tutkimuksia ja teoksia. Teosten aiheet käsittelevät Pyhän Henrikin legendaa, kansanperinnettä ja kirkkohistoriaa sekä tiehistoriaa. Tutkimuskirjallisuuden avulla olen kartoittanut sitä, mihin tietomme Pyhästä Henrikistä ja hänen nimikkotiästään perustuvat ja miten niitä eri aikoina on tulkittu.

Kyseessä on aihealue, joka on ollut Suomen keskiajan tutkijoiden keskuudessa runsaan mielenkiinnon kohteena. Erityisen vilkasta tutkimus oli itsenäisyyden aikana 1920- ja 1930-luvuilla. Näissä tutkimuksissa on huomioitava niiden mahdollinen vanhentuminen sekä kansallishenkinen tendenssi. Olen viitannut Jalmari Jaakkolaan, ristiretken luonnetta käsitellessäni sekä Juhani Rinteeseen Henrikin pyhänjäänöksiin liittyen ja Martti Haavioon Pyhän Henrikin tiehen liittyvän kansanperinteen osalta. Pidän käyttämiäni tietoja edelleen vartenotettavina. Uudemmissa keskiajan tutkimuksista olen tutustunut Pyhän Henrikin legendaa perusteellisesti tutkineen Tuomas Heikkilän ja hänen kanssaan yhteistyössä toimineen Maiju Lehmijoki-Gardnerin teoksiin. Heikkilä arvostaa vanhemmista tutkijoista erityisesti Aarno Maliniemeä, joka on tarkasti kääntänyt keskiaikaisia lähteitä. Toinen pyhimysaiheita tutkinut nykytutkija on Christian Krötzl. Keskiajan historiankirjoitusta on tutkinut Simo Heininen. Mauno Jokipii on erityisesti pyrkinyt valaisemaan Suomen kristillistymistä.

Tiehistoria osuudessa käytän Tapio Salmisen ja Juhani Viertolan sekä Martti Haavion tutkimuksia, mutta olen hyväksynyt mukaan myös Matti Vakkilaisen kertomuksen pyhiinvaellustien reitistä, koska se ei poikkea em. tutkijoiden esittämistä tiedoista. Eeva Ruoffin esitelmän otin mukaan sen muista poikkeavan näkemyksen johdosta.

Tutkimukseni taustamateriaaliin kuuluu myös reitin kuvaukset, joihin hankin materiaalin vuoden 2012 ekumeenisen pyhiinvaelluksen aikana valokuvaamalla, muistiinpanoin ja GPS-paikannuksen avulla. Lisäksi kuljin reitin metsäisen osuuden Nousiaisten Repolan ristiltä Yläneen Eljärvelle syksyllä 2013 uudestaan.

2. Tietoa Suomen kristillistymisestä

2.1 Henrik ja Lalli

Tietomme Piispa Henrikin ja hänen surmaajakseen mainitun Lallin kohtaamisesta perustuvat kirkollisiin legendoihin Pyhästä Erikistä ja Henrikistä⁷ ja Pyhän Henrikin sur-

⁷ Pyhän Henrikin legenda, liite 2.

mavirtenä tunnettuun kansanrunoon⁸. Keskiajalta lähtien on annettu ymmärtää niiden kuvaamien tapahtumien olevan Suomen historian alku ja katoliselle kirkolle se antaa oikeutuksen paikallisiin juuriin ja paikallisen marttyyripyhimyksen⁹. Varmaa kirjallista todistetta kummankaan historiallisesta olemassaolosta ei ole.¹⁰ Suomalaisen käsitys historiamme alkuhetkistä perustuu kuitenkin edelleen näistä legendoista ja kansanperinteestä ammennettuihin kertomuksiin. Ne ovat suomalaisuuden kulttuurisia perusfaktoja.

Pyhän Henrikin legenda on Suomen keskiajan tutkimuksen keskeisiä kohteita. Daniel Juslenius käsitteli sitä teoksessaan: *Aboa vetus et nova*. Siinä piispan surmapaikaksi mainittiin Köyliönjärvi ja, että Henrik oli englantilaissyntyinen lähetyspiispa. Hän oli ollut aiemmin kaksi vuotta Upsalan piispana. Henrik tuli Pyhän Erikin kanssa Suomeen vuonna 1150 ja saarnasi suomalaiselle totisen jumalan tuntemisesta. Seuraavana vuonna hän kärsi Suomessa marttyyrikuoleman.¹¹

Pyhän Henrikin surmavirren ja legendan keskeisistä suhteista on esitetty erilaisia käsityksiä. Martti Haavio esittää, että surmavirren tapahtumien vahva paikallistaminen Nousiaisisiin ja Köyliöön olisi merkki pyhimyksen palvonnan varhaisesta korostumisesta näillä seuduilla. Se merkitsisi, että surmavirsi on syntynyt traditiosta, joka nousee piispa Henrikin vaiheista ja, että se voisi olla myöhemmän liturgian esikuva.¹² Jalmari Jaakkola on Haavion kanssa samalla kannalla. Hänen mukaansa Henrikin kirkollisessa legendassa kuvatut ihmeteot ovat syntyneet kansan keskuudessa, siirtyen sieltä kirkolliseen käyttöön ja ne todistavat kansanrunon olleen legendan lähde eikä päinvastoin.¹³ Heikkilän mukaan surmavirsi on syntynyt legendoja myöhemmin ja perustuu kirkolliseen alttariliturgiaan *officiumiin*. Sen perusteella on syntynyt kansankielinen mysteerinäytelmä, johon surmavirsi liittyy¹⁴. Myös Anttonen pitää runoa kirkollisen legendan kansanomaisena versiona. Hän pitää surmavirttä *kansanomaiseen kristillisyyteen paikallistuvana myyttirunona, melodramaattisena balladina, jossa historialliset ainekset ovat sen myyttisyydelle alistettuja*.¹⁵ Yleisesti on hyväksytty, että surmavirsi on keskiaikainen, joskin se merkittiin muistiin vasta 1600-luvun lopulla.¹⁶

⁸ Liite 1.

⁹ Anttonen P. 2004 (a), 191.

¹⁰ Heikkilä 2005, 8.

¹¹ Heininen 2008, 9-11.

¹² Haavio 1948, 221,222.

¹³ Jaakkola 1958, 70.

¹⁴ Heikkilä 2005, 257.

¹⁵ Anttonen 2004 (b), 122, 123.

¹⁶ Heikkilä 2005, 247.

Käsitys Pyhän Henrikin historiallisuudesta on muuttunut 1930-luvun yleisestä hyväksymisestä Heikkilän täysin päinvastaiseen näkemykseen. Heikkilä herätti valtakunnallista huomiota sanomalehdistössä tutkimuksensa esittelyn yhteydessä todetessaan, ettei Henrik ole historiallinen henkilö, koska hänestä ei löydy ainoatakaan kirjallista aikalaismainintaa. Köyliössä herätti kohua se, että olemattoman Henrikin surmaajaakaan Lallia ei näin ollen voinut olla olemassa.¹⁷ Jaakkola ja puolestaan pitää Henrikin historiallista olemusta äärimmäisen todennäköisenä¹⁸. Rinnekin toteaa Henrikin historiallisen henkilöllisyyden olevan yleisesti tunnustettu¹⁹.

Toinen aihe mistä käsitykset ovat muuttuneet koskee ns. I ristiretkeä. Sen lähteenä olevaa Pyhän Eerikin legendaä pidetään myöhäissyntyisenä ja pyhimyksellistä sankarimyyttiä luovana, jolla on tendenssimäinen luonne ja sen historiallinen todistusarvo on vähäinen.²⁰ Kristian Krötzl on ristiretkestä tehtyjen tutkimusten ja alkuperäislähteiden perusteella todennut: *Koko ristiretken historiallisuus voidaan hyvin perusteiden kyseenalaistaa ja tutkimuksessa on vuosikymmeniä ollut eriäviä mielipiteitä*²¹.

Lähdeaineiston vähäisyydestä huolimatta, muun muassa arkeologisten todisteiden perusteella on uskottavaa, että Svean maan kuningas Erik, joka on historiallinen henkilö, teki retken Varsinais-Suomeen tai Satakuntaan. Mukanaan hänellä saattoi olla merkittävä kirkonmies, jonka tehtävänä on ollut ensisijaisesti kirkollisen järjestyksen asettaminen. Kuninkaan poistuttua piispa on jäänyt Suomeen ja saanut surmansa.²² Surmavirsi lisää kertomukseen surmapaikan Köyliössä järven jäällä ja ruumiin kuljettamisen ja hautaamisen Nousiaisiin. Henrikin legendan antama kuva, ei myöskään tue väkivaltaista käännytystoimintaa, vaan kertoo kirkonmiehestä, joka ojentaa seurakuntalaistaan. Henrikin tullessa Suomessa oli legendan mukaan siis jo kristillinen yhteisö.

Vuonna 2013 Kaarinan Ravattulasta löytyivät laajan kalmiston keskeltä Suomen vanhimman tunnetun kirkon perustukset, jotka ajoittuvat 1100-luvulle. Löytö aikaistaa entisestään käsitystä kristillisyyden vakinaistumisesta lounaisessa Suomessa.²³

Itse surman tarkkaa ajankohtaa on perusteltu sillä, että Suomessa Henrikin kuolinpäivää vietettiin messulla 20. tammikuuta. Tämä päivä oli omistettu jo kahdelle alkukirkon

¹⁷ Pakarinen A. HS 22.4.2005, A7.

¹⁸ Jaakkola 1958, 79.

¹⁹ Rinne 1932, 4.

²⁰ Heikkilä, 2005, 8.

²¹ Krötzl 2004, 192.

²² Vahtola 2003, 56.

²³ Lehtinen H.S.5.9.2013, A 17.

aikaiselle pyhimykselle ja siksi muualla katolisissa kirkoissa Henrikiä muistettiin vapaana olleena päivänä 19.1. Suomen vahvasta Henrik-kultista todistaa tämän tulkinnan mukaan se, että täällä omaksuttiin muistopäiväksi ”oikea” kuolinpäivä ja vanhemmat pyhimykset saivat väistyä. Nykykalenterista Heikin päiviä vietetään muun Euroopan tahtiin 19. tammikuuta.²⁴

Surman motiivin suhteen legenda ja surmavirsi eroavat. Legendan mukaan Henrik tahtoi kirkkokurilla ojentaa erästä murhamiestä, joka halveksi tuota pelastuksen lääkettä: *...ja käänsi sen tuomion lisäykseksi, vihaten sitä, joka häntä terveellisesti nuhteli...* käyden piispan kimppuun ja surmaten tämän. Legenda ei mainitse surmaajan nimeä eikä surmapaikkaa ja surman motiiviksi se kertoo kirkkokurin vastustamisen.²⁵

Kansanrunon mukaan Lalli murhasi piispa Henrikin kostoksi piispan omavaltaisesti vaatimasta kyydityksestä. Lallin vaimo Kerttu valehteli kotiin tulleelle miehelleen piispan syyllistyneen ryöstöön. Kerttu kutsui piispaa ”*ruokaruotsiksi ja syömäsaksaksi*”. . .²⁶ Tämä motiivi on nostanut Lallin kansalliseksi itsenäisyyden puolustajaksi.

Henrik oli ennakoanut kuolemansa ja antanut palvelijalleen ohjeet ruumiinsa kuljettamisesta. Ohjeen mukaan paikalle, johon ”oronen” uupuisi, oli pystytettävä risti. Toisen pysähdyksen paikalle, missä härät ”tauonnevi”, oli rakennettava ensin kappeli ja sitten kirkko.²⁷

Legendaa perusteellisesti tutkinut Tuomas Heikkilä toteaa piispa Henrikin olevan Suomen varhaisimman historian tärkein hahmo, vaikka tutkijat eivät ole päässeet yksimielisyyteen siitä onko hän todellinen historiallinen henkilö. Hänen merkityksensä piilee hänen marttyyripyhimyksen luonteessaan. Pyhimysusko, jonka pääkohde Henrik Suomessa oli, muodosti keskiajalla kansanomaisen uskonnollisuuden tärkeimmän osan.²⁸

2.2 Vanhoista teistä lounaisessa Suomessa

Pyhän Henrikin tienä tunnettua kulkuväylää Nousiaisista Köyliöön ei mainita Jaakko Teitin tieluettelossa vuodelta 1555-56²⁹ eikä se näin ollen ole ollut ”virallinen” kulkureitti, vaan jalan ja ratsain kulkeneiden oikotie ja erityisesti talvitie.

²⁴ Paarma 2000.

²⁵ Lehtonen 2002, 90.

²⁶ Haavio 1948, 188-189.

²⁷ liite 1.

²⁸ Heikkilä 2005, 18.

²⁹ Masonen 1989, 11.

Juhani Viertolan katsaus vanhimpiin tieyhteyksiin etelän suunnasta Satakuntaan mainitsee keskiaikaisten teiden syntyneen monesti muinaisteistä, joista esimerkkinä hän mainitsee muistitietoon perustuvan talvitien, joka kulki Säkylän Pyhäjärvelle Hiisimaan kautta. Hiisien esiintyminen paikannimissä viittaa esikristilliseen aikaan. Kokemäenjo-kilaaksosta Köyliön ja Auran kautta kulkenut viikinkiaikainen tie yhdisti Varsinais-Suomen Satakuntaan ja edelleen Sydän-Hämeeseen.³⁰

Tapio Salminen on tutkimuksessaan keskiaikaisesta Huovintiestä todennut sen oleellisen piirteen olleen sen yhteys Turun piispan omistuksiin Lammaisten, Köyliön, Virttaan ja Oripään alueilla. Varhainen päätepiste oli Lammaisissa, myöhemmin Ulvilassa ja vuodesta 1558 lähtien Porissa. Tämä oli keskiaikaisista yhteysreiteistä tärkein, mutta Ala-Satakuntaan on kuljettu myös ”*lähetysaikaista Nousiaisten ja Yläneen kautta vievää Sant Henrikin polkua tai keskiaikaisiin kuninkaankiertoihin viittaavaa Airikintietä pitkin*.”³¹

Wallin kertoo tietoja Sant Henrikin tiestä, joka muinaisina aikoina on kulkenut Kokemäeltä Köyliön, Säkylän, Yläneen ja Nousiaisten kautta Turkuun. Hän selostaa myös Appelgrenin antamaa tietoa vuodelta 1886 Repolan Linnavuoren alla sijainneesta ja yli metrin levyisestä maapalstasta, joka ulottui jopa satoja metrejä pohjoiseen päin. Sitä pidettiin osana Sant Henrikin tietä.³²

Matti Vakkilaisen artikkeli: *Vanhan valtatie arvoitus*, jonka tiedot perustuvat perimätietoon, karttojen paikannimiin ja vanhoihin karttoihin, esittää tietoja kahdesta pyhiinvaellusten käyttämästä pääreitistä, talvitiestä ja suvitiestä, joista jälkimmäistä kansan keskuudessa kutsuttiin nimenomaan Sant Henrikin tieksi.³³

Suvitie johtaa Yläneeltä entisen Karjalan kunnan Haankylään ja sieltä Mynämäen alueen kautta Nousiaisiin. Tälle tielle luontaista ovat kangasmaat ja avokalliot (levot), joiden väliin jää rakkaisia suonotkoja. Erään tällaisen notkon ikivanha nimi on Kivisillan niitty (Kivisillan suo). Täältä löytyi 1961 tehtyjen ojitusten yhteydessä vankasti puunrungoin perustettu kivilaatoilla päällystetty tie. Kysymyksessä on epäilemättä kansanmuiston tuntema ”Henrikin silta”. Kivetty osuus on pari metriä leveä ja noin 70 m pitkä.

³⁴ Kivetty polku sijaitsee aivan nykyisen Pyhän Henrikin retkeilyreitillä vieressä³⁵.

³⁰ Viertola 1974, 27.

³¹ Salminen 1993, 2.

³² Wallin 1893, 101.

³³ Vakkilainen. Lehto V. ark.

³⁴ Vakkilainen. Lehto V. ark.

Kuva 3: Kivisillan suolta löytynyt kivetty tie ³⁷

Jaakko Masonen toteaa, ettei maassamme ole arkeologien toimesta määritelty ainoatakaan muinaistietä. Kansatiede puolestaan erottaa liikennereitit ja tiet. Liikennereittejä ovat kaikki paikalliseen ja läpikulkuun tarkoitettut tiet, polut, vesiliikennereitit ja talvitiet. Tiet puolestaan ovat kauttaaltaan rakennettuja ja ajoneuvoilla kuljettaviksi tarkoitettuja. Muinaistie ei edellytä rakennettua pohjaa. Jotta se olisi huomattava sen on liityttävä kaukoliikenteeseen. ³⁸ Pyhän Henrikin tie ei siis olisi varsinainen tie vaan korkeintaan merkittävä muinainen liikennereitti.

Myöhemmällä keskiajalla pyhiinvaeltajia tuli myös kauempaa Pohjanmaalta, Ylä-Satakunnasta ja Hämeestä, mistä ”Hämeen Henrikin” jälkiä seuranneet saapuivat Kokemäenjoen laaksoa seuraavaa päätietä pitkin. Kokemäeltä tästä tiestä haarautui jo muinaisina aikoina käytetty tie, joka johti Köyliöön ja edelleen Nousiaisiin. ³⁹ Keskiajalla reitti Köyliöön oli yksi osuus Turusta Ulvilaan johtavaa Huovintietä ⁴⁰.

Martti Haaviolla on teokseensa *Piispa Henrik ja Lalli* luku: *Sant Henrikin tie*. Siinä Haavio esittelee tien kulkua kansanperinteen pohjalta Nousiaisista Köyliöön. Hän toteaa

³⁵ Tekijän havainto.

³⁶ Suomen Via Appia Yläneellä? Lalli 20.6.1975.

³⁷ Henrikin polku matkailukäyttöön. US 27.10.1975.

³⁸ Masonen 1989, 15,16.

³⁹ Jokipii 2007, 12.

⁴⁰ Salminen 1993, 2.

muiston tiestä hämärtyneen, mutta kuitenkin säilyneen kansan tietoisuudessa niin, että siitä on saatu kerättyä tietoa arkistoon.⁴¹

Nousiaisista Haavio siteeraa useita muisteluja Repolan kylän kyntämättömästä peltosarasta 1800-luvun lopulta. Eräs niistä on vuodelta 1936: ”*Sant Henrikin tie kulki Repolan kylässä Linnanmäen pellon reunasta Linnavuoren eteläpuolelta. Sitä ei uskallettu hävittää, koska pelättiin, että talo köyhtyy tai häviää, jos tietä vahingoitetaan. Tien risteessä, oli ollut risti, joka täytyi olla kunnossa. Repolassa saatiin vaskiplootuista kiukaat ja sian kintuista sillat niin kauan kuin risti oli kunnossa; mutta jos risti hävisi kävisi kylälle samoin.*”⁴²

Seuraavaksi pohjoiseen päin mentäessä on muistiinmerkittyä tietoa Raimelan kylän Santasillasta ja Haankylästä, jossa tie haarautuu siten, että toinen haara johtaa suoraan pohjoiseen Yläneen Heinjokea kohti ja toinen kohti Yläneen kirkkoa. Jälkimmäisen tien maamerkkejä ovat Munkkienlevo, Sant Henrikin pöytä ja Portassuo. Seuraava merkityksellinen paikka on Kivisillan suo, josta tie jatkuu Yläneen kirkolle. Yläneeltä tie jatkuu Säkyän kautta Köyliöön.⁴³

Monet paikannimiin ja lukuisiin Sant Henrikin pöytiin liittyvät tarinat ovat epähistoriallisia, mutta tutkimuksin on vahvistettu mm Ranskassa ja Ruotsissa, että pyhiinvaelluksilla on ollut suuri merkitys tarina- ja runoperinteen kehittymiseen. Haavio toteaa, että runsas kansanperinne osittanee, että: *Sant Henrikin tiet ovat pyhiinvaellusteitä, jotka yhdistävät Suomen kansallispyhimyksen kaksi merkittävää palvontapaikkaa; Köyliön Henrikinsaaren kuolinpaikan ja Nousiaisten hautapaikan.*⁴⁴

Pyhän Henrikin palvontaan liittyi kansanperinteessä uskomus piispa Henrikin itse liikuneen tällä tiellä. Hänen mukaansa on nimetty useita isoja kiviä, joissa hänen kerrotaan aterioineen tai joillakin kivillä saarnanneen.⁴⁵ Surmavirren kuvaaman ruumissaaton uskottiin myös käyttäneen tätä vanhaa talvitien reittiä Köyliöstä Nousiaisiin. Tämä piispan viimeinen matka pyhitti sen pyhiinvaellusreitiksi, jonka varrella on monia maasto-kohtia, jotka edelleen kiinnittyvät pyhiinvaellustraditioon.⁴⁶ Samanlainen ”viimeisen matkan” traditio tunnetaan Pyhän Olavin reitillä, joka kulkee hänen kuolinpaikkansa kautta Nidarosin katedraaliin Trondheimissa. Tällaisten pyhiinvaellusreittien esikuvana

⁴¹ Haavio 1948, 224.

⁴² Haavio 1948, 224-225.

⁴³ Haavio 1948, 225-226.

⁴⁴ Haavio 1948, 232.

⁴⁵ SKS KRA Leivo F. 1715.1935 ja 3127.1938.

⁴⁶ Suominen 1969, 20-21.

voi pitää Kristuksen kärsimystietä, johon liitettyjä paikkoja jo keskiajan Palestiinan kävijät kiersivät tietyssä järjestyksessä ja kirjoitettujen oppaiden mukaan.⁴⁷ Haavio tosin toteaa Pyhän Henrikin tiestä, että tie oli ennen kaikkea konkreettisesti se väylä, jota pyhiinvaeltajat käyttivät kulkiessaan myytin tärkeimmille palvontapaikoille⁴⁸.

2.3 Pyhän Henrikin keskiaikaiset kulttipaikat

Pyhiinvaellukset pyhille paikoilla periytyvät aivan kristillisyyden alkuajoilta. Käynnit uskonnollisten kertomusten tapahtumapaikoilla ja pyhien ja marttyyrien haudoilla kuuluivat jo alkukristillisyyden palvontamenoihin. Tärkeimmät pyhiinvaellusten kohteet olivat Palestiinassa ja Roomassa.⁴⁹

Pyhimysten palvonnasta muodostui oleellinen osa katolista uskoa. Sen arvellaan syntyneen tarpeesta tarjota kansalle helposti ymmärrettävää konkreettisuutta uskonnolliseen sanomaan. Tästä kertovat pyhimyksiin liitetyt lukuisat ilmestykset sekä pyhimysten tekemät monet ihmeet. Ihmeet korostivat pyhimysten mahtia ja heille osoitettujen rukousten ja pyyntöjen tärkeyttä. Suhde oli kuitenkin myös vastavuoroinen. Niinpä pyhimyksille osoitettuja pyyntöjä ryyditettiin erilaisin lupauksin ja uhrilahjoin.⁵⁰ Lupauksiin kuului esimerkiksi uhrilahjan vienti ja pyhiinvaelluksen tekeminen pyhimyksen haudalle⁵¹. Konkreettisen kokemuksen halu johti reliikkien aseman korostumiseen. Niihin liittyvien ihmeiden mahdollisuus kasvatti osaltaan intoa pyhiinvaelluksiin.⁵²

Jokaisessa keskiaikaisessa ja katolisessa kirkossa nykyäänkin olisi hyvä olla ainakin yksi reliikki pyhimyksestä. Se tuo pyhiinvaeltajia ja uhrilahjoja. Vielä parempi jos reliikillä tiedetään olevan ihmeitä tekevää voimaa. Myös Pyhän Henrikin reliikit olivat pyhiinvaellusten kannalta tärkeitä. Pyhimysuskoinen kirkossakävijä saa reliikeistä vahvistusta uskoonsa.⁵³

Kulttipaikat, joissa pyhiinvaeltajat keskiajalla palvoivat Pyhää Henrikiä olivat: Nousiainen kirkko, Turun tuomiokirkko, Köyliön kirkkokari eli Pyhän Henrikin saari ja Kokemäen saarnahuone.

⁴⁷ Jokipii 2007, 12.

⁴⁸ Haavio 1948, 235.

⁴⁹ Krötzl 2004, 37.

⁵⁰ Heikkilä & Suvikumpu 2009, 16.

⁵¹ Heikkilä & Suvikumpu 2009, 18.

⁵² Heikkilä 2005, 18-19.

⁵³ Heikkilä & Suvikumpu 2009, 42.

Nousiaisissa oli kansanrunon mukaan Henrikin ensimmäinen hautapaikka. Siitä missä se sijaitsi ei kuitenkaan ole varmaa tietoa. Juhani Rinne asettaa sen Santamalan kylässä sijainneeseen Nousiaisten ensimmäiseen kirkkoon, joka oli myös ensimmäinen piispankirkko Suomessa. Se rappeutui, kun piispanistuvin siirtyi Koroisiin.⁵⁴ Rinne katsoo, että Henrikin hautamuistomerkkinä toimiva sarkofagi rakennettiin nykyistä kivikirkkoa edeltäneeseen puukirkkoon vasta pyhimyksen luiden tultua siirretuiksi Turkuun vuonna 1300.⁵⁵ Nykyinen kivikirkko on rakennettu vasta Maunu Tavastin aikaan 1420-30-luvuilla⁵⁶. Rinne arvelee sarkofagin valmistamisen liittyneen kirkon pyrkimykseen vahvistaa Henrikin kulttia paikallisesti. Sarkofagin sijainti kirkossa saarnastuolin edessä irrallaan seinästä viittaa palvonta-altariin, mitä vaikutelmaa täydentävät piispa Maunu Tavastin Flanderista 1400-luvulla hankkimat pronssilevyt, joita on arkun kaikilla sivuilla.⁵⁷

Oja ei hyväksy Rinteen tulkintaa, vaan esittää, että Henrik haudattiin nykyisen hautamuistomerkkinsä sijoille jo syksyllä 1156 ja, että ruumista säilytettiin läheisessä kalmonpellossa suvihaudassa kesän yli.

Kuva 4: Nouseisten kirkko 12.6.2012. Varsinais-Suomen Kulttuurimaisemareitin kohde nro 10.

⁵⁴ Oja 1977, 45.

⁵⁵ Rinne 1932, 243-245.

⁵⁶ Hiekkänen 2007, 121.

⁵⁷ Rinne 1932, 243-45.

Kuva 5: Pyhän Henrikin Sarkofagi Nousiainen kirkossa.

Vuonna 1920 Suomen kansallismuseo teetti Henrikin sarkofagin metallilaatoista jäljennökset, joista alla olevat valokuvat on otettu 1.3.2014.

Laattojen kuvat perustuvat Turusta lähetettyihin ohjeisiin⁵⁸ ja ne noudattelevat sekä Henrikin että Eerikin legendoja. Mielenkiintoinen on kuvan 6 kuvaus I ristiretken taisteluasetelmasta. Ilmeisesti Eerikin urotyön ja voiton korostamiseksi annetaan kuva, että rannalla oli vastassa hyvin varustettu ritariarmeija ja taistelu käytiin jo heti vesirajassa.

Kuva 6: Ristiretkeläisten joukko saapuu Suomen rannikolle.

He kohtaavat hyvin varustautuneen ritariarmeijan, jolla on mm. tykki varustuksenaan.

⁵⁸ Rinne 1932, 254.

Kuva 7: Suomalaisten ja ruotsalaisten taistelu, jonka jälkeen piispa Henrik kastaa suomalaisia.

Kuva 8: Henrik lasketaan sarkofagiin. Jalkopäässä piispa Maunu Tavast.

Nousiaisten kirkossa sijaitseva Henrikin hauta-arkku on sarkofagi tai kenotafi riippuen siitä säilytettiinkö siinä piispan jäännöksiä. On todennäköistä, että Nousiaisiin jäi osa

Henrikin luista ja vain kallo ja käsivarrenluut olisi siirretty *translaatio*ssa Turkuun⁵⁹. Näin esittää myös Jarl Galle´n vuonna 1972 julkaistussa tutkimuksessaan⁶⁰. Rinteen mukaan sitä voi kutsua myös kenotafiksi eli tyhjäksi haudaksi, johon ei koskaan ole ketään haudattu, vaan se on vainajan muistoksi pystytetty muistomerkki⁶¹.

Pyhästä Henrikistä tuli **Turun tuomiokirkon** suojeluspyhimys yhdessä Pyhän Marian kanssa vuonna 1300 kirkon vihkimisen yhteydessä. Pyhimyksen luiden siirto (*translaatio*) tapahtui kesäkuun 18. päivänä ja sitä alettiin katolisessa kalenterissa juhliä Kesä-Henrikkinä (myös muoto kesäheikki tunnetaan).⁶² Näin Turun tuomiokirkosta tuli toinen merkittävä Henrikin kulttipaikka.

Nousiaisissa kävi edelleen pyhimyksen reliikkien siirrosta huolimatta koko myöhäis-keskiajan paljon pyhiinvaeltajia, Asiakirjoista on löytynyt maininta siellä sijainneesta majapaikasta pyhiinvaeltajille, josta todisteena on vuodelta 1459 kuitti majatalolle luovutetusta viljasta.⁶³

Pyhän Henrikin reliikkejä Turussa säilytettiin todennäköisesti piispa Hemmingin hankkimassa pyhäinjäännösarkussa. Maunu Tavast puolestaan hankki hopeiset pääkallon ja käsivarren muotoiset reliikkisäiliöt niitä vastaaville luille. Todennäköistä on, että alaleukareliikki oli nähtävillä kirkon pääalttarilla.⁶⁴ Tanskalaiset ryöstivät todennäköisesti vuonna 1509 vain arvokkaat reliikkien säilytysastiat, mutta jättivät reliikit kirkkoon, missä ne kerättiin pusseihin tai tilapäisiin säiliöihin, joista ne voitiin tarvittaessa ottaa esille. Uskonpuhdistuksen jälkeen pyhimysten reliikit siirrettiin sakaristoon. Sieltä ne etsittiin esiin venäläisten hallitessa Turkua 1720. Ne oli määrä toimittaa Pietariin tsaari Pietari I:n perustamaan muinaismuistokokoelmaan, jonne ne eivät koskaan saapuneet.⁶⁵ Vuonna 1924 löytyi tuomiokirkon kauan suljettuna olleen sakaristo-osan umpeen muuratusta kaapista liinaan kääritty pääkallo ja alaleuka sekä käsivarren luut. Ne tulkittiin piispa Henrikille kuuluneiksi.⁶⁶ Vuonna 1998 reliikeistä puhkesi riita Kansallismuseon, joka oli ollut niiden omistaja yli 70 vuotta ja katolisen Pyhän Henrikin katedraalin, joka

⁵⁹ Heikkilä 2005, 107.

⁶⁰ Oja 1977, 51.

⁶¹ Rinne 1932, 246.

⁶² Heikkilä 2005, 100, 101.

⁶³ Heikkilä 2005, 107.

⁶⁴ Rinne 1932, 351-54.

⁶⁵ Rinne 1932, 382-391.

⁶⁶ Rinne 1932, 275.

vaati osuutta niihin sekä Turun tuomiokirkon kesken. Lopuksi yksi luu päätettiin lainata Pyhän Henrikin katedraaliin Helsinkiin.⁶⁷

Kolmas merkittävä kulttipaikka on ollut *Köyliön Kirkkokari* (aiemmin Pyhän Henrikin saari). Sitä pidetään piispa Henrikin surmapaikkana. Saareen rakennettiin myöhäiskeskiajalla pieni kappeli, josta varma maininta on vuodelta 1422 Lähteen kappelina Turun tuomiokirkon mustassa kirjassa⁶⁸. Kappelista löytyi merkkejä vuosina 1904 ja 1905 vapaaherra Axel Cedercreutzin ja kirkkoherra Salmisen Kirkkokarilla tekemissä tutkimuksissa. Löydöt käsittivät mm. ikkunalasin kappaleita, rahoja 1300-luvulta 1700-luvulle ja kultasormuksen sekä pyhiinvaellusmerkin kappaleen.⁶⁹

Kuva 9: Köyliön Kirkkokari, taustalla järven itärannan Taren talon rakennuksia⁷⁰

Saarelta löytyneet esineet kuuluvat Kansallismuseolle, mutta niitä oli esillä vuosien 2011-13 ajan Euran esihistorian opastuskeskuksen Nauravan Lohikäärmeen teemanäyttelyssä⁷¹.

⁶⁷ Anttonen 2004 (a), 214.

⁶⁸ Haggrén 2007, 57.

⁶⁹ Haggrén 2007, 60-67.

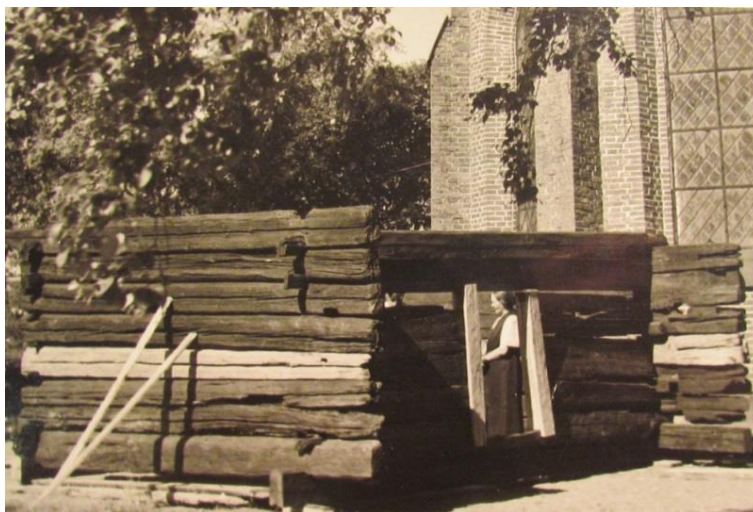
⁷⁰ Satakunnan museon kokoelmat. Kuva löytyy myös Köyliö-seuran kuva-arkistosta maininnalla: *kuvaaja K.E.Klint Pori, kuva otettu 1910-luvulla.*

⁷¹ Tekijän käynti näyttelyssä 15.12.2013.

Kuva 10: Kirkkokarin kaivauksissa löytyneitä esineitä, vasemmalta: harvinainen kultasormus, rannekoru ja vanha raha. Näyttely Eurassa. Kuvattu 15.12.2012.

Kokemäellä sijaitseva Pyhän Henrikin saarnahuone (tai saarna-aitta) on myös ollut pyhiinvaellusten kohde. Siellä sanottiin piispa Henrikin saarnanneen ja viettäneen viimeisen yönä ennen Köyliössä tapahtunutta surmatyötä ⁷². Aittaaan liitettiin ihmeitä tekeviä ominaisuuksia. Sen kerrottiin olevan palamaton ja sen seinästä otetulla tikulla oli hammassärkyä parantava vaikutus. Sen alta kaivettua multaa käytettiin lääkkeenä ⁷³.

Kuva 11: Saarnahuone 1956, jolloin se tutkittiin ja konservoitiin.

Aittaa on korjailtu moneen otteeseen. Siitä on löydetty dendrokronologisella mittauksella hirsiä, joita on ajoitettu 1300-luvulta 1700-luvulle. Rakennusta voi näiden mittausten

⁷² Pertola 1986, 164.

⁷³ Jokipii 1956,16-18.

perusteella pitää pääosin myöhäiskeskiajalla rakennettuna.⁷⁴ Saarna-aittaan liittynyt palvontaperinne jatkui uskonpuhdistuksesta huolimatta. Rakennus säilyi, koska se otettiin Ketalan talon käyttöön ladoksi, jossa katto pidettiin kunnossa.⁷⁵

2.4 Reformaatio ja pyhimyslegendan myöhemmät tulkinnat

Reformaatio merkitsi katolisuuden häviämistä kirkollisesta elämästä Suomessa. Katolisuuden myötä laimenivat asteittain myös pyhimyskultit. Vuonna 1617 katolisilta kiellettiin oikeus kansalaisuuteen Ruotsissa. Suomessa Pyhän Henrikin vaikutus kuitenkin jatkui ja niinpä hänelle uhrattiin Köyliön Kirkkokarilla vielä 1700-luvulla.⁷⁶ Pyhiinvaellusreitti umpeutui maastossa, mutta ei kokonaan kadonnut kansanperinteestä. Se muuntui tieksi, jota piispa Henrik itse oli kulkenut.⁷⁷

Legendan tapahtumia alettiin 1800-luvulla tulkita kansallishenkisesti muissa kuin uskonnollisissa merkityksissä. Ensi kerran runoa Piispa Henrikistä ja Lallista käytti poliittiseen argumentaatioon J.W. Snellman Porthanin patsaan paljastustilaisuudessa 1854. Hän totesi kansanrunon olevan todiste suomalaisuuden olemassaolosta jo katolisella keskiajalla. Nationalistinen ajattelu loi suoran yhteyden nykyisyydestä esihistorialliseen sankarilliseen menneisyyteen ilman vieraita välivaiheita.⁷⁸

Kansallisen herätyksen ajan kirjailijat, kuten Topelius Maamme kirjassaan⁷⁹ ja kuvittajat⁸⁰, tulkitsivat Henrikin ja Lallin legendoja tavalla, joka vähitellen nosti Lallin ensimmäiseksi suomalaisten itsenäisyyden puolustajaksi⁸¹.

Itsenäisen Suomen alkuvuosien oikeistolainen retoriikka kehitti edelleen ajatusta suomalaisten voimakkaasta puolustustahdosta, joka ilmenee ruotsalaisten ristiretkeläisarmeijan kohtaamisesta heti vesirajassa, kuten Nousiaisten kirkossa oleva Pyhän Henrikin sarkofagi kuvaa. Keskiajan ylistys sankarillisen Erik-kuninkaan ja kristinuskon voitosta kääntyi nationalistiseksi tulkinnaksi urheasta sankarillisesta puolustustahdosta⁸².

Ylikangas puolestaan toteaa, ettei suomalaisilla ollut sellaista järjestäytynyttä yhteiskuntaa, joka olisi pystynyt nopeaan vastarintaan, vaan strategiana oli väistää kontaktia ja

⁷⁴ Puputti 2003, 9.

⁷⁵ Jokipii 2007, 20.

⁷⁶ Haggrén 2007, 68.

⁷⁷ Haavio 1948, 224.

⁷⁸ Anttonen P. 2004 (a), 198.

⁷⁹ Topelius 1981.

⁸⁰ Heikkilä 2005, 263.

⁸¹ Anttonen P.2004 (a), 198.

⁸² Karimo 1930, 275.

paeta metsiin, joita oli riittämiin. Tosin paluumatkalla saalista pois kuljettavia vihollisjoukkoja saatettiin väijyksistä menestyksellisesti yllättää ja pelastaa näin menetettyä omaisuutta.⁸³

Pyhän Henrikin saarnahuoneen suojaksi rakennettiin tiilinen kappeli, joka vihittiin Kesä-Henrikkinä I ristiretken 700-vuotisjuhlassa 18.6.1857. Tilaisuuteen osallistui 5000 vierasta⁸⁴. Kappelin ulkoseinään, oven päälle on kiinnitetty kivinen laatta jossa lukee: *Tässä saarnasi sanaa, Lunastusta lausui kerran, Pyhä hurskas Henrikimme, Suomen piispa ensimmäinen, Sana tuotti siunauksen, Kantoi kaunihin hedelmän, Jost on Herralle ylistys, Henrikille Muistopatsas.*⁸⁵ Hilda Huntuvuori kirjoitti useita kirjoja 1920-30 luvuilla Suomen kuvitteellisesta sankarillisesta esihistoriasta. Kirjoissa *Suomen apostoli* ja *Lallin pojat* Huntuvuori sepitti piispa Henrikille henkilöhistorian ja Lallin perheelle murhan jälkeisen elämän.

Kuva 12: Saarnahuonetta suojaava kappeli. Kuvattu 2013.

Kuva 13: Emil Cedercreutzin vuonna 1917 muovaama rintakuva piispa Henrikistä.

Peter Aronsson käsittelee teoksessaan *Historiebruk* yksilön ja yhteisöjen tarvetta luoda historiallinen kertomus menneestä voidakseen käsittää nykyisyyttä.⁸⁶ Lalli toimii sekä

⁸³ Ylikangas 2007,9.

⁸⁴ Pertola 1986, 166-67.

⁸⁵ Tekijän muistiinpano.

⁸⁶ Aronsson 2012,13.

nationalistisen että paikallisen tason identiteetin muovaajana. Piispa Henriikkiin liittyy useampia tulkintoja. Katolisille hän on marttyyripyhimys, jota muistetaan muistomes- sulla joka kesäkuu Köyliön Kirkkokarilla. Kappale hänen luutansa on esillä reliikkinä Helsingissä Pyhän Henrikin katedraalin alttarilla ⁸⁷. Luterilaisille hän on Suomen apos- toli ja Suomen ensimmäinen piispa, josta nykyiset Turun arkkipiispat sanovat, että he ovat vuorollaan Henrikin istuimen haltijoita ⁸⁸. Kaikille Suomen virallisille kirkkokun- nille Henrikistä on luotu ekumeenisen yhteistyön symboli.

Pertti Anttosen mukaan Pyhän Henrikin tiellä vaeltaa kaksi pyhiinvaellusta näennäisesti sovussa, mutta niillä on kuitenkin erilainen käsitys kristillisyydestä ja hieman erillinen käsitys historiasta ja mytologiasta. Piispa Henrikin perinnön omistaminen ja sen julki- nen esittäminen antavat ekumeniasta huolimatta jännitteet kahdelle pyhiinvaellukselle, johon ortodoksitkin voivat osallistua, vaikka heillä ei ole mitään osuutta Henrikin le- gendassa, joka korostaa Suomen kristillisyyden läntistä alkuperää. ⁸⁹

3. Pyhän Henrikin tien retkeilyreitti

Tarkastelen seuraavassa kronologisessa järjestyksessä vaiheita, jotka johtivat Pyhän Henrikin tien ”uudelleen löytymiseen” ja merkitsemiseen retkeilyreitiksi sekä myö- hempää käyttöä.

3.1. Väinö Nummiston visio Lallista johti Pyhän Henrikin tiehen

Pyhän Henrikin tietä, sellaisena kuin se nyt konkreettisesti tunnetaan maastoon merkit- tynä reittinä, olisi tuskin olemassa ilman köyliöläisen taiteilijan Väinö Nummiston (1911-87) panosta. Nummisto oli voimakkaasti innoittunut Henrikin ja Lallin tarinasta, joka liittyi läheisesti hänen kotiseutuunsa Köyliössä. Tämä innostus alkoi näkyä hänen taiteessaan 1960-luvun lopulla ja se johti aloitteisiin Lallin muiston kunnioittamisesta Köyliössä sekä asteittain Pyhän Henrikin tien tietoimikunnan perustamiseen. Nummis- ton panos jatkui merkittävänä tietoimikunnan ensimmäisenä puheenjohtajana.

Nummisto oli itseoppinut taiteilija, joka ammensi aiheensa maaseudun perinteisistä ammateista ja kulttuurimaisemista. Nummiston realistiseksi kuvattu ilmaisu muuttui 1960-luvun loppupuolella abstraktis-mystiseksi ja sai uuden aihealueen Pyhän Henrikin

⁸⁷ Anton E, Fides 10.1.2014, 14.

⁸⁸ Juva 1979, 3.

⁸⁹ Anttonen P. 2004 (a) 209.

ja Lallin legendaan liittyvistä tapahtumista, alkaen surmasta Köyliönjärven jäällä. Taiteilijana Nummisto luonnehti itseään yksinäiseksi sudeksi, joka ei kaipaa kaupunkien vilinää tai taiteellisiin kuppikuntiin, vaan viihtyy kotiseudullaan.⁹⁰

Nummiston taide ja lausunnot alkoivat herättää kiinnostusta ja Uusi Suomi tarttui aiheeseen 1967 todeten Pyhän Henrikin muiston herättävän yhä runsaampaa kiinnostusta. Kirkkokarilla on käynyt kasvava joukko matkailijoita, mutta paikan vaatimattomuus on jopa pettymys. Varojen puute on pidättänyt Köyliön kuntaa ryhtymästä toimenpiteisiin tilanteen parantamiseksi. Väinö Nummisto toteaa artikkelissa, että Pyhän Henrikin ja Lallin muistoa tulisi vaalia. ”Mielestäni tulisi Köyliön rakentaa kappeli mieluiten Pyhän Henrikin saarelle sekä ’Lallin maailma’ toisiin järven saariin”. Lisäksi ”Lallille pitää saada talo, mallin voi ottaa vanhimmista köyliöläisistä taloista tai valokuvista.”⁹¹

Turun Sanomat esitteli vuonna 1968 taiteilijaa työnsä ääressä. Artikkelissa mainitaan taulujen aiheita mm: ”Pyhä Henrik ja Lalli”, jossa vihan riivaama Lalli on juuri saavuttamassa uhrinsa. Toinen esitelty teos on ”Piispa Henrik Teljässä”. Samassa yhteydessä kerrotaan, että taiteilija ei tyydy vain kuvaamaan legendan aiheita, vaan esittää myös ryhtymistä luomaan kansallista suurmuistoa. Hän näkee hengessään kuinka uusi muistokappeli nousee Köyliönjärven Pyhän Henrikin saarelle (Kirkkokari) kirkkokuntien yhteiseksi muistomerkitseksi ja suomalaisen kansankirkon arvokkaaksi symboliksi. Hän näkee myös Lallin, suomalaisuuden perikuvan, saavan muistomerkkinsä, ehkä Lallin kartanon, ehkä kansanjuhlissa esitettävän näytelmän.⁹²

Kuva 14: Väinö Nummisto: *Ponkaisu*, esittää Henrikin perään lähtevää Lallia

⁹⁰ Nummisto V. leikekirja s. 21. N.at.ark.

⁹¹ Piispa Henrik ja Lalli unohtuksissa Köyliössä, US 13.11.1967, 4.

⁹² Nummisto V. leikekirja s. 9. N.at.ark.

Kuva 15: Väinö Nummisto: *Lähteen tiellä*.

Väinö Nummiston ateljeessa Köyliössä on jäljellä parisenkymmentä hänen Pyhän Henrikin legendasta aiheensa saanutta taulua, joita kuvasin siellä elokuussa 2013. Edellä on niistä kaksi esimerkkiä.

Konkreettisiin toimiin Nummisto ryhtyy vuoden 1969 aikana esittämällä Köyliön kunnalle Lallin ja Henrikin rahaston perustamista⁹³. Köyliön kunta ei kuitenkaan lämpene ajatukselle, vaan siirtää sen Köyliö-seuran huoleksi⁹⁴. Sen toiminta kuitenkin hiipui ja se tullaan perustettiin uudelleen vasta 2000-luvun alussa.⁹⁵

Tultaessa 1970-luvulle Nummisto kohdisti huomionsa Pyhän Henrikin tiehen, johon hän oli käynyt tutustumassa Yläneellä Juho Ojalan johdolla. Hän oli havainnut, että legendan vaaliminen on Köyliölle yksin liian raskas urakka. Hän myös ideoi matkailijoille sopivaa muistoesinettä, joka voisi olla Kerttua tai Lallia esittävä nukke.⁹⁶

Nummistosta syntyy hänen leikekirjaansa tallennettujen lehtileikkeiden perusteella kuva erittäin vahvasti kotiseutuunsa sitoutuneesta ja sen etua ajavasta henkilöstä. Hänelle näyttää 1960-luvun puolivälissä tapahtuvan ikään kuin herätys, että hänen on myös toimittava kotiseutunsa hyväksi. Hän hylkää realistiset maalaismiljöökuvaukset ja siirtyy kokonaan uuden aihealueen ja tyyliin pariin. Hän alkaa kuvittaa Henrikin ja Lallin tarinoita. Tätä voi pitää uhkarohkeanakin tekona taiteilijalta, joka oli saanut tulonsa rea-

⁹³ Nummisto V. leikekirja s. 15, N.at.ark.

⁹⁴ Ojala J. tiedonanto 2012.

⁹⁵ Suni V.-P. haastattelu 2012.

⁹⁶ Nummisto V. leikekirja. N.at.ark.

listisista tauluista, muotokuvista ja maisemakuvista, joista jälkimmäisille hän etsi hän aktiivisesti kohteita myyntimielessä.⁹⁷

*Kuva 16: Väinö Nummisto 1957: Alpo Mäen isännöimän Toolan rusthollin aitat.*⁹⁸

Lopulta Nummisto ei tyytynyt vain maalaamaan Henrikiä ja Lallia esittäviä aiheita, vaan alkoi esiintyä Lallina. Hän hiihti Talvi-Henrikkinä tammikuun 19. päivänä 1974 valmistamallaan suksilla, lyllyllä ja kalhulla, Köyliön-järven jäällä Lalliksi pukeutuneena.⁹⁹ Hän järjesti Henrik ja Lalli-aiheisen taide-näyttelyn Köyliön Lions Clubin juhannustapahtumassa Pölsun riihessä esiintyen Lallin varusteissa, jotka hän on metallista miekkaa lukuun ottamatta valmistanut itse.¹⁰⁰ Hän asetti arvovaltansa ja uskottavuutensa näin tehdessään peliin. Nummiston rooli Pyhän Henrikin tien uudelleen löytymisessä oli ensin aatteen herättäminen ja sitten toiminnan luotsaaminen. Yleisönä hänellä olivat köyliöläiset ja lehdistön avulla laajempi alue sekä valtakunnalliset päättäjät.

3.2 Pyhän Henrikin tien toimikunta merkitsee pyhiinvaellusreitit

Vuonna 1975 Köyliön kunnanhallitus päätti Väinö Nummiston aloitteesta kutsua koolle pyhiinvaellusreitit varrella olevien kuntien edustajat yhteiseen neuvottelutilaisuuteen. Kutsun saivat Turun, Raision, Mynämäen, Nousiaisten, Karjalan, Yläneen ja Säskylän kunnat. Tarkoitus oli perustaa matkailureitti ”*Suomen varhaiseen historiaan merkittävästi vaikuttaneen piispa Henrikin pyhiinvaellustielle*”. Artikkelissa Väinö Nummisto

⁹⁷ Mäki A. tiedonanto.

⁹⁸ V. Nummiston maalaus. Omistaja A. Mäen perikunta.

⁹⁹ Nummisto V. leikekirja, 47. N.at.ark.

¹⁰⁰ Nummisto V. leikekirja, 46-47, 51. N.at.ark.

vertaa Pyhän Henrikin vaikutusta maallemme Kalevalan luokkaan. Samassa artikkelissa toteaa toimistopäällikkö Seppo Partanen Matkailuliitosta, että matkailijoille pitää löytyä palveluja, matkailijoista ei kunnalle muutoin ole juuri hyötyä.¹⁰¹

Mynämäen kunnanhallitus käsitteli Köyliön kunnan kutsua 3.3.1975.

Köyliön kunnassa on tehty aloite, jossa ehdotetaan konkreettisiin toimenpiteisiin ryhtymistä Lounais-Suomen kuntien historiallisten muistojen vaalimiseksi. Eräänä tämän-tyyppisenä tapauksena mainitaan piispa Henrikin ja talonpoikaispäällikkö Lallin kohtaaminen ja sitä seuranneet merkittävät kehitysvaiheet, lähinnä vuosisataiset pyhiinvaellukset, kaupankäynnin kehitys ja yhteiskuntaelämän muotoutuminen. Köyliön kunta kutsuu neuvottelukokoukseen 1-2 edustajaa Mynämäen kunnasta Köyliön virastotalossa 14.3. klo 14.00 järjestettävään neuvottelutilaisuuteen. Kunnanhallitus päätti yksimielisesti nimetä Mynämäen kunnasta kaksi edustajaa ko. neuvottelutilaisuuteen. .¹⁰²

Köyliön kunnantalolla 14.3.1975 pidetty neuvottelutilaisuus, johti Pyhän Henrikin tien kartoittamista valmistelevan toimikunnan perustamiseen. Valmistelevan toimikunnan kokous pidettiin 21.5.1975 Köyliössä. Kokoukseen osallistui edustajat 7:stä tien reitille osuvasta kunnasta. Kokous valitsi Väinö Nummiston toimikunnan puheenjohtajaksi. Sihteeriksi valittiin Turun matkailusihteerin Lauri Hokkinen. Kokouksessa päätettiin ottaa toimikunnan nimeksi ”Pyhän Henrikin tien toimikunta”. Toimikuntaan osallistumisesta ja mahdollisesta rahoituksesta päätettiin, että kukin kunta vastaa edustajansa matkakuluista ja kokouspalkkiosta, samoin kuin reitin varrella olevien kohteiden hoidosta ja mahdollisesta rauhoittamisesta.¹⁰³

Toimikunnan työ käynnistyi rivakasti. Vuoden 1975 aikana pidettiin vielä 3 tietoimikunnan kokousta. Kokoukset järjestettiin tietoimikunnan toimintaan osallistuvissa kunnissa. Näissä kokouksissa eri kuntien edustajat selostivat omiin ja muilta kerättyihin tietoihin perustuen Pyhän Henrikin tien kulkua kuntansa alueella. Lauri Hokkinen selosti Nunnantien kulkua Turusta Ruskolle, todeten tiellä olevan useampia reittejä, eikä yhtä ainoaa oikeaa ole mahdollista määrittellä. Kokoukseen osallistui myös Suomen Matkailuliiton (SML) apulaisjohtaja Antero Tuomisto, joka kertoi leirinnän ja muun

¹⁰¹ Pyhän Henrikin pyhiinvaellustiestä puuhataan joukolla matkailureittiä, Satakunnan Kansa 3.3.1975.

¹⁰² Mynämäen kunnanhallituksen pk. 3.3.1975, M-L. Visasalonen ark.

¹⁰³ Pyhän Henrikin (P.H:n) tien toimikunnan 1. kokouksen 21.5.1975 pöytäkirja. M.-L. Visasalonen ark.

luontoon liittyvän matkailun lisääntyvän ennusteiden mukaan lähivuosina. Hän korosti reitin varrelle luotavien leirintäpaikkojen ja reitin merkitsemisen välttämättömyyttä.¹⁰⁴

SML:a kiinnosti hankkeessa sen sopivuus osaksi kansainvälistä retkeilyreittiä Jäämereltä Välimerelle. Historiallinen pyhiinvaellusreitti sopisi tähän tarkoitukseen Turusta Tampereelle johtavaan osaan. SML:n ohje oli, että reitillä voi olla taloudellisia vaikutuksia reitin varren palveluyrityksille kuten kaupoille, mutta toimikunta totesi kuitenkin, ettei ”markkinahenkisyys” sovi yhteen reitin hengen kanssa.¹⁰⁵

Seuraavaksi toimikunnan jäseniä pyydettiin piirtämään reitti alueeltaan kartalle ja koko reitin esittäminen 1:100.000 mittakaavassa annettiin puheenjohtajan ja sihteerin tehtäväksi. Alusta alkaen ohjelmassa oli myös alkuperäistä reittiä noudattelevan autolla ajettavan reitin merkintä kartalle.¹⁰⁶

Toimikunnan työ edistyi hyvin ja toimikunta saattoi 12.8.1975 lähettää tiedotteen toimikuntaan osallistuvien kuntien lisäksi kaikille reitin varren seurakunnille ja katoliselle tiedotuskeskukselle sekä Satakunnan ja Varsinais-Suomen maakuntaliitoille ja lehdistölle. Tiedotteessaan toimikunta kertoo mitkä tahot toimintaan olivat osallistuneet ja mitkä ovat sen työn tavoitteet: *Toimikunta pyrkii tutkimaan ja säilyttämään historian ja perimätiedon pyhiinvaellustiehen liittämät muistot ja luomaan siitä erityisen matkailukohteen sekä vaellusretkeilijöille että autolla liikkuville matkailijoille.* Lisäksi tiedote kertoo, että Pyhän Henrikin tietä on myös esitetty liitettäväksi kansainvälisen retkeilyreitintä eteläisimmäksi taipaleeksi Suomessa. Tiedote luettelee reitin tärkeimmiksi kohteiksi: Köyliön Kirkkokarin, Pyhän Henrikin saarnahuoneen, Kivisillan suon kivetyn tien Yläneellä, Repolan ristin paikan ja harmaakivikirkon Nousiaisissa, sekä Turun tuomiokirkon ja Pyhän Henrikin lähteen Turussa. Lopuksi toimikunnan tiedote kertoo historiallisen pyhiinvaellustien tulleen selvitettyksi ja merkityksi kartalle, ja että tavoitteena on viitoittaa se retkeilyreitiksi ja myös sitä seuraavan autotien merkitseminen karttaan, jonka jälkeen reitistä voidaan laatia esite ja aloittaa toimet sen markkinoimiseksi matkailijoille.¹⁰⁷

Neljännän kokouksen 9.10.1975 esityslistaan oli liitetty kaksi karttapiirrosta tien summittaisesta reitistä Turusta Kokemäelle sekä luettelo merkittävistä kohteista^{108 109}.

¹⁰⁴ P.H:n tien toimikunnan kok. pk. 18.6.1975. M.-L. Visasalon ark.

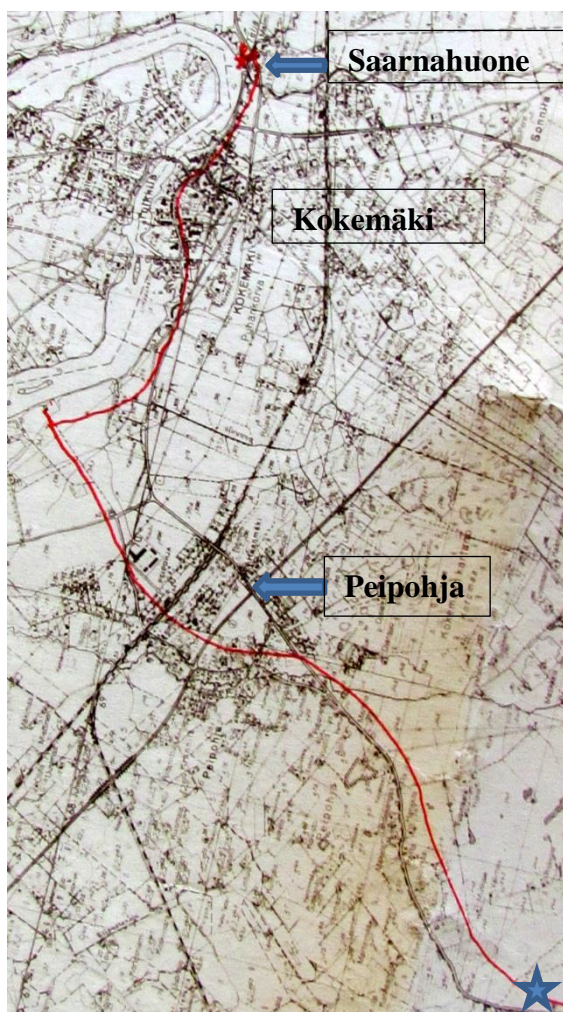
¹⁰⁵ P.H:n tien toimikunnan kok. pk. 18.6.1975.

¹⁰⁶ P.H:n tien toimikunnan kok. pk. 6.8.1975.

¹⁰⁷ P.H:n tien toimikunta tiedote 12.8.1975. Pertolan paperit. Kokemäen kaupungin arkisto.

¹⁰⁸ liite 3.

Kohteista poistettiin Iso Saarnavuori, koska se sijaitsi melko kaukana tiestä. Linnavuori Nousiaisista päätettiin lisätä kohteitten listalle, koska polku kulkee aivan sen vieritse. Hugo Lankila esitti Aulis Ojan tutkimuksiin nojaten listan paikannimistä, jotka liittyvät Nunnanpolkuun Turusta Maskun ja Ruskon kautta Nousiaisiin. Näitä ovat: *Nunnanlähde, Pyhän Henrikin pelto, Piispanmäki ja Herrainpiltin palta eli Herrainpiltin kankare*. Ruskon osalta Sakari Heikkilä kertoi tien kulkeneen kotitalonsa edestä ja *vaikka tiepohja oli otettu viljelykseen, sen paikka erottui kuivina vuosina huonompana kasvuna*.¹¹⁰

Kuva: 17

Kuva: 18

Kuvissa 17 ja 18 on alkuperäinen hahmottelu pyhiinvaellusreitit kulusta Kokemäen saarnahuoneelta Köyliön Kirkkokarille. Valokuvattu 1:100.000 kartasta.¹¹¹

¹⁰⁹ liite 4.

¹¹⁰ P.H:n tien toiminunnan kok. 9.10.1975. M.-L. Visasalonen arkisto.

¹¹¹ Pertolan paperit. Kokemäen kaupungin ark.

Neljänteen kokoukseen osallistui myös Turun kaupungin historiallisen museon johtaja *Knut Drake*, joka tervehti tyydytyksellä toimikunnan tekemää työtä. Drake korosti, että tien täsmällinen löytäminen saattaa olla vaikeaa, koska se on eri aikoina saattanut kulkea eri reittejä. Drake kertoi toimikunnalle toimenpiteistä, joilla kohde voidaan saada muinaismuistona rauhoitetuksi. Lopuksi hän korosti, että muinaismuistolaki suojelee riittävän vanhaa kohdetta ilman erillistä suojeluakin. Esimerkikkinä hän mainitsi Yläneen Kivisillansuon kivilaatat. Kokous päätti myös, että toimikunta käyttää SML:n tarjoaman mahdollisuuden esitellä tietä *Suomen Matkailuoppaan* seuraavana keväänä ilmestyvässä painoksessa.¹¹²

Valtakunnallisesti hanketta esittelee US jo 27.10.1975. Esittelyssä kerrotaan yhteydestä Eurooppa-reitistöön ja kerrataan sen historiallinen luonne sekä todetaan palvelutilanteen haasteet.¹¹³

Seuraavina parina vuonna reitin ja sen kohteiden tutkiminen jatkui. Museoviraston kanssa sovittiin reitin tärkeimpien kohteiden merkitsemisestä nimilaitoin. Varsinainen kuljettava reitti päätetään merkitä muovisin nauhoin. Vuoden 1976 syksyllä Turun Sanomat kertoo tien merkitsemisen edistymisestä. Artikkelissa Väinö Nummisto kertoo tietojen työstä ja reitin kohteista. Siinä kerrotaan myös hänen taiteensa aiheiston olevan historiallista ja kumpuavan Henrikin ja Lallin legendoista.¹¹⁴

Toiminnanjohtaja Perttu Kollinen Varsinais-Suomen maakuntaliitosta toteaa, että Pyhän Henrikin pyhiinvaellustie on valtakunnallisesti arvokas muistomerkki. Museovirasto on suhtautunut myönteisesti sen viitoittamiseen matkailulle. Reitin avaaminen sopisi mainiosti ensi vuonna järjestettävien valtakunnallisten kotiseutupäivien ohjelmaan, joita vietetään Turun kaupungin 750-vuotisjuhlien yhteydessä.¹¹⁵ Aamulehdessä samasta kokoontumisesta on poimittu Turun edustajan Antti Lehtisen kannatus reitin avaamiselle 1979 kotiseutupäivien yhteydessä ja heitto: ”*Tuolloin voitaisiin ajatella jonkinlaista pyhiinvaellusta Kokemäeltä Turkuun paljain jaloin ja hurstikaapu päällä.*” Esitetyn aikarajan saavuttamiseksi on tietä päästävä merkitsemään jo tulevana kesänä. Nummisto toivoo apua saatavan kunnilta ja maakuntaliitoilta. Kuntien matkailu- nuoris- ja urhei-

¹¹² P.H:n tien toimikunta pk. kok. 9.10.1975. M.-L. Visasalon arkisto.

¹¹³ Henrikin polku matkailukäyttöön. US 27.10.1975.

¹¹⁴ Pyhiinvaellustie viitoitusta vailla TS. N.V. leikekirja, 64. N.at.ark.

¹¹⁵ Piispa Henrikin pyhiinvaellustie retkeilyreitiksi. US 23.1.1978.

lulautakunnat tulisi saada toimintaan mukaan. Maakuntaliittojen toivotaan käyttävän arvoaltaansa merkinnän edistämiseksi ja tien tekemiseksi matkailunähtävyydeksi.¹¹⁶

Tien merkintään liittyy eräs pulma. Pyhän Henrikin tie on historiantutkijoidenkin mielestä arvokas kulttuurimatkailureitti. Museovirasto näkee pulmaksi, ettei Suomessa ole yhtenäistä tapaa merkitä Pyhän Henrikin tien tapaisia reittejä. Ruotsissa tällainen laatta on. Vuonna 1978 on kuitenkin tarkoitus saada merkistä mallikappale. Tietoimikunta koki merkinnän isoksi haasteeksi ja suunnitteli laatoitusta, mutta hylkäsi sen hinnan vuoksi ja päätyi käyttämään muovinauhoitusta.¹¹⁷

Turun Sanomat kertoo, että *Pyhän Henrikin tietä voidaan vaeltaa jo Turun juhluvuonna*. Lisäksi artikkelissa kerrotaan: *Tietä viitoittavan toimikunnan mieliä kiehtoo ajatus juhlille päättyvästä muinaisia pyhiinvaelluksia kuvaavasta pyhiinvaelluksesta*. Antti Lehtinen korostaa reitin autenttisuutta pyhiinvaellusreittinä ja uskoo sille voivan tulla vaeltajia kauempaakin kunhan sitä tehdään tunnetuksi.¹¹⁸

Nummisto esittelee reittiä vuonna 1978 kertoen sen noudattelevan pääosin nykyisiä tielinjoja. Vain Nousiaisista Yläneelle on pidempi erämaataival. Tie on tarkoitettu ensisijaisesti kulttuurimatkailua varten, mutta se on myös retkeilijöiden ja kuntoilijöiden käytössä. Se on merkitty maastoon Nummiston suunnittelemin muovinauhoin. Tulevaisuudessa osaa reitistä voisi käyttää pyhiinvaellustienä. Nummisto viittaa tässä yhteydessä katolisten vuosittaiseen pyhiinvaellukseen ja messuun kesäkuussa Kirkkokarilla.¹¹⁹

Museovirasto ilmoitti tammikuussa 1978 lähettämässään kirjeessä, että se *...katsoi toimikunnan tähänastisen työn ja toimenpiteet asianmukaisiksi ja perustellusti suunnitelluiksi*. Samalla Museovirasto pitää merkintää suotavana ja oikeaan osuvana toimenpiteenä.¹²⁰

Varsinais-Suomen maakuntaliitto avusti tien merkintää rahallisesti ja kehotti alueensa kuntia samaan. Maakuntaliitto toivoi tien olevan merkittynä valmis alkukesästä 1979, jolloin Turussa järjestetään valtakunnalliset kotiseutupäivät, joiden yhteyteen pyhiinvaellusreitin juhlallinen avaus sopisi erinomaisesti. Päivien retkeilyohjelmaan voitaisiin ottaa esimerkiksi Rapolan ristin paljastus Nousiaisissa. Toimikunta asetti työvaliokun-

¹¹⁶ Henrikin tietyö kuntien huoleksi. AL 20.1.1978.

¹¹⁷ Henrikin tietyö kuntien huoleksi. AL 20.1. 1978.

¹¹⁸ Korpinen J: *Pyhän Henrikin tietä voidaan vaeltaa jo Turun juhluvuonna*. TS 20.1.1978.

¹¹⁹ Pyhän Henrikin pyhiinvaellustie merkitään maastoon tänä kesänä. Lalli nro 116/1978, 6.

¹²⁰ P.H:n tien toimikunnan kokous 19.1.1978 pk. S.H:n arkisto.

nan Antti Lehtisen johdolla suunnittelemaan ja toteuttamaan reitin merkintää ja toimenpiteitä sen avaamiseksi yleisölle.¹²¹

Työvaliokunnan sihteerinä toiminut Tauno Suominen Varsinais-Suomen maakuntaliitosta hoiti yhteydet kuntiin ja urheilujärjestöihin tien merkitsemiseksi määräaikaan mennessä. Hän myös vastasi opaskirjasta tien käyttäjille.¹²²

Turun Sanomat julkaisi viikkoliitteessään koko aukeaman artikkelin Pyhän Henrikin tiestä. Kirjoitus kuului ”löytöretki Varsinais-Suomessa” sarjaan, jossa esiteltiin ”tuttuja ja tuntemattomia” kohteita Varsinais-Suomesta. Artikkelin selosti reitin kulun ja nähtävyydet ja kertoi tulevista avajaisista. Tauno Suominen kertoi Lallin ja Henrikin kohtaavan ystävinä Yläneen Kivisillan suulla. Lallia tapaamisessa esittää köyliöläinen taiteilija Väinö Nummisto.¹²³

Toimikunta kokoontui ennen avajaisia todeten, että reitin edelleen kehittämiseksi on kiinnitettävä huomiota leiri- ja nuotiopaikkoihin, joissa olisi kaivo ja käymälä sekä puu- ja jätehuolto järjestettynä.¹²⁴

Avajaisiin mennessä valmistui Tauno Suomisen toimittama ja pääosin kirjoittama vihkomainen 31-sivuinen esite: ”Pyhän Henrikin tie - Historiaa ja perimätietoa vanhan Suomen ainoan keskiaikaisen pyhiinvaellustien vaiheilta”.¹²⁵ Opas alkaa arkkipiispa Mikko Juvan tervehdyksellä, jonka hän aloittaa: *Pyhän Henrikin istuimen nykyisenä haltijana tervehdin erityisellä ilolla Pyhän Henrikin jo unohduksiin joutuneen matkareitin uudelleen henkiin herättämistä.* Tervehdyksessään hän kuvaa keskiaikaisen pyhiinvaeltajan keskeiset tavoitteet: matkalaisen uskon vahvistus, yhdessä kokeminen ja ruokileminen, pysähdyspaikkojen jumalanpalvelukset ja uuden oppiminen matkalla. Näitä samoja tunnelmia hän toivoo nykypäivän ihmisen löytävän kulkiessaan Pyhän Henrikin tiellä.¹²⁶ Tien ekumeenisiä mahdollisuuksia arkkipiispa ei tässä yhteydessä koskettele.

Toisen tervehdyksen otsikko on: *Katolinen kirkko Suomessa.* Siinä sen kirjoittaja Pentti Laukama kertoo Henrikin kultin syntytahtumat ja kulttipaikat. Hän toteaa myös, että

¹²¹ P.H:n tien toimikunnan kokous 19.1. 1978 pk. S.H:n arkisto.

¹²² Varsinais-Suomen maakuntaliiton kirje 1.12.1978 S.H:n arkisto.

¹²³ *Korpea ja kulttuuria.* TS extra 1.6.1979, 19.

¹²⁴ P.H:n tien toimikunta, esityslista kokoukseen 22.5.1979. S.H:n arkisto.

¹²⁵ Suominen 1979.

¹²⁶ Juva 1979, 3-4.

tämän päivän katolisille Pyhä Henrik on yhä elävä hahmo, minkä osittaa hänen muistamisensa nykyään joka vuosi toivioretkellä ja messulla Köyliön Kirkkokarilla.¹²⁷

Esitteessä on versio Pyhän Henrikin surmavirrestä ja luvut Suomen piispa Henrikistä, Lounais-Suomen keskiaikainen tiestöstä ja Pyhän Henrikin tiestä. Vihkosen kaksi viimeistä lukua on otsikoitu ”*Pyhän Henrikin tien retkeilyreitti*” ja ”*Ohjeita Pyhän Henrikin tien vaeltajille.*” Edellisessä kerrotaan tietoimikunnan taustoita ja esitellään toimikunnan jäsenet. Jälkimmäisessä kuvataan reitti ja sen varren merkittävät paikat yksityiskohtaisesti, niin jalan kuin autolla kulkevillekin. Oppaan keskiaukeamana on 1:200.000 mittakaavainen kartta reitistä ja luettelo sen merkittävistä paikoista. Lukujen tekstit ja kartta ovat Tauno Suomisen itsensä laatimat.¹²⁸ Huomattavaa myöhempäänkin kehityksen liittyen on, ettei oppaassa eikä kartassa ole ainoatakaan viittausta mahdollisista palveluista reitin varrella. Se pitäytyy historiaan ja reitin esittämiseen. Vuoden 1975 tiedotteen karttoihin palveluitakin oli merkitty.

3.3. Pyhän Henrikin tien avajaiset valtakunnallisessa kotiseutujuhlassa

Turun kaupungin 750-vuotisjuhlien yhteydessä vietettiin 31. valtakunnallisia kotiseutupäiviä. Pyhän Henrikin tien virallisia avajaisia vietettiin päivien pääjuhlan 30.6.1979 aamuna.¹²⁹

Itse avajaisia edelsi Pyhän Henrikin viestin vieminen Kokemäeltä Turkuun. Viesti alkoi juhannusaattona 24.6.1979 vaatimattomassa tilaisuudessa Pyhän Henrikin saarnahuoneella. Viestin luovuttivat Esko Pertola ja Väinö Nummisto. Se toimitettiin ensin köyliöläisille aattoillan juhannusjuhlassa ja jatkoi matkaansa 25.6. Köyliön Lallinhaaran muistomerkiltä kohti Säskylää.¹³⁰

Viesti kulki vastamerkittyä Pyhän Henrikin tietä pitkin Säskylästä Yläneelle ja 26.6. tultiin Kivisillan suolle, missä oli paljastettu pronssilaatta, jossa ovat sanat: *Kivisillan suo – Pyhän Henrikin tie.* Mynämäen edustajat jatkoivat Munkkienlevolta Haankylään.¹³¹ Täältä viesti eteni Mynämäen ja Nousiaisten kautta Maskuun, josta edelleen Turkuun¹³².

Henrikin tien avaaminen tapahtui Kupittaalla, missä paljastettiin Pyhän Henrikin muis-

¹²⁷ Laukama 1979, 5.

¹²⁸ Suominen 1979, 6-30.

¹²⁹ Henrikin viesti saapui Haankylään. TS 28.6.1979.

¹³⁰ Pyhän Henrikin viesti lähti Kokemäeltä Turkuun. Lalli 26.6.1979.

¹³¹ Liittojuhlat Turussa. Kotiseututyö koskee kaikkia. TS 28.6.1979.

¹³² Henrikin viesti perille tänään, Vakka-Suomen Sanomat 30.6.1979.

tokivi. Sen luovutti Turun kaupungille Turun historiallisen yhdistyksen ja Turku-seuran puolesta dosentti Martti Julkunen ja otti vastaan kaupunginvaltuuston puheenjohtaja Heikki Löyttyniemi ¹³³. Isoon laakeahkoon luonnonkiveen on kaiverrettu Pyhän Henrikin tien reitti Turusta Köyliöön sekä reitin varren kuntien vaakunoita. Kivessä on teksti: *Pyhän Henrikin tie* sekä sivukuva piispan päästä ja yläruumiista. Kiveen kiinnitetystä kuparilaatassa on teksti: *KUPITTAA, uhrilähde, juhannuslähde, P. Henrikin lähde, terveyslähde.* ¹³⁴ Lalli-lehti kutsuu muistokiveä myös suomalaisten kristinuskoon kääntymisen muistomeriksi ¹³⁵. Itse Henrikin tien avasi Varsinais-Suomen maakuntaliiton puheenjohtaja Eeri Hyrkkö ¹³⁶.

Kokemäeltä viikkoa aiemmin matkaan lähetetty viesti tuotiin ristisaatossa munkkien ja nunnien kaapuihin pukeutuneiden tietojärjestön jäsenten johdolla juhlapaikalle, missä sen luki tuohipergamentilta Antti Lehtinen apunaan Väinö Nummisto ja Lauri Hokkinen ¹³⁷. Luettu Pyhän Henrikin tien viesti *kahdeksan vuosisadan takaa* ¹³⁸ käyttää ikivanhaa kirjoitettua suomen kieltä ja se päättyy lainaukseen surmavirren vanhimman SKS:n kansanrunoarkistoon muistiinmerkityn toisinnon loppusäkeisiin ¹³⁹.

Kuva 19: Antti Lehtinen ja Väinö Nummisto lukevat Pyhän Henrikin tien viestiä Kahdeksan vuosisadan takaa tuohipergamentilta.

¹³³ Kristinuskon maihinnousun muistokivi Kupittaalle. Munkit johdattivat Pyhän Henrikin tielle, US 1.7.1979.

¹³⁴ Tekijän valokuvat.

¹³⁵ Kotiseutupäivät Turussa ennätysmäisen juhlat. Lalli 28.6.1979.

¹³⁶ Kotiseututyön tehtäviä tarkasteltiin Turussa. Lalli 3.7.1979.

¹³⁷ P.H:n muistokiven paljastus ja retkeilyreitien avaus. Herättäjä 5.7.1979

¹³⁸ liite 9.

¹³⁹ Henrikin muistokivi. TS 26.6.1979.

Kuva 20: Ristisaatto Kupittaalta Turun tuomiokirkkoon. Vilho Lehto kantaa ristiä. Nummisto ja Lehtinen johtavat kulkuetta munkin asuissa. Ainakin Lehtinen on paljain jaloin.

Muistomerkki ja sen paljastus olivat turkulaisten hanke ¹⁴⁰. Se liittyi Turun 750-juhluvuoteen. Muistomerkkiä ei olisi todennäköisesti pystytetty ilman tietoimikunnasta päin tullutta aloitetta (Antti Lehtinen oli työvaliokunnan pj. ja Tauno Suominen toimi molemmissa organisaatioissa). Muistomerkin paljastus merkitsi Turulle kiinnittymistä keskiaikaiseen traditioon ja Pyhän Henrikin tielle se tarjosi valtakunnallista julkisuutta. Avajaisista kirjoittivat toki eniten paikalliset ja maakunnalliset sanomalehdet, seuraten tapahtumia viestin lähettämisestä Kokemäeltä alkaen. Valtakunnalliseksi tapahtuman nostivat uutiset US:ssa, Kansan Uutisissa, Herättäjässä, Aamulehdessä ja HS:ssa. ¹⁴¹

Viestin lukeminen tuohipergamentilta kaapuihin pukeutuneiden munkiksi pukeutuneiden tietoimikunnan jäsenten toimesta ja tilaisuuteen liittyvä ristisaatto olivat performansseja demonstroiden tiehen kiinnittyvää historiaa. Pyhiinvaelluksesta ei avajaisten yhteydessä puhuttu.

¹⁴⁰ Henrikin muistokivi, Turun Sanomat 26.6.1979.

¹⁴¹ Lehtisen albumi, S.H:n ark.

Kuva 21: Pyhän Henrikin tien muistomerkki Turun Kupittaalla. Kuvattu 2013.

Kuva 22: Yksityiskohta Pyhän Henrikin tien muistomerkistä. Kuvan piispaa esittävä hahmo on Väinö Nummiston tien merkintää varten suunnittelema

Avajaisten jälkeen toimikunta totesi työnsä jatkamisen tarpeelliseksi ja listaa 8 kohdetta ja hanketta, joihin se haluaa jäsentensä kunkin omilla alueillaan tarttuvan. Tehtävät koskevat eräitten perimätietoon perustuvien kohteiden etsintää ja tiettyjen kohteiden rauhoitusta ja merkintää. Tiestä kertovan kuvateoksen aikaansaamista pidettäisiin myös toivottavana. Lisäksi työvaliokunta sai tehtäväkseen alkaa valmistella seuraavaksi ke-

säksi pyhiinvaellusta, johon kutsuttaisiin piispat kolmesta kirkkokunnasta.¹⁴² Asia on esillä myös seuraavassa kokouksessa, mutta se ei ilmeisesti toteudu.¹⁴³ Tässä on idulaan ajatus, josta vuodesta 1983 alkaen tulee toimikunnan työn pääasiallinen sisältö.

3.4 Pyhän Henrikin tielle etsitään käyttöä

Pyhän Henrikin tien merkinnän alkuperäinen tavoite oli, että se toimisi kulttuurimatkaileureittinä, joka johdattaisi ihmisiä tien merkintään osallistuneisiin kuntiin. Tämä tavoite osoittautui kuitenkin sangen nopeasti haaveeksi, jolla ei ollut katetta. Tietoimikunta kiinnitti paljon huomiota sekä tiehen liittyvien kohteiden ennallistamiseen (Rapolan risti) että niiden merkitsemiseen, mutta ei ryhtynyt toimenpiteisiin palveluiden kehittämiseksi.

Syksyllä 1979 toimikunta listasi kokouksessaan eri kuntien edustajille tehtäviä tien varren kohteiden etsimisestä, merkitsemisestä ja rauhoittamisesta. Työvaliokunnalle annettiin tehtäväksi valmistella kesäksi 1980 Pyhän Henrikin tien vaellusta (huom. sanaa pyhiinvaellus ei vielä käytetä), johon kolmen kirkkokunnan edustajat piispoja myöden osallistuisivat.¹⁴⁴ Ajatus tien pyhiinvaelluskäytöstä pantiin tällä päätöksellä itämään.

SVUL:n Varsinais-Suomen ja Satakunnan piirien kuntourheiluvaliokunnat ja paikalliset seurakunnat järjestivät 14.-15.6. 1980 Pyhän Henrikin tien vaelluksen. Reitti käsitti koko Henrikin tien Turusta Kokemäelle. Reitille oli luotu 11 huoltopistettä. Reitin pituudeksi ilmoitettiin 128 km. Reitin osia saattoi kulkea vapaasti ja päätöspisteeltä sai taitelija Väinö Nummiston suunnitteleman kunniakirjan. Majoitusmahdollisuus oli Yläneellä Valasrannassa. Yhden sivun esitteessä on kartta, jossa on piirrettynä reitti ja sen varrelle numeroidut huoltopaikat. Tietoimikunnan jäsenistä kolme päivysti huoltopaikoilla¹⁴⁵.

Kesällä 1981 järjestettiin toimikunnan jäsenille yhden päivän retki Pyhän Henrikin tiellä Kupittaaalta Kokemäelle, osittain pikkubussilla ja osittain kävellen. Matkalla pohditiin reitin tulevaisuutta viitoituksen kehittämistä sekä vesi- ja leiripaikkojen aikaansaamista korpitaipaleille.¹⁴⁶ Kysymyksessä ei siis vielä ollut pyhiinvaellus, vaan retki.

¹⁴² P. H:n tien retkeilyreititöimikunnan kokouksen pk. 11.9.1979. S.H:n ark.

¹⁴³ P.H:n tien retkeilyreititöimikunnan kokouksen pk. 22.1. 1980. S.H:n ark.

¹⁴⁴ P.H:n tien retkeilyreititöimikunnan kok. pk 11.9.1979.

¹⁴⁵ Esite: Pyhän Henrikin tien vaellus 14. - 15.6.1980. Lehto V. ark.

¹⁴⁶ P.H:n tien retkeilyreititöimikunnan kokouksen pk. 30.4.1981, S.H:n ark.

Syksyllä 1983 on Tauno Suominen toimikunnan sihteerinä lähettänyt Varsinais-Suomen maakuntaliiton kirjelomakkeella kirjeen reitin varren kunnille. Kirjeessään Suominen toivi kuntien avaavan hiihtoladun Pyhän Henrikin tielle, josta hän liitti esitteen mukaan. Kirjeessä todettiin, että reitti on avattu 1979 ja sitä on käytetty retkeilytarkoituksiin, mutta se soveltuisi mainiosti myös talviseen ulkoiluun. Kirjeessä viitattiin tien historiaan: *Reittiä on jo keskiajalla käytetty talvisena liikenneväylänä, joten hiihtoladun avaaminen ja käyttö olisi myös omiaan elvyttämään vuosisataista perinnettä*. Lisäksi kehoitettiin kuntia sekä Turun Latua ja Huovinretki ry:tä toimimaan yhteistyössä ladun avaamiseksi sekä ohjaamaan niin talvisia kuin kesäisiäkin liikuntatapahtumia Pyhän Henrikin tien retkeilyreitille.¹⁴⁷

Pysyvää liikunnallista tapahtumaa reitille ei yrityksistä huolimatta syntynyt. Toimikunta ei voinut niihin itse vaikuttaa, ainoastaan esittää toivomuksia.

3.5 Pyhän Henrikin tien toimikunnan järjestämät pyhiinvaellukset

Pyhän Henrikin tielle ei parin vuoden aikana tien vihkimisen jälkeen ollut virrannut vaeltajia eikä kulttuurimatkalaisia. Tässä tilanteessa toimikunnan työvaliokunta suuntasi Antti Lehtisen johdolla huomionsa järjestettyihin pyhiinvaelluksiin. Toimikunnalle esiteltiin suunnitelma 13.-21.6.1983 järjestettävästä ekumeenisesta pyhiinvaelluksesta Turusta Kokemäelle ja edelleen Jyväskylän kautta Valamoon ja Ilomantsiin.¹⁴⁸ Tämä käänne muutti toiminnan luonteen, mutta samalla takasi reitille säännöllistä käyttöä.

Vaikka toimikunta on edelleen koottu pääosin ”maakunnan miehistä” on selvää, että esitetty suunnitelma vaati resursseja, joita heillä ei ole hallussaan. Entisistä paikallis-kulttuuriin nojaavista retkeilytavoitteista oli siirrytty uskonnollisen toiminnan suuntaan. Toimintaa johti tästä eteenpäin ekumeenisia ja kansainvälisiä yhteyksiä omannut Antti Lehtinen. Kuvaan asti samalla monsignore Gerhard Specht, joka johti tuolloin Europa Wallfart-nimistä järjestöä¹⁴⁹. Järjestön työstä Specht kertoo vuodelle 2008 päivätyssä artikkelissaan OWEP-järjestön internet-sivuilla seuraavaa: kutsu osallistumisesta eurooppalaiseen ekumeeniseen pyhiinvaellukseen tuli Suomesta 1981. Vuonna 1983 järjestetty pyhiinvaellus saavutti suurta huomiota medioissa ja merkitsi merkkipaalua suomalaiselle ekumeeniselle yhteistyölle. OWEP (OST-WEST Europäische Perspektive) kertoo olevansa saksalaisten katolisten järjestö, joka luo solidaarisuutta Itä-

¹⁴⁷ P.H:n tien retkeilytoimikunta, kirje 24.11.1983. Pertolan paperit. Kokemäen kaupungin arkisto.

¹⁴⁸ P. H:n pyhiinvaellustoimikunnan retkijaoston kokous 25.10.1982. S.H:n ark.

¹⁴⁹ Elomaa J. haastattelu, 2013.

Euroopan kansalaisiin. Suomen lisäksi sen kohdemaihin 1980-luvulla kuuluivat Itä-Euroopan sosialistiset maat.¹⁵⁰

Ensimmäisen ekumeenisen pyhiinvaelluksen runko syntyi Antti Lehtisen vuoden 1981 lopulla käymissä neuvotteluissa ja kirjeenvaihdossa Spechtin, arkkipiispojen Juva ja Paavali sekä isä Martti Voutilaisen kanssa. Lehtisen muistiossa 4.12.1981 esitettiin: *Ehdotukset pyhiinvaelluksen toteutuksessa noudatettavista periaatteista*¹⁵¹, joista seuraavassa muutamia:

- Pyhiinvaellus toteutetaan siten, että siinä ilmenee molempien kansankirkkojen (Suomen ev.lut. kirkon ja Suomen ortod. kirkon) ja roomalaiskatolisen kirkon piirissä koettu kristittyjen yhteisyyden ajatus.
- Pyhiinvaelluksen yhteydessä järjestetään sekä yhteiskirkollisia, että eri kirkkokuntien jumalanpalveluksia, joihin myös paikallinen väestö voi osallistua.
- Pyhiinvaellus ei ole kirkkokuntien välistä virallista yhteistoimintaa.
- Valmistelemaan toimikuntaa nimetään kaksi edustajaa kustakin kirkkokunnasta.

Pyhiinvaellusta valmisteltiin Antti Lehtisen johdolla ja Turun seurakuntayhtymän tuella. Tietoimikunnan jäsenet vastasivat vaelluksen aikaisista paikallisista huoltoon liittyvistä toimenpiteistä.¹⁵²

Ohjelmaksi sovittiin: Pyhiinvaellus alkaa ristikulkuella Turun tuomikirkkoon, missä kolmen kirkkokunnan edustajat toimittavat matkaan siunaamisen. Tuomiokirkolta on ristisaattue Kupittaaalle, jonka jälkeen vaellus jatkuu linja-autolla Kaarinan ja Maarian kirkkojen kautta Ruskolle. Yöpyminen Ruskolla on Heikkilän talossa. Ruskolta vaelletaan Nousiaisien jalan. Nousiaisissa käydään piispa Henrikin muistomerkillä ja vietetään ekumeeninen rukouspalvelus. Matka jatkuu vielä jalan Tarvaisiin. Seuraavana päivänä vaelletaan jalan Yläneelle Vaskijärven rannalle, missä yöpyminen sotilasteltoissa. Säkylässä käydään kirkossa ja Huovinrinteen varuskunnassa ja yöksi päästään Köyliön Kankaanpään koululle (nyk. Lallin koulu), missä on yöpyminen. Seuraavana päivänä poikeetaan taiteilija Nummiston ateljeella Tuohiniemessä, missä taiteilijalla on näyttely ja sen jälkeen osallistutaan katoliseen messuun Kirkkokarilla. Messun toimittaa piispa Paul

¹⁵⁰ Specht G. OWEP 1/2008.

¹⁵¹ Muistio 4.12.1981, ekumeeninen pyhiinvaellus Suomessa..., Lehto V. arkisto

¹⁵² P. H:n pyhiinvaellustoimikunnan retkijaoston kok. pk. 21.2.1983. Pertolan paperit. Kokemäen kaup. ark.

Verchuren. Messun jälkeen käynti Kokemäellä Pyhän Henrikin saarnahuoneella, jota esittelee kotiseutuneuvos Pertola. Vielä samana iltana on ajo Jyväskylään, missä seuraavana päivänä osallistutaan ekumeenisille kirkkopäiville. Päivä päättyy vasta Valamossa, missä järjestetään ehtoopalvelus arkkipiispa Paavalin ja igumeni Panteleimonin johdolla.¹⁵³

Toimikuntaan on myös muodostettu uusi toimielin, joka kantaa nimeä *Pyhän Henrikin tien pyhiinvaellus 13.-21.6.1983, valmistelevan toimikunnan hengellinen jaosto*. Se suunnittelee pyhiinvaelluksen hengelliset tapahtumat. Ortodoksien esitys ohjelmaksi Tuupovaarassa ja Ilomantsissa 20.6. esitellään jaoston toimesta pyhiinvaellustoimikunnalle: Vierailukohteina ovat Pörtsämän erämaakalmisto, Hoilolassa käynnit ortodoksissa rukoushuoneessa ja luterilaisessa rajaseutukirkossa. Ajo Runon ja Rajan tietä Ilomantsiin. Illalla vielä käynti luterilaisessa kirkossa ja Kirkkoniemen kalmistossa, jossa ortodoksinen litania. Seuraavaksi ristisaatto Pyhän Eliaan kirkkoon, missä ehtoopalvelus ja sitä seuraava tsaju-tarjoilu ja karjalaista perinneohjelmaa.¹⁵⁴

Pyhiinvaellukselle osallistui viisi ortodoksisen kirkon edustajaa, samoin viisi Suomen katolista kirkkoa edustavaa henkilöä. Luterilaisia osanottajien listalla on 16, joista kolme kuuluu tietoimikuntaan ja yksi on jäsenen puoliso ja yksi poika. Ulkomaisia katolisia osanottajia on listattu 15. Heitä tulee Saksasta, Englannista, Ruotsista ja Costa Ricasta.¹⁵⁵

Pyhiinvaelluksella olleet kolmen kirkkokunnan edustajat kokoontuivat Ilomantsiin 20.7.1983 arvioimaan pyhiinvaelluksen onnistumista. Kaikki olivat siihen tyytyväisiä, mutta yhteisesti myös todettiin, että vastaavanlaisen järjestäminen uudelleen ja joka vuosi ei olisi mahdollista nykyisellä vapaaehtoisella organisaatiolla. Siksi olisi käännettävä jonkin pysyväisyhteisön puoleen, joka voisi järjestää vastaavanlaisen pyhiinvaelluksen joka toinen vuosi. Kokouksen johtopäätökset olivat:

1. Tämän kaltainen pyhiinvaellus voitaisiin järjestää tulevaisuudessakin kirkon yhteyttä rakentavana tapahtumana vaikka joka toinen vuosi.
2. Tarvitaan vahva taustayhteisö. Suomen Ekumeeninen neuvosto voisi olla sellainen.
3. Paikallisjaostot tarvitaan hoitamaan majoitus- muonitus- ja kuljetusjärjestelyjä.¹⁵⁶

¹⁵³ P.H:n pyhiinvaellustoimik:n retkijaoston kok. pk. 11.4.1983. Pertolan paperit. Kokemäen kaup. ark.

¹⁵⁴ P.H:n pyhiinvaellustoimikunnan retkijaoston kok. pk. 21.2.1983. S.H:n ark.

¹⁵⁵ Pyhän Henrikin pyhiinvaellus 13-21.6.1983, päiväämätön muistio. S.H:n ark.

¹⁵⁶ Muistio Pyhän Henrikin pyhiinvaellustoimintaa koskevasta kokouksesta 20.7.1983. S.H:n ark.

Seuraavaa ekumeenista pyhiinvaellusta vuodelle 1985 alettiin suunnitella jo syksyllä 1983, mutta kesti aina vuoteen 1989 ennekuin se järjestettiin. Lieneekö syy ollut toimikunnan puheenjohtajan voimien ehtyminen, sillä Väinö Nummisto kuoli joulukuussa 1987. Toimikunnan vetovastuu siirtyi nyt kokonaan Antti Lehtiselle, joka oli jo kantanut päävastuun sen toiminnasta toimimalla pyhiinvaellusten järjestelytoimikunnan ja tietotoimikunnan työvaliokunnan puheenjohtajana. Sihteeri saatiin edelleen Varsinais-Suomen maakuntaliitosta.

Reitin markkinointia ja tunnettuutta päätettiin tehostaa. Matkatoimisto Ageba esitteli tästä suunnitelman ja uudesta esittelymateriaalista tehtiin päätös. Siihen haluttiin mukaan mm:

- arkkipiispan ja maaherran tervehdykset
- katolisen kirkon edustajan kirjoitus
- maininta Väinö Nummiston ansioista
- Turun tuomiokirkon esittely Pyhän Henrikin kirkkona ja Lalli-kultti
- kuntoilu- ja retkeilymahdollisuuksien esittely

Lisäksi todettiin tarve asiantuntijoiden prof. Unto Salon ja Erkki Lehtisen apuun sekä esitettiin toivomus esittelyn ulkoasun tyylistä, jonka tuli olla *hieman vanhahtava*.¹⁵⁷ Tällaista teosta tai materiaalia en arkistoista löytänyt.

Helmikuun 2. päivänä 1988 toimikunnan sihteeri lähetti reitin varren kunnille ja seurakunnille sekä molemmille maakuntaliitoille osoitetun tiedotteen, jossa kerrottiin toimenpiteistä tien käytön ja markkinoinnin tehostamiseksi¹⁵⁸.

Kesällä 1988 toimikunta järjesti jäsenilleen kolmipäiväisen pyhiinvaelluksen, jolloin viimeisenä päivänä kuljettiin Kankaanpään koululta (myöhemmin Lallin koulu) messuun Kirkkokarille.¹⁵⁹ Toimikunta piti samalla kokouksen. Asialistalla oli tien merkinnän parantaminen nuolilla kohdissa, jossa tullaan isommille teille. Tehtävään tarvittavan materiaalin otti hankkiakseen Sakari Heikkilä. Toisena pääkohtana päätettiin kesällä 1989 järjestää 2. ekumeeninen pyhiinvaellus, alkaen Turusta viikkoa ennen kesäheikkiä ja Köyliön messun jälkeen vierailta Kokemäen saarnahuoneella. Vuoden 1983 tapaista retkeä Itä-Suomeen ei pidetty tarpeellisena. Suomen ekumeeninen neuvosto on lupautu-

¹⁵⁷ P.H:n tien toimikunnan kokouksen pk. 27.1.1988. S. H:n arkisto.

¹⁵⁸ P.H:n tien retkeilytoimikunnan tiedote 2.2.1988. S.H:n arkisto.

¹⁵⁹ Kirje toimikunnan jäsenille 10.6.1988. S.H:n arkisto.

nut hoitamaan yhteyksiä ulkomaille. Osanottajien määrä haluttiin pitää korkeintaan 50 hengen suuruisena.¹⁶⁰

Pyhiinvaellukseen vuonna 1989 liittyvässä tiedotuksessa toimikunnan sihteeri Martti Hirvonen esitti mm: *Reitin merkitys on historiallisesti ja kulttuurisesti tärkeä. Kristinuskon tulo Suomeen läntisen perinteen mukaisena muodostaa tausta vaellukselle ja muistuttaa meitä, että olemme aina kuuluneet laajaan eurooppalaiseen yhteisöön.* Tämä lause sulkee ortodoksit Pyhän Henrikin tien ekumenian ulkopuolelle. Toisaalta hän toteaa, että pyhiinvaellus onnistuessaan on aito ekumeeninen kohtaamien kirkon perusjoukon, maallikkojen kesken sekä lähentää papistoa toisten kirkkokuntien vastaavien viranhaltijoiden kesken ja luo ystävyyssuhteita.¹⁶¹

Samassa yhteydessä SEN:n pääsihteeri Jaakko Rusama puolestaan korostaa läntisen ja itäisen kristikunnan kohtaamista ekumeenisella pyhiinvaelluksella 1989. Hän myös mainitsee Paavin vierailusta Turussa samassa kuussa pyhiinvaelluksen kanssa, vaikka tapahtumilla ei ole mitään yhteyttä. SEN on tukenut pyhiinvaellusta mm tiedotuksen osalta.¹⁶²

Vuoden 1989 pyhiinvaelluksen lopputilitys osoittaa pientä tappiota, mutta siitä näyttäisi puuttuvan saadut huomattavat lahjoitukset, jotka nostaisivat tilinpäätöksen reilusti voitolliseksi.¹⁶³

Kolmannen ekumeeninen pyhiinvaelluksen valmistelut aloitetaan keväällä 1992. Niihin kuuluu mm tiedotussuunnitelma, jossa annetaan ohjeita tiedotettavista asioista:

Pyhiinvaellus on tapa muistaa Suomen kansallispyhimystä, Pyhää Henrikiä, kohdata eri kirkkojen jäseniä ja vierailla paikoilla, jotka liittyvät Pyhän Henrikin elämään. Vaellus liittyy reitin varrella olevien seurakuntien historiaan. Pyhiinvaelluksen suojelijoina ovat kolmen suomalaisen kirkkokunnan johtavat piispat. Pyhiinvaelluksen järjestää pyhiinvaellustoimikunta (pj. Antti Lehtinen), joka koostuu Varsinais-Suomen liiton alaisen Pyhän Henrikin tien toimikunnan jäsenistä, eräiden Lions Clubien ja kirkkojen edustajista.¹⁶⁴ Tietoimikunta oli otettu Varsinais-Suomen maakuntaliiton siipien suojaan. Sihteerinä toimii Hannele Hartikainen Varsinais-Suomen maakuntaliitosta.

¹⁶⁰ P.H:n tien toimikunnan kokouksen pk 18.6.1988. S.H:n arkisto.

¹⁶¹ Hirvonen M, 1969. Lehto V. arkisto.

¹⁶² Rusama J, 1969. Lehto V. arkisto.

¹⁶³ Pyhän Henrikin pyhiinvaellus 12. - 16.6.1989, tuloslaskelma ja tilinpäätös. Lehto V. arkisto.

¹⁶⁴ Vuoden 1993 pyhiinvaelluksen tiedotussuunnitelma. Lehto V. arkisto.

Tammikuussa 1993 julkaistiin kaksi lehdistötiedotetta, jotka molemmat oli laatinut Jouni Elomaa¹⁶⁵. Toista kutsutaan *pyhiinvaelluksen hengelliseksi ohjelmaksi*. Siinä todetaan, että pyhiinvaelluksen lähtökohta on rukous ja sen kautta kasvaminen kristittyinä. Ekumeenisen pyhiinvaelluksen erityispyrkimys on kristittyjen välinen ykseys, jonka keskipiste on itse Jeesus Kristus.¹⁶⁶

Toisen tiedotteen otsikko on: *Pyhän Henrikin merkitys Suomen kristityille*. Siinä todetaan Henrikin kasvava merkitys Suomen kristityille sekä se että, pyhimyksen merkitys joutui reformaation seurauksena rappiotilaan. Lopuksi kerrataan katolisten pyhiinvaellusperinteen vaiheet vuodesta 1947 alkaen.¹⁶⁷ Tiedotteista välittyy kaksi erilaista sanomaa. Toisella on ekumeeninen viesti, toinen painottaa pyhiinvaellusinstituution katolista merkitystä ja taustaa.

Pyhiinvaellus vuonna 1993 on seitsemänpäiväinen Turusta Köyliöön. Kokemäellä ei käydä. Jumalanpalveluksia ja rukoushetkiä vietetään eri kirkkokuntien noudattamilla tavoilla. Aurajoen ylitykseen Koroisiin rakentaa Avoma-yhtiö sillan, koska puolustusvoimat ilmoittaa, ettei sillä ole sopivaa kalustoa.¹⁶⁸

Vuoden 1993 pyhiinvaelluksen opasviikossa¹⁶⁹ on tervehdykset arkkipiispa Vikströmiltä, paavi Johannes Paavali II:lta, jonka on välittänyt valtiosihtööri Angelo Card. Solano (Secretariat of State-logolla varustetulla kirjeellä) ja Karjalan ja koko Suomen arkkipiispa Johannekselta sekä Turun ja Porin Läänin maaherra Pirkko Työläjärveltä.

Tervehdyksissä eri uskontokuntien edustajat tarkastelevat pyhiinvaellusta ja Henrikin perintöä hieman eri näkökulmista. Luterilainen arkkipiispa sitoo hänet siihen historialliseen maastoon, jossa hän liikkui ja nostaa hänet rohkeaksi esikuvaksi, joka toi Kristinuskon Suomeen.

Paavi tervehtii suomalaisia ja kaikkien muiden maiden kansalaisia, jotka osallistuvat pyhiinvaellukseen. Hän tuo esiin Henrikin perinnön kuuluvan kaikille Suomessa. Hän myös toteaa kristityn elämän olevan jatkuvaa pyhiinvaellusta. Paavin tervehdyksessä kerrotaan myös miten suomalaisten kirkkojen valtuuskunta paljasti vuonna 1992 ”*Suomen kansallisen apostolin patsaan Suomen kappelissa Santa Maria sopra Minervan kirkossa.*” Lopuksi hän jättää pyhiinvaeltajat esirukouksensa huomaan.

¹⁶⁵ Elomaa kuuluu Suomen katoliseen kirkkoon.

¹⁶⁶ Lehdistötiedote 18.1.1993, *Pyhän Henrikin pyhiinvaelluksen hengellinen ohjelma*. Lehto V. arkisto.

¹⁶⁷ Lehdistötiedote 18.1.1993 *Pyhän Henrikin merkitys...*, Lehto V. arkisto.

¹⁶⁸ Pyhän Henrikin tien pyhiinvaellustoimikunnan pk. 3/93. Lehto V. arkisto.

¹⁶⁹ P.H:n pyhiinvaellus 14. - 20.6.1993, opas. Lehto V. arkisto.

Arkkipiispa Johanneksen tervehdyksen otsikko on: ”*Yhdessä kumartamaan ja kunnioittamaan*”. Hän aloittaa kertomalla, että pyhiinvaellukset ovat aina kuuluneet ortodoksisen kirkon uskon harjoitukseen ja vaikka Pyhä Henrik ei kuulu ortodoksisen kirkon perinteeseen he haluavat osallistua hänen muistonsa vaalimiseen, koska pyhiinvaellus tuo kristittyjä lähemmäs toisiaan.

Maaherra Työläjärven tervehdys alkaa otteella Varsinais-Suomen maakuntalaulusta: *Täällä Suomen synnyinmuistot, täällä työn ja tiedon puistot virttä vapauden soi*. Hän toteaa mm. miten yhdentyvässä Euroopassa alueiden historia ja kulttuuri tulevat esiin niin, että puhutaan ”alueiden Euroopasta. Lopuksi hän toivoo että vaellus vaihtelevalla reitillä koituu osanottajille kokonaisvaltaiseksi elämykseksi.

Pyhiinvaellusta varten on myös tehty uusi esite. Siinä reitti on esitetty samalla kartta-pohjalle kuin vuoden 1979 kirjasessa. Lisäyksenä on piirretty myös autolla kuljettavissa oleva reitti. Kohteisiin on lisätty kuvia uusista muistomerkeistä ja Lallin patsas.¹⁷⁰

Joulukuussa 1993 järjestettiin pyhiinvaelluksen karonkka ja pyhiinvaellustoimikunnan kokous, jossa esitetään pyhiinvaelluksen tilitys, joka oli noin 14.000 mk plussalla. Samalla kävi ilmi että Pyhän Henrikin tien toimikunnan kausi oli päättynyt helmikuussa 1993. Tietoimikunnan tilit kuoletettiin ja rahat siirrettiin pyhiinvaellustoimikunnan tilille. Pyhiinvaellustoimikunnan toimintaa päätettiin jatkaa. Päätettiin myös pyytää tarkkailijajäsenyyttä Suomen Ekumeeniseen Neuvostoon.¹⁷¹

Kesän 1995 vaellukselle Turusta Nousiaisiin osallistui 30 vaeltajaa. Yläneelle Kappelniitun ristin avajaisiin jatkoi 20.¹⁷²

Katolisen kirkon äänenkannattaja Fides tarttui pääkirjoitussivullaan Pyhän Henrikin pyhiinvaellustoimikunnan pyrkimykseen luoda uutta perinnettä järjestämällä pyhiinvaelluksen Turusta Yläneelle, missä vihitään Kappelniitulle muistoristi. Kirjoittaja ihmetteli miksi vaellus päättyy Yläneelle, vaikka sen nimi ja ajankohta liittyvät Pyhään Henrikiin ja kysyy lopuksi: *miksi uutta perinnettä luodaan vanhan sijalle?*¹⁷³

Fidesin numerossa 11/95 Jouni Elomaa (pyhiinvaellusyhdistyksen toimintaan aktiivisesti osallistuva katolinen) ”valottaa” *Lukijoilta*-palstalla muutamalla sanalla järjestelyjen taustaa. Hän kertoo toteutuneet pitkien vaellusten järjestelyt ja, että seuraava on vuoros-

¹⁷⁰ Liitteet 10, 11 ja 12

¹⁷¹ Pyhän Henrikin tien pyhiinvaellustoimikunta kok. pk. 4/93. Lehto V. ark.

¹⁷² Pyhän Henrikin pyhiinvaellustoimikunnan kokouksen pk. 31.8.1995. Lehto V. ark.

¹⁷³ *Perintö ja perinteet*. Fides 9/95, 2.

sa 1996. Vuoden 1995 vaellus oli ns. lyhyt paikallinen vaellus ja ne on ...*ajoitettu siten, että jokaisella halukkaalla on mahdollisuus osallistua myös Juventus Catholican järjestämään ja jo perinteeksi muodostuneeseen ”paikallisvaellukseen” Yläneeltä Köyliön.* Tästä mahdollisuudesta on pyhiinvaellustoimikunnan ilmoituksessa tiedotettu. Lisäksi Elomaa korosti tämän pyhiinvaellusreitin ainutlaatuisuutta, sen pyhiinvaelluskohteena ei ole vain Köyliön Kirkkokari, vaan koko reitti muodostaa pyhiinvaellukselle kohteen. Keskiajalla reitin varrella oli useampia pyhiinvaelluskohteita, *ei vähäisimpinä kansallisyhäkkömmе Turussa tai Nousiaisten kirkko.* Lopuksi hän toteaa, *ettei kyse ole lainkaan uudesta perinteestä vaan vanhan elvyttämisestä.*¹⁷⁴ Fides vastaa Elomaalle samassa numerossa todeten, ettei uusia perinteitä tule luoda toisten vaalimien jo olemassa olevien vanhojen päälle. Lehti on huolissaan katolisten oman perinteisen pyhiinvaelluksen puolesta ja ehdottaa kehittämään omia tapahtumia esimerkiksi Henrikin translaation muistamista pyhiinvaelluksella Nousiaisista Turkuun.¹⁷⁵

Jouni Elomaa kertoi haatattelussa 13.8.2013, että on ollut vaihe, jolloin oli kaksi pyhiinvaellusta, jotka eivät pystyneet kommunikoimaan keskenään. Tuli vaikeuksia majoitusten ja ruokailujen kanssa. Hän kertoi esittäneensä ryhmien integrointia. Nyt Yläneeltä lähtien toimitaan kuten yksi pyhiinvaellusryhmä eli katolinen ja ekumeeninen vaellus yhtyvät. Tästä kertoo myös Alpo Mäen vieraskirjan merkinnät vuodelta 2102. Nimiään ovat kirjoittaneet saman ekumeenisen pyhiinvaelluksen nimen alle niin Turusta lähteneet kuin Yläneeltä lähteneet katoliset.¹⁷⁶ Tästä on ollut myös näkemyseroja. Jotkut katoliset ovat sitä mieltä että luterilaiset ovat tulleet heidän tontilleen, sillä eihän pyhiinvaellus merkitse luterilaisille ollenkaan samaa, mutta he ovat vähemmistössä.¹⁷⁷

Vuoden 1995 aikana jouduttiin miettimään toimikunnan taustayhteisö-kysymystä, kun selvisi, että Varsinais-Suomen maakuntaliitto ei voi enää antaa käytännön apua. Asiaan päätettiin palata seuraavan vuonna.¹⁷⁸

Seuraavan pitkän vaelluksen, jolle osallistuu noin 40 vaeltajaa toimikunta järjesti vuonna 1996. Vaellus kesti maanantaista sunnuntaihin. Se alkoi Turusta ja päättyi Köyliön

¹⁷⁴ Elomaa J. *Perintö ja perinteet*. Lukijoilta. Fides 11/95, 5.

¹⁷⁵ Edellisen johdosta. Lukijoilta. Fides 11/95, 5.

¹⁷⁶ Mäki A. Vieraskirja Pyhän Henrikin tiellä vaeltaville. Omistaja A. Mäen perikunta.

¹⁷⁷ Elomaa J. haastattelu.

¹⁷⁸ Pyhän Henrikin pyhiinvaellustoimikunnan kokous, pk. 10.2.1995. Lehto V. ark.

Kirkkokarille. Toinen lyhyempi vaellus järjestettiin Kokemäellä saarnahuoneelta Kokemäen kirkkoon, jossa pidettiin luterilainen vesper.¹⁷⁹

Vuoden 1997 pyhiinvaellus oli yhden päivän mittainen. Liikkeelle lähdettiin Turun ortodoksisesta kirkosta, mistä siirryttiin Haankylään linja-autolla, johon pääsi matkalta aikataulun mukaisesti kyytiin. Haankylästä vaellettiin Yläneelle ja vaellus päättyi ilta-hartauteen Kappelniitun ristillä. Tästä ekumeenisen pyhiinvaelluksen osanottajat voivat liittyä katolisten nuorten pyhiinvaellukseen Kirkkokarille.¹⁸⁰

Seuraavana vuonna lähtöpaikkana on Kappelniittu Yläneellä. Katolisen ja ekumeenisen noin 60 pyhiinvaeltajan joukko toimii nyt yhdessä ja vaeltaa kohti Kirkkokaria. Tälle vaellukselle erikoisväriä antaa se, että osa matkasta kuljetaan vesitse, ensin vesibussilla Säkylän alueella Pyhäjärvellä ja lopuksi soutaen Köyliönjärvellä Kirkkokarille.¹⁸¹

Viimeiseksi jäänyt Pyhän Henrikin pyhiinvaellustoimikunnan järjestämä pyhiinvaellus järjestettiin kolmipäiväisenä 18.-20.6.1999. Se alkoi Turun tuomiokirkolta ja päättyi Kirkkokarille.¹⁸²

Vuonna 1999 oli esillä neuvottelukunnassa pyhiinvaelluspapin palkkaaminen tulevan riemuvuoden pyhiinvaelluksen järjestämiseksi¹⁸³. Asia ratkaistiin siten, että Maskun srk:n apupappina toimiva Kalle Elonheimo, joka oli myös Pyhän Henrikin pyhiinvaellustoimikunnan sihteeri, sai puolipäivätoimisesti toimia vuoden 2000 pyhiinvaelluksen järjestelytoimikunnan sihteerinä. Tältä osin palkan maksoi Suomen Ekumeeninen Neuvosto.

3.6 Tien käyttökelpoisuutta pyritään parantamaan

Varsinais-Suomen Maakuntaliitto kutsui 4.12.1990 Pyhän Henrikin tien kehittämistä koskevaan neuvotteluun. Kirjeessä mainitaan Yläneen, Nousiaisten, Mynämäen ja Vahdon kuntien alueelle suunniteltavasta retkeilyverkosta, joka sivuaa Pyhän Henrikin tietä.¹⁸⁴ Tämä enteili Kuhankuonon retkeilyreitistön syntyä.

Asiaa käsiteltiin Pyhän Henrikin tien toimikunnan kokouksessa helmikuussa 1991. Selvisi, että kyseessä oli maaseudun sivuelinkeinojen kehittämishanke, jota tukivat niin

¹⁷⁹ Tapio I, SK 15.6.1996,1,6.

¹⁸⁰ Pyhän Henrikin pyhiinvaelluksen 1997, 1-sivuinen esite. Lehto V. ark.

¹⁸¹ Maansalo M: *Pyhiinvaeltajat taittoivat taivaltaan*. Länsi-Suomi. 14.6.1998.

¹⁸² Pyhän Henrikin pyhiinvaellus 18.-20.6.1999, esittelylehtinen. S.H:n ark.

¹⁸³ Pyhän Henrikin pyhiinvaelluksen neuvottelukunnan kok. pk. 22.1.1999. S.H:n ark.

¹⁸⁴ Varsinais-Suomen maakuntaliiton kirje 4.12.1990. Lehto V. arkisto.

kunnat, maakuntaliitto kuin valtiokin tosin toistaiseksi vain ehdollisesti. Reitti tulisi koostumaan lenkeistä, joita siirtymäreitit yhdistelevät. Osanottajat saisivat yrittäjäkoulu- tusta oppaiksi, kestitys- ja majoituspalvelujen tuottajiksi sekä tuotemyyntiin. Toimikun- ta kannatti yhteistoimintaa ja mm opaskilpiä, jotka opastaisivat Pyhän Henrikin tielle. Todettiin myös, että vaikka Henrikin tien tarkoitus on ollut palvella kulttuurimatkaili- joiden ja pyhiinvaeltajien lisäksi myös retkeilijöitä, mutta reitti ei ole vielä valmis sii- hen. Päätettiin neuvotella tästä kuntien ja maanomistajien kanssa.¹⁸⁵

Tien kehittämiseen perustettu työryhmä käsittelee retkeilyreitien kehittämistä ja käyttöä muuhun kuin pyhiinvaellustoimintaan. Uusia näkymiä tarjoaisi maaseutuelinkeinopiirin puitteissa toteutettava projekti kulttuurimatkailureitistä. Ey-rahoituksen mahdollisuus mainitaan. Toisena suuntauksena keskusteltiin kansainvälisestä markkinoinnista ja yh- teistyöstä laivayhtiöiden kanssa. Reitille toivottiin myös vaellusriippikoulujen tapaista toimintaa.¹⁸⁶

Tammikuussa 1993 kokoontui myös Pyhän Henrikin tien kehittämistyöryhmä vuoden ensimmäiseen kokoukseen. Läsnä oli vanhoja tietoimikunnan jäseniä, mutta myös muu- ta väkeä. Molemmat maakuntaliitot olivat edustettuina sekä Pyhäjärvisseudun matkai- luyhdistys. Kokous päätti tehdä reitistä uuden esitteen ja kartan ja ottaa siitä 5000:n kpl:een painoksen. Myös eri kielisiä versioita suunnitellaan. Merkintänauhuja on hankit- tava, mutta nuoliopasteet pantiin vielä jatkokehittelyyn.¹⁸⁷ Käytetty ratkaisu löytyi myöhemmin 'polttomerkinnästä'. Piispan kuva painettiin kuumalla stanssilla opaste- seen.¹⁸⁸

Vuoden 1993 pyhiinvaellusta varten valmistui uusi taskukokoinen taittuva esite, jossa on värikuvia Pyhään Henrikiin liittyvistä paikoista ja maisemakuvia reitin varrelta sekä kuvia aikaisemmilta pyhiinvaelluksilta. Sen tekstiosa ei enää esittele historiallisia teitä, eikä kerro seikkaperäisesti reitin kulkua. Esitteen kääntöpuolella olevan kartan pohja on sama kuin vuoden 1979 esitteessä. Kartalle piirrettyyn Pyhän Henrikin tien reittiin on liitetty uudet muistomerkit ja aiemmista kohteista on poistettu Herranpiltin palta ja Lal- lin viimeinen asumus sekä Säskylän Kultakiperä. Esitteeseen on lisätty on Mynämäen ja Köyliön kirkot sekä Henrikin ruumissaaton lähtöpisteen laatta Polsun riihen seinässä.

¹⁸⁵ P.H:n tien toimikunta kok. pk. 3.12.1991. Lehto V. ark.

¹⁸⁶ P.H:n tien kehittämistyöryhmän pk. 5.4.1993. Lehto V. arkisto.

¹⁸⁷ Pyhän Henrikin tien kehittämistyöryhmän kok. pk. 4.1.1993. Lehto V. ark.

¹⁸⁸ Heikkilä S. haastattelu.

Myös Lallin patsas Köyliön keskusta saa mainintansa. Uutena kartassa on autoilijoita varten piirretty vaihtoehtoinen reitti.¹⁸⁹

Vuonna 1996 toimikunta kirjelmöi Turun kaupunginhallitukselle kiireellisestä tarpeesta rakentaa jalankulkusilta, jota pitkin pääsisi Aurajoen yli Koroisten niemelle¹⁹⁰. Turun kaupunginhallituksen päätettyä kevyen liikenteen väylästä jokivarteen toivoo pyhiinvaellustoimikunnan neuvottelukunta kirjeessään, että rakennettaisiin silta Vähäjoen yli Koroisten niemelle viimeistään niin, että kesällä 1999 järjestettävä ekumeeninen pyhiinvaellus voisi sitä käyttää.¹⁹¹

Pyhän Henrikin pyhiinvaelluksen neuvottelukunta kokoontuu tammikuussa 1997. Asialistalla on vetoamus Turun kaupungille Vähäjoen yli rakennettavasta sillasta sekä uusi esite ja vetoamus maakuntien liitoille Pyhän Henrikin retkeilyreitien kunnostamisesta ja viitoittamisesta.¹⁹²

Vuoden 1998 aikana kutsutaan Pyhän Henrikin pyhiinvaellustoimikunnan edustaja Lounais-Suomen esihistoriamatkailun kohderekisteriryhmään¹⁹³.

Samoihin aikoihin, päätellen aineiston sijainnista arkistossa, ehdottaa Varsinais-Suomen luonnonsuojelupiiri tekemänsä luonto- ja kulttuurihistoriallisesti merkittävien kohteiden kartoituksen perusteella, että Pyhäjärven eteläpuolelle perustettaisiin laaja luonnonhoitoalue, jossa otetaan huomioon alueen ainutlaatuiset luontoarvot sekä metsänhoidossa, että alueen muussa käytössä. Alueen nimeksi ehdotetaan Pyhän Henrikin puistoa alueen läpi kulkevan Pyhän Henrikin tien mukaan.¹⁹⁴

Esihistoriamatkailun kohderekisteriryhmä järjestää esittelytilaisuuden 11.9.1998 työnsä tuloksista.¹⁹⁵ Samalla jaetaan esitettä projektista, jossa esitellään joitakin muinaismuistoja, joita alueella on pari sataa hoidettua kohdetta.¹⁹⁶ Pyhän Henrikin tietä ei kohteena mainita.

Tammikuussa 1999 pidetyssä neuvottelukunnan kokouksessa maakuntainsinööri Pentti Lehvonen kertoo tutkimuksestaan Pyhän Henrikin tien kunnosta välillä Turku - Yläne.

¹⁸⁹ Pyhän Henrikin tie, esite, 1993. Kartat ovat liitteinä 10 ja 11. ja reitin selostus on liite 12.

¹⁹⁰ Pyhiinvaellustoimikunnan kirje 19.1.1996. Lehto V. ark.

¹⁹¹ P.H:n pyhiinvaelluksen neuvottelukunnan päiväämättömän kirjeen kopio, vast. Turun kaup. hall:n kirjeeseen 6.5.1966. S.H:n ark.

¹⁹² Pyhän Henrikin pyhiinvaellus, kirje 7.1.1997. Lehto V. ark.

¹⁹³ Lounais-Suomen esihistoriamatkailun kohderyhmän kirje 12.1.1998. S.H:n ark.

¹⁹⁴ Luontokohteet sekä kulttuurihist. merkittävät kohteet ... Varsinais-Suomen luonnonsuojelupiiri. Lehto V. ark.

¹⁹⁵ Menneisyyden jäljillä, arkeologian päivät 11-12.9.1998. Museovirasto 1998. S.H:n ark.

¹⁹⁶ Lounais-Suomen esihistoriamatkailun kohderekisteri –projektin esite. S.H:n ark.

Hän luettelee neljä puutetta, joista 3 liittyy vesistöjen tai märkien paikkojen ylityksiin ja yksi yleisesti koko reitin merkinnän puutteisiin. Pahin puute on yhä Vähäjoen ylittävän sillan puuttuminen Koroisiin, josta hän toteaa sen voivan tulla hoidetuksi aikaisintaan vuoden 2000 aikana. Metsien tilaa reitin varrella hän kuvaa: Metsäosuudet varsinkin Yläneen osalta ovat valitettavan apeat metsänhoitotoimenpiteiden johdosta. Se ei anna myönteistä kuvaa metsien hoidosta maassamme kansainvälisille kulkijoille. ¹⁹⁷

Vuosien 2012-13 aikana kulkemillani reitin osuuksilla ei vesistöjen ja ojien ylitys ollut ongelma, mutta metsänkäsittelytoimenpiteiden osalta parannusta ei ollut havaittavissa. Muutamissa paikoissa hakkuu- tai metsänuudistustoimenpitein oli hävitetty koko merkityn reitin pohja. Lisäksi monin paikoin on hakkuilla pilattu maisemaa esimerkiksi ulottamalla hakkuita polun yli kallioisessa maastossa, missä korjattu puumäärä ei ole voinut kovin merkittävä.

3.7 Pyhän Henrikin tien pyhiinvaellusyhdistys ry. jatkaa pyhiinvaelluksia

Vuonna 2000 Turun tuomiokirkon vihkimisestä tuli kuluneeksi 700 vuotta. Kirkossa järjestettäisiin sen kunniaksi juhlatilaisuus. Arkkipiispa Paarma otti yhteyttä Pyhän Henrikin pyhiinvaellustoimikunnan sihteeriin Kalle Elonheimoon esittäen toivomuksen, että toimikunta järjestäisi tähän juhlaan liittyvän pyhiinvaelluksen siten, että se saapuisi juhla jumalanpalvelukseen. Maksimi osanottajamääräksi arkkipiispa asetti 200 vaeltajaa.

Elonheimo totesi tällöin, ettei tämän mittaluokan tapahtumaa voisi järjestää rekisteröimättömän toimikunnan puitteissa, jolta oli maakuntien taustatukikin kadonnut ja ehdotti puolestaan toimikunnalle yhdistyksen perustamista. Toimikunnan jäsenet perustavat Pyhän Henrikin pyhiinvaellus- nimisen yhdistyksen, jonka ensimmäinen kokous pidettiin 4.10.1999. Kokous valitsi yhdistyksen puheenjohtajaksi Antti Lehtisen ja sihteeriksi Kalle Elonheimon. ¹⁹⁸ Yhdistyksellä oli vuonna 2000 18 jäsentä. ¹⁹⁹

Yhdistyksen tarkoitus sen sääntöjen ²⁰⁰ 2 §:n mukaan on:

1) edistää pyhiinvaelluksia Pyhän Henrikin tiellä

2) edistää Pyhän Henrikin tien muuta käyttöä

¹⁹⁷ Liite Pyhän Henrikin pyhiinvaelluksen neuvottelukunnan kokouksen pk:aan 22.1.1999. S.H:n ark.

¹⁹⁸ P. H:n pyhiinvaellus yhdistyksen perustavan kokouksen pöytäkirja. Kalle Elonheimon digitaalinen arkisto. (K.E. ark.)

¹⁹⁹ Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistys ry. jäsenrekisteri 2000. Kalle Elonheimon arkisto (K.E. ark.)

²⁰⁰ Pyhän Henrikin pyhiinvaellus ry säännöt, www.henrikin.fi/sthenrik/saannot.htm

3) edistää pyhiinvaellusaatetta sekä

4) edistää kirkkojen ja muiden kristillisten yhteisöjen sekä yksityisten kristittyjen välistä yhteyttä.

Näitä tarkoituksiaan yhdistys toteuttaa seuraavasti (3§):

1) järjestää pyhiinvaelluksia

2) järjestää jumalanpalveluksia ja hartaustilaisuuksia sekä konsertteja, luentoja ja muita yleisötilaisuuksia

3) kokoaa yhteen Pyhän Henrikin tiehen liittyviä yhteisöjä

4) pitää yhteyttä muihin pyhiinvaelluksiin ja ekumeenisiin järjestöihin

5) ylläpitää yhteyksiä julkishallintoon, elinkeinoelämään, alan yhdistyksiin, yhteisöihin ja laitoksiin

6) harjoittaa ekumeenista valistus- ja koulutustoimintaa sekä

7) harjoittaa julkaisutoimintaa.

Sääntöihin kuuluu myös lause, jossa todetaan, että yhdistys voi harjoittaa elinkeinotoimintaa, joka liittyy sen tarkoitukseen.

Yhdistys valitsi ensimmäiseen hallitukseensa 10 jäsentä, jotka edustivat reitin varren kuntia, monet jäsenet olivat olleet toimikunnankin jäseniä. Ekumeniaa hallituksessa edustivat ortodoksinen pappi isä Ion Durac ja Jouni Elomaa, joka on katolinen maallikkodominikaani.²⁰¹

Lisäksi yhdistyksellä on laajempi neuvottelukunta, johon kunnat nimeävät edustajat. Se kokoontuu tarvittaessa, ei siis säännöllisesti eikä joka vuosi. Yhdistys on SEN:n tarkkailijajäsen.²⁰² Yhdistyksen nykyinen puheenjohtaja on Jouni Elomaa.

Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistyksen jäsenmäärä on vuoden 2012 tilinpäätöksen perusteella ollut noin 30 maksanutta jäsentä. Tulonsa se saa jäsenmaksuista ja pyhiinvaelluksen osanottomaksuista. Vuoden 2012 liikevaihto oli noin 3000 e ja tilikauden ylijäämä noin 300 e.²⁰³ Yhdistykselle ei tällä toimintatavalla kerry resursseja toimintansa kehittämiseen. Se suuntaa toimintansa ensisijaisesti ekumeenisiin pyhiinvaelluksiin ja tien ylläpitoon.

²⁰¹ Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistyksen kok. 4.10. 1999 (K.E. ark.).

²⁰² Heikkilä S. haastattelu.

²⁰³ Pyhän Henrikin pyhiinvaellus yhdistys. Tilinpäätös 2012. Tekijän hallussa.

Ensimmäisen pyhiinvaelluksensa yhdistys siis järjesti Turun tuomiokirkon juhluvuonna 2000. Tällä kertaa pyhiinvaellus aloitettiin aiemmista kerroista poiketen Kokemäeltä. Piispa Ilkka Kantola siunasi vaeltajat matkaan. Toisena päivänä osallistuttiin Messuun Kirkkokarilla. Kolmannen päivän ohjelmassa oli mm. Kuninkaanlähteen veden pyhitys, jonka toimitti Helsingin metropoliitta Leo. Yöpyminen tapahtui teltoissa Pyhäjärven rannalla Kalikassa. Neljäntenä päivänä oli ekumeeninen hartaus Kappelniityllä ja vaelluksen jälkeen yöpyminen Vaskijärven rannalla teltoissa. Seuraavina päivinä vaellettiin ensin Tarvaisiin ja sitten Nousiaisiin. Vaelluksen 7. päivänä kuljettiin Maarian kirkolle ja yövyttiin vanhassa pappilassa. Tämän osan reitistä kerrotaan olevan se, jota pitkin Pyhän Henrikin pyhäinjäännökset kuljetettiin kesäkuussa 1300 Turun tuomiokirkon vihkimessuun. Matkalla pyhiinvaeltajat virkistyivät kuten heidän keskiaikaiset edeltäjänsä Maskun Pakaisten Nunnanlähteellä, ohjelma kertoo. Pyhiinvaelluksen viimeisenä päivänä kuljettiin Maariasta Turun tuomiokirkolle, jonne tuotiin pyhiinvaeltajien tervehdys Kirkon 700-vuotisjuhlaan, jota vietettiin Pyhän Henrikin pyhäinjäännösten translaation 700-vuotispäivänä.²⁰⁴

Vuoden 2000 pyhiinvaellukseen valmistuu reitille kolmas esite. Sen julkaisee pyhiinvaellusyhdistys, mutta siitä päätöksen oli tehnyt jo toimikunta. Esiteessä on paljon kuvia aiemmista pyhiinvaelluksista. Reitin kartta on nyt kokonaan piirretty. Lisäksi siinä on 4 yksityiskohtaista reittikarttaa. Yksi on Turun keskustasta ja kolme metsätaipaleilta. Lallin patsas on pudonnut kuvituksesta ja Kupittaa reitin alkupisteenä.²⁰⁵

Tämän jälkeen ekumeenisia pyhiinvaelluksia Pyhän Henrikin tiellä on järjestetty joka kolmas vuosi alkaen 2003 ja viimeisin toistaiseksi vuonna 2012. Lisäksi yhdistys järjestää väli vuosina lyhyempiä vaelluksia, jotka voivat olla 1-3 päivän mittaisia. Pidemmät vaellukset yhtyvät katoliseen pyhiinvaellukseen Yläneellä. Yhden päivän vaellukset ovat paikallisia ja samalla huolehditaan tien viitoituksesta. Lisäksi hallituksen jäsenet käyvät tarkistamassa tien viitoituksen ennen ekumeenisia vaelluksia.

Yhdistyksen järjestämät ekumeeniset pyhiinvaellukset ovat maksullisia pakettitapahtumia, jotka tarjoavat huollon ja opastuksen. Pyhiinvaelluksen hinta 200 e on edullinen pyhiinvaelluksen keston nähden. Tämä saadaan aikaan opastukseen ja huoltoon osallistuvien vapaaehtoisella panoksella sekä sillä, että majoituksesta eri kouluilla tai seurakuntien palveluista ei juuri peritä maksua. Vaeltajat kantavat vain päivän mittaan tarvit-

²⁰⁴ Pyhän Henrikin pyhiinvaellus 10.-17.6.2000, ohjelma, S.H:n ark.

²⁰⁵ Pyhän Henrikin tie. Esite 2000, 12 sivua.

semansa varusteet ja huoltoauto kuljettaa muut mm. yöpymiseen tarvittavat varusteet. Pyhiinvaeltajat osallistuvat tapahtumaan kantamalla viirejä ja kulkueen edessä vuorolleen ristiä. Matkalla lauletaan virsiä ja hengellisiä lauluja. Välillä julistetaan hiljaisen kulkemisen jakso, muuten matkan varrella rupertellaan kanssavaeltajien kanssa. Ekumeenisen pyhiinvaelluksen erikoisuus on se, että sen kahden viimeisen vaelluspäivän hartaushetket noudattavat katolista kaavaa ja, että se päättyy katoliseen messuun. Vuoden 2012 ekumeeniselle pyhiinvaellukselle osallistui 12 osanottajaa oppaina toimineiden yhdistyksen jäsenten lisäksi.

Vuonna 2005 vietettyyn ”Kirkko Suomessa 850 vuotta” tapahtuman kirkkojuhlaan Nousiaisten kirkossa pyhiinvaellusyhdistys järjesti pyhiinvaellukset 18. - 19.6. seitsemästä eri lähtöpisteestä, josta yhtä TS on seurannut:

Mietoisten Pyhärannasta hetki sitten startanneiden pyhiinvaeltajien edessä on pitkä taival, viitisentoista kilometriä auringon pistäessä parastaan pilvettömällä taivaalla. ... pyhiinvaeltajat matkasivat eilen ensimmäistä kertaa uutta Pyhän Henrikin Rantatien reittiä pitkin Mynämäkeen. Rantatiestä toivotaan pysyvää sivuhaaraa Kokemäeltä Nousiaisten kirkkoon johtavaan Pyhän Henrikin tienä tunnettuun pyhiinvaellusreittiin... Lähtöpaikalla sijaitsevan saarnakiven viereen, jonka päällä seisten Pyhä Henrik olisi rantauduttuaan saarnannut, pystytettiin tapahtumasta kertova muistomerkki.²⁰⁶

Seuraavana päivänä mietoislaiset taittoivat taivalta naapuriensa mynämäkeläisten kanssa Mynämäen kirkolta kohti Nousiaista. Myös Turusta, Maskusta, Lemusta, Vahdolta, Mynämäen Karjalasta ja Yläneeltä lähtee vaeltajaseurueita, joista osa kohtaa toisensa ennen määränpäättä Nousiaisissa Repolan ristillä, loput Nunnalähteellä. Pyhiinvaeltajat osallistuivat Nousiaisten Pyhän Henrikin kirkossa järjestettyyn ekumeeniseen kirkkojuhlaan, joka toimitettiin Suomen evankelisluterilaisen kirkon arkkipiispa Jukka Paarmannin ja katolisen kirkon piispan Józef Wróbelin johdolla.²⁰⁷

Yläneellä järjestettiin ennen Nousiaisten tilaisuutta 17.6. Ylelääpö 2005-tilaisuus, johon kuului päivän mittainen seminaari *Keskiajan henkeä Yläneellä* sekä Luontokapinissa järjestetty näyttely *Pyhän Henrikin muisto Yläneellä*. Iltaohjelmassa oli Kapeliniitun ristin 10-vuotisjuhlamessu, jonka toimittivat arkkipiispa John Wikström, isä

²⁰⁶ Högmänder. J. TS 18.6.2005.

²⁰⁷ Högmänder. J.TS 18.6.2005.

Petri Ratilainen (ortod.) ja Isä Wieslaw Sweich (kat.) Pyhiinvaellus Nousiaisiin alkoi seuraavana aamuna klo 9.00.²⁰⁸

3.8 Muita toimijoita Pyhän Henrikin tiellä

Jokavuotisia pyhiinvaelluksia Pyhän Henrikin tiellä ovat Juventus Catholican järjestämät kahden päivän vaellukset Yläneeltä Kirkkokarille. Ne päättyvät kesäkuun 18. päivää lähimpänä sunnuntaina vietettävään Pyhän Henrikin messuun. Joka kolmas vuosi ekumeeninen pyhiinvaellus yhtyy katoliseen pyhiinvaellukseen Yläneeltä alkaen.

Toinen jokavuotinen vaellus on vuodesta 2005 lähtien ollut Poikien ja Tyttöjen Keskukseen (PTK) järjestämä Tour de Henrik. Se on tarkoitettu nuorisolle ja suoritetaan kolmen päivän aikana polkupyörillä. Vaellus alkaa Kokemäeltä, mistä mukaan saadaan PTK:n antama viesti. Nousiaisissa osallistujille jaetaan Pyhän Henrikin sarkofagin äärellä pyhiinvaelluspinnit. Vaellus päättyy Turun tuomiokirkossa järjestettyyn hartauteen. Oppeana on Säskylän seurakunnan nuoriso-ohjaaja Kimmo Koivisto ja vaelluspappina toimii Kalle Elonheimo. Molemmat toimivat myös Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistyksessä. Nuoret tulevat pääosin Varsinais-Suomesta ja Satakunnasta. Varsinaisen vaelluksen päätyttyä päästään joskus piispan luona mehulle ja retken kruunaa lopuksi sauna ja uinti Karibian kylpylässä.²⁰⁹

Osittain samoja reittejä kuin mitä Pyhän Henrikin tie käyttää Yläneellä Elijärven ja Vaskijärven seuduilla, kulkee vuodesta 1994 toiminnassa ollut Kuhankuonon retkeilyreitistö. Nimensä reitistö on saanut vanhasta rajakivestä, Kuhankuonon pyykistä, jossa kohtaavat nykyään seitsemän kunnan rajat. Pyykkikivi sijaitsee Kurjenrahkan kansallispuiston alueella.²¹⁰ Tämän retkeilyreitistön kokonaispituus on 200 km. Sen vaikutuspiirissä toimii noin 50 yritystä, jotka tarjoavat retkeilijöille palvelujaan. Lisäksi kunnallisia liikunta- ja virkistyspalveluita on saatavilla.²¹¹ Reitistön on luonut ja sitä kehittää Kuhankuonon retkeilyreitistö- ja virkistysalueyhdistys, jossa on jäseninä Varsinais-Suomen maakuntaliitto ja 9 Turun seudun kuntaa, joista viisi on samoja, jotka toimivat Pyhän Henrikin tien toimikunnassa 1975-99. Reittiä esitteleviä kotisivuja ylläpitää Varsinais-Suomen liitto.²¹² Reitin varrella on useita laavuja, kotia ja nuotiopaikkoja.²¹³

²⁰⁸ Ylelae capell 2005, esite. Lehto V. ark.

²⁰⁹ Koivisto Kimmo asiantuntijatiedonanto 7.3.2014.

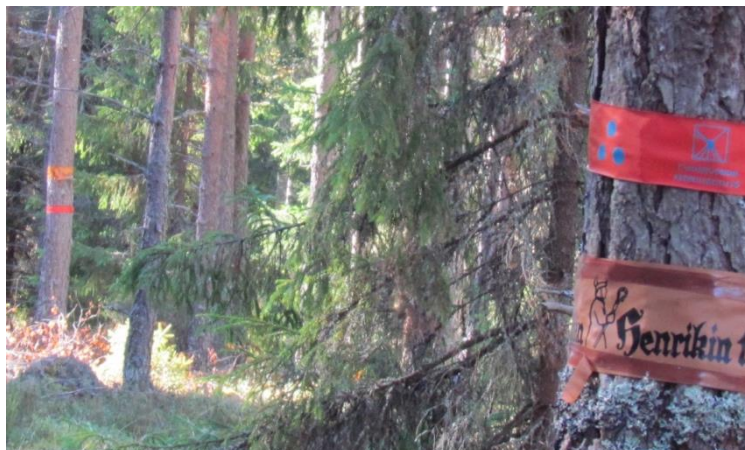
²¹⁰ Kurjenrahkan nähtävyydet ja historia. www.luontoon.fi/Retkikohteet/kansallispuistot/kurjenrahka/.

²¹¹ Kuhankuonon retkeilyreitistö, kartta 1:30.000, 2003.

²¹² <http://www.kuhankuono.fi/fi/yhteisty/>

²¹³ Kuhankuonon retkeilyreitistö. Retkeilykartta 1:55.000, 2009.

Kuhankuonon markkinointiviestintä on suunnattu ensisijaisesti luontokohteiden esittelyyn ja luonnossa liikkumisesta kuntoa ja elämyksiä hakeville kohderyhmille.

Kuva 23 : Pyhän Henrikin tie ja Kuhankuonon retkeilyreitistö käyttävät samoja polkuja Elijärven - Vaskijärven seuduilla.

Pyhän Henrikin tien toimikunnan alkuperäiset suunnitelmat tähtäsivät omatoimiseen auto- ja patikkamatkailuun Pyhän Henrikin tiellä. Ajatus oli, että merkitsemällä reitti ja sen varrella sijaitsevat mielenkiintoiset historialliset kohteet ja tuottamalla reitistä esite matkailu käynnistyisi ikään kuin itsestään. Tietoimikuntahan totesi SML:lle, ettei markkinahenkisyys sovellu tien luonteeseen (ks. s. 26). Tien varrelta puuttuvat kuitenkin yhä sellaiset palvelut, jotka mahdollistaisivat omaehtoisen pyhiinvaeltamisen kuten Santiago del Compostelaan johtavalla Jaakobin tiellä. Niinpä toimintamuodoksi vakiintuivat pidemmät huolletut ekumeeniset pyhiinvaellukset ja välivuosien lyhyemmät vaellukset.

Omatoiminen vaeltaminen Pyhän Henrikin tiellä olisi mahdollista, reitti on merkitty sitä silmälläpitäen riittävän hyvin, mutta on nähtävä vaivaa ja hankittava huoltojoukot. Näin tekivät ne kolme naista, joista Alasatakunta-lehti kertoo 28.6.2011. Kolmikko lähti liikkeelle Turun Kupittaalta 13.6 ja saapui Köyliö Kirkkokarille 17.6. osallistuen siellä toimitettuun messuun. Päivämatkat sovitettiin noin 25 km:n mittaisiksi ja matkaa kertyi noin 115 km. Retken aikana vaeltajat kantoivat vain päiväreput. Huoltoauto kuljetti loput tavarat ja vaeltajat yöpymispaikkoihin ja takaisin polulle. Yöpymispaikoiksi löytyi mökkejä reitin varrelta. Reitti saa naisilta kehuja: se on lähellä, hyvin merkitty, maisemiltaan kaunis ja tarjoaa myös luontoelämyksiä.²¹⁴

²¹⁴ Linnemäki M. Alasatakunta. 28.6.2011, 8.

Alpo Mäen vieraskirjaan on tallentunut muutamia omatoimisen pyhiinvaelluksen tehneitä ryhmiä. Vuonna 2007 sellainen on tehnyt Muurlan opiston pyhiinvaeltajat. Myös Kirkon Ulkomaan Toivo niminen ryhmä on tiellä liikkunut.²¹⁵

4. Pyhiinvaellukset kiinnostavat suomalaisia

Pyhän Henrikin tiellä aloitetut ekumeeniset pyhiinvaellukset olivat suomalaisille luterilaisen kirkon jäsenille pyhiinvaelluskulttuurin ensi askel. Miksi pyhiinvaellukset ovat lisänneet suosiotaan ja kiinnostavat yhä laajemmin suomalaisia? Suosituin syy lienee hengellisen kokemuksen hakeminen, mutta syynä on myös muunlaisten elämysten tarve. Luonto ja liikkuminen koetaan positiivisiksi. Vuonna 1995 itse ekumeeniseen pyhiinvaellukseen tarkkailijana osallistunut Pertti Anttonen eritteli näitä syitä seuraavasti: *vaellus oli samalla sekä psyykkinen että fyysinen suoritus, joka palkitsee tavoitteen saavuttamisella. Se on rite of passage. Pyhiinvaelluksen ohjelma tukee yhteisöllistä kokemusta ja antaa uskonnollisia elämyksiä.*²¹⁶

4.1. Pyhät Polut

Uusia pyhiinvaelluksia on syntynyt ja vanhoja elvytetty Pyhän Henrikin pyhiinvaellusten antaman esimerkin perusteella. Vuonna 2009 perustettu Pyhät Polut ry, jonka kotipaikka on Enonkoski järjestää vaelluksia Itä-Suomessa.²¹⁷ Pyhien Polkujen järjestämiä vaelluksia ei kutsuta suoraan pyhiinvaelluksiksi ja niiden sisältöön kuuluukin hengellisten tilaisuuksien lisäksi oleellisesti kiinnostus paikalliseen luontoon, historiaan ja kulttuurin. Pyhiinvaelluksia järjestetään kaupallisin perustein, niiden pohjavire on kuitenkin yhdistyksen nimen mukaisesti hengellinen.²¹⁸

Yhdistys kuuluu jäsenjärjestönä Suomen Latu ry:een. Sen yhteistyökumppaneita ovat useat Itä-Suomen kunnat, seurakunnat ja yhdistykset. Yhdistyksen toimintaidea on tukea ihmisten fyysistä ja henkistä hyvinvointia. Lisäksi Pyhät Polut ry pyrkii toiminnallaan auttamaan uusien elinkeinomahdollisuuksien syntymistä maaseudulle.²¹⁹

Yhdistys syntyi Enonkosken kummien idean pohjalta. Idean pyhiinvaelluksista herätti uskontotieteen professori Juha Pentikäinen esitelmällään, jossa hän kertoi Koloveden

²¹⁵ Mäki A. Vieraskirja Pyhän Henrikin tiellä vaeltaville. Omistaja A. Mäen perikunta.

²¹⁶ Anttonen P. 2004 (a), 201.

²¹⁷ Pyhät polut, järjestäjä. <http://www.pyhatpolut.fi/jarjestaja/>

²¹⁸ Juntunen T. haastattelu 7.3.2014.

²¹⁹ Pyhät polut, järjestäjä. <http://www.pyhatpolut.fi/jarjestaja/>

Ukonvuoresta ja ehdotti sinne tehtäväksi päivän mittaisia pyhiinvaelluksia. Tästä kehittyi ajatus hieman pidempien vaellusten järjestämisestä. Reitiksi muotoutui väli Imatralta Enonkoskelle.²²⁰

Reitillä on joukko kiinnostavia kohteita ja erityisesti se tarjoaa luonto- ja maisemaelämyksiä. Imatralla kohteina ovat Alvar Aallon suunnittelema kirkko ja Imatrankoski. Reitti kulkee Ruokolahden kirkonmäen kautta Putikon pittoreskiin kylään Punkaharjulla, jonne ranskalaiset arkkitehtipiskelijät tekevät opintomatkoja. Matka jatkuu Punkaharjua seuraten, kaikille suomalaisille tutussa ikonisessa maisemassa. Siellä historiallisena kohteena on mm. Salpalinjan korsu. Täältä jatketaan kirkkoveneillä soutaen Kerimäelle ja päätetään vaellus Enonkoskella. Enonkosken Ihamaniemessä toimii Suomen ainoa luterilainen luostari. Kylän keskustassa on vanha silta, jolla pyhiinvaeltajat saavat diplominsa. Silta on myös Pyhien Polkujen tunnuksen esikuva.²²¹ Reitin pituus on 230 km ja vaellus kestää 8 päivää. Hieman lyhyempi yhdistetty patikka- ja soutuvaellus kulkee Valamon ja Lintulan kautta Karvioon, mistä soutaen Heinäveden, Kerimäen ja Koloveden kautta Enonkoskelle. Lisäksi järjestetään soutu- melonta- ja polkupyöräretket. Souturekillä poiketaan mm Pyhän Olavin kappelissa Olavinlinnassa. Yhdistys järjestää tilauksesta myös toivomusten mukaisia lyhyempiä vaelluksia.²²²

Pyhien Polkujen toiminnan perustana on hyvin koulutetut kokeneet oppaat. Mukana kulkee vaelluspappi. He ovat toiminnassa mukana vapaaehtoisina talkoolaisina. Yhdistyksen kuuluminen Suomen Latuun jäsenjärjestönä lisää sen tunnettavuutta.²²³

Vuosittain ohjelmassa on 6 eri vaellusta. Näille vaelluksille osallistuu noin 150 osanottajaa. Retkien hinnat riippuvat niiden pituudesta, ollen noin 350-550 e. Yhdistyksen keräämä liikevaihto on vuosittain noin 50-80.000 €, josta sille jää varoja markkinoinnin ja toiminnan kehittämiseen.²²⁴ Yhtenä esimerkkinä tästä ovat varsin toimivat kotisivut, joiden kautta vuoden vakiovaellukset on helppo löytää ja suorittaa ilmoittautuminen. Yhdistyksen mahdollinen heikko kohta on sen johdon ikääntyminen ja kehitystyön pysähtyminen.²²⁵

Pyhät polut on lyhyessä ajassa noussut suosituimmaksi pyhiinvaelluksia Suomessa järjestäväksi tahoksi. Sen toiminta osittaa, ettei nykyaikainen pyhiinvaellus edellytä vält-

²²⁰ Juntunen T. haastattelu 7.3.2014.

²²¹ Juntunen T. haastattelu 7.3.2014.

²²² Pyhät polut, vaellukset. <http://www.pyhatpolut.fi/vaellukset/aikataulut/>

²²³ Juntunen T. haastattelu. 7.3.2014.

²²⁴ Juntunen T. haastattelu. 7.3.2014.

²²⁵ Juntunen T. haastattelu 7.3.2014.

tämättä reittiä, jolla on historiallinen pyhiinvaellustraditio, vaan vaeltamisen perustaksi voi luoda puitteet modernia ihmistä puhuttelevista kulttuuri-, luonto- ja maisemakokemuksista, sopivasti hengelliseen kehykseen yhdistettynä. Itse matkalla oleminen ja kokemukset tekevät siitä pyhiinvaelluksen. Nykyihmiselle tärkeää on kiireestä ja arjesta irrottautuminen.

Ovatko pyhiinvaeltajat turisteja? Järjestettyihin pyhiinvaelluksiin liittyy paljon yhteneväisyyttä matkailuun. Tähän viittasi Anttonen aikaisemmin toteamalla Pyhän Henrikin pyhiinvaellukset pakettimatkoiksi. Palvelut kuten ateriat ja majoitukset on järjestetty etukäteen ja osanottaja maksaa niistä. Suomalaiset pitkät vaellukset kuten Pyhien polkujen järjestämät ja Pyhän Henrikin ekumeeninen pyhiinvaellus ovat pyhiinvaelluksien tuntijan Panu Pihkalan mielestä kuitenkin todella pyhiinvaelluksia. Rajan hän vetää omin voimin liikkumiseen. Santiagon tiellä kohtaa jo paljon kyseenalaisempaa toimintaa, kuten reitin suorittaminen bussin kyydissä.²²⁶

4.2. Muita pyhiinvaelluksia Suomessa

Pyhää Jaakobia (Jaakko) voi muistaa pyhiinvaelluksella myös Suomessa. Hänen nimikkokirkostaan Rengossa lähdetään vaeltamaan Hämeen Härkätiellä vuosittain kohti Turun tuomiokirkkoa. Suomalaiset pyhiinvaeltajat kokoontuivat Renkoon jo keskiajalla aloittamaan taivaltaan kohti Espanjaa. Nykyään Jaakontie jatkuu Turusta Rymättylään. Jaakontiellä pyhiinvaelluksia järjestää Jaakontien ystävät ry. Sen puheenjohtaja on Pyhän Henrikin tien veteraani Kalle Elonheimo. Jaakontien ystävät palvelee myös Espanjan Jaakontielle aikovia julkaisemalla kotisivuillaan hyödyllisiä linkkejä Caminolle lähtijöille ja tarjoamalla Suomen lipulla varustettua pyhiinvaelluspinssiä.²²⁷

Yhden päivän pyhiinvaelluksia järjestetään mm. Vantaalla, Lempäälässä, Espoossa, Rengossa, Pyhätunturilla ja Sastamalassa²²⁸. SEN:n ohjelmaan kuuluu organisoida tammikuussa vietettävällä kansainvälisellä ekumeenisella viikolla kirkkovaelluksia seurakunnissa eri puolilla maata.

Uusiakin pyhiinvaellusreittejä kehitellään. Satakunnassa ja Pirkanmaalla toimivan EU:n Leader-hankkeen Joutsenten reitin puitteissa selvitetään Pirkanmaan osalta osuutta kansainväliseen Pyhän Olavin muistoon liittyvään pyhiinvaellusreittiin. Se alkaisi Novgo-

²²⁶ Ahola J. Retki-lehti heinäkuu 2011, 19.

²²⁷ Jaakontien ystävät. www.jaakontie.fi.

²²⁸ Elonheimo Kalle: *Pyhiinvaelluksia Suomessa 2012*. www.kotikone.fi/kalle.elonheimo.

rodista ja yhtyi Ruotsissa Pyhän Olavin Norjaan johtavaan pyhiinvaellusreittiin. Reitille on tarkoitus luoda vuosittainen tapahtuma.²²⁹

5 Pyhän Henrikin tien tuottama yhteisöllisyys

5.1 Paikalliset tulkinnat ja toimijat

Yhteisöllisyyden juuret ovat yksilöiden toimissa. Yhteisöllisyys syntyy tilanteessa, kun yksilöt alkavat toimia solidaarisesti toisiaan kunnioittaen ja tukien yhteisten päämäärien saavuttamiseksi. Väinö Nummisto oli Pyhän Henrikin tien uuden ”löytämisen” alulle paneva voima.²³⁰ Väinö Nummiston innostus hänen kotiseutuaan sivuavaan legendaan tarttui perustetun Pyhän Henrikin tien toimikunnan jäseniin, jotka hekin olivat jo entuudestaan kotiseutunsa historiasta kiinnostuneita henkilöitä. Koolla oli sangen samanhenkinen ryhmä.

Kokemäkeä edustanut *Esko Pertola* liittyi jo nuorukaisena kotiseutu- ja muinaismuistoyhdistyksen jäseneksi. Hänestä tuli edellisestä seurasta muodostetun Kokemäki-seuran pitkäaikainen puheenjohtaja ja hän sai kotiseutuneuvoksen arvonimen.²³¹

Sakari Heikkilä edusti toimikunnassa Ruskoa ja toimii edelleen Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistyksen hallituksessa. Hän toimi sittemmin Rusko-seuran puheenjohtajana 44 vuotta ja sai 2013 Kotiseutuliiton kultaisen ansiomerkin.²³² Muita kotiseutumiehiä olivat *Keijo Jaakkola* Nousiaisista, *Antti Lehtinen* Turusta, *Vilho Lehto* Yläneeltä sekä *Ilmari Tyry* ja *Alpo Mäki* Säköstä. Poikkeuksena miesvaltaisessa joukossa vuoden 1978 toimikunnassa oli *Marja-Lea Visasalo* Mynämäeltä, joka on myös edelleen pyhiinvaellusyhdistyksen hallituksessa. Tämän joukon innostus aloitettuun hankkeeseen oli suurta ja he muodostivat tiiviin ja yhteisöllisesti toimineen ryhmän. *Tauno Suominen* toimitietoimikunnan työvaliokunnan sihteerinä kantoi päävastuun tien merkinnästä ja kanavoi Varsinais-Suomen maakuntaliiton tuen hankkeelle. Hänen roolinsa ei rajoittunut virkamiehen rooliin, vaan hän paneutui aiheeseen ja tuotti ensimmäisen Pyhän Henrikin tien oppaan 1979.²³³

²²⁹ Avara Maaseutu Ilmoitusliite, 2014.

²³⁰ Nummisto V. leikekirja 23, 28.

²³¹ Nummisto V. albumi s. 6.

²³² Heikkilä S. haastattelu.

²³³ Suominen 1979, 1-31.

5.1.1 Tradition tulkintoja ja sitä luovia operaatioita Köyliössä

Legenda Pyhästä Henrikistä ja kansanperinteeseen nojaava myytti Lallista ovat keskeisessä asemassa Köyliön virallisessa tiedottamisessa. Kunnan pääasiallinen imagon rakentaminen ja kuntalaisille tuotettu identiteetti perustuu ”Suomen historian alkutapah-tumiin” eli Köyliöön Henrikin surmapaikkana ja surman tekijän Lallin kotipaikkana. Lallin merkityksen korostaminen on sangen nuorta. Juuri Lallin vähäistä muistamista kotiseudullaan Väinö Nummisto halusi muuttaa.

Henrik oli esillä Köyliössä on vuonna 1960 järjestetyillä laulujuhilla, mutta Lallia ei vielä tohdittu esittää. Lalliksi pukeutuvat ensimmäisen kerran Köyliön Lions Clubin jäsenet vasta vuonna 1968. Lalli renkeineen aloitti tuolloin tähän päivään asti jatkuneen perinteen kantaa siltaveroa Polsun sillalla juhannuksen aikaan. ²³⁴

Kuva 24: Piispa Henrik, Köyliö 1960. ²³⁵

Lallia ei myöskään mainita vuonna 1969 paikallislehden artikkelissa Köyliön nähtävyyksistä. Kirkkosaari mainitaan historiallisen kartanon ja puukirkon sijaintipaikkana, ei Lallin asuinpaikkana. Kirkkokarilla kerrotaan olevan *keskiaikaisen P. Henrikin eli Lähteen kappelin rauniot ja muistomerkki*. Paikasta piispan murhan tapahtumapaikkana ja surman suorittajasta ei ole mainintaa. Sen sijaan artikkelissa annetaan paljon tilaa maisema-arkkitehti Iisakkalan kuvaukselle Köyliönjärven kulttuurimaisemasta. ²³⁶

²³⁴ Lalli veronkantajana juhannuksena. Säskylän Sanomat 21.6.1968.

²³⁵ Piispa Henrik http://koylio-seura.fi/Kuva/shop/html/default3.asp?editmode=valokuvahaku_tulokset.

²³⁶ Köyliö tänään, Säskylän Köyliön Sanomat 5.9.1969, s. 4.

Mielenkiintoista tässä asetelmassa on se miten nämä kaksi aihetta, joihin Köyliö liittyy, ovat nykyisin kääntyneet pääläelleen. Lalli, jota ei tohdita edes mainita vielä 1969, on nyt kunnan ehdottomasti tärkein vetonaula, jota käytetään sekä matkailun houkuttimena että identiteetin rakennus-²³⁷ alustana. Sen sijaan Köyliönjärven maiseman asemaa yhte-²³⁸ nä 156 valtakunnallisesti arvokkaasta maisema-alueesta ja Suomen 27 kansallismaise-²³⁹ masta ei mainita lainkaan Köyliön virallisilla esittelysivuilla internetissä.

Miksi näin? Syitä voi olla useitakin. Lalli on noussut valtakunnalliseen kuuluisuuteen, sijoittuen mm. YLE:n vuonna 2004 järjestämässä Suuret suomalaiset äänestyksessä 14. sijalle. *Lallin taakse jäivät niin J. V. Snellman ja J. L. Runeberg, joiden kunniaksi lippu vielä nostetaan salkkoon, samoin Zacharias Topelius ja Henrik Gabriel Porthan, puhumattakaan Henrikistä.*²⁴⁰ Lallin menestyksestä Köyliön on helppo ottaa osansa.

Maisema taas on abstrakti ja Köyliön järven ympäristö on tehokkaasti viljelty ja järvi pahoin rehevöitynyt, niistä ei juuri ole matkailuvalteiksi. Sen kulttuurinen maisema-arvo perustuu enemmänkin historiaan, kuin maiseman nykytilaan.

Vuonna 2000 uudelleen perustetun Köyliö-seuran toiminnassa on huomioitu myös Hen-²⁴¹ rik. Seuran uusi tuleminen sai alkunsa Talvi-Henrikki tapahtuman järjestelyjen yhtey-²⁴² dessä. Talvi-Henrikin ohjelmassa on surmavirteen perustuva kuvaelma. Viimeisin Talvi-Henrik järjestettiin Tuiskulan kesäteatterin alueella 23.1.2011 runsaslukuisalle yleisölle. Yhdistys on myös järjestänyt useita seminaareja Henrikistä ja Lallista. Se kutsui mm *Pyhän Henrikin Legenda*-kirjan julkaisseen Tuomas Heikkilän esitelmöimään Lallintalolle, kun tätä siteeranneet lehdet olivat kirjoittaneet, että Lallia ei voi olla olemassa, kun Henrikistään ei olla varmoja.²⁴³

Köyliöläiset ovat nimenneet Lallin mukaan yrityksiä, koulun ja entisen suojeluskunnan-²⁴⁴ talon. Lallin patsas lakitetaan vuosittain vappuna, samoin annetaan vuodeksi kerral-²⁴⁵ laan Kerttu ja Lalli arvonimet kotiseututyössä ansioituneille miehelle ja naiselle. Henrikiäkin on muistettu. Hänelle on annettu nimikkotie, joka noudattelee kylätietä, jota

²³⁷ Saarinen 2013, haastattelu.

²³⁸ Kansallismaisemat. <http://www.ymparisto.fi/fi-FI/Luonto/Maisemat/Kansallismaisemat>.

²³⁹ Köyliönjärvi. <http://www.koylio.fi/matkailu/koyliojarvi>.

²⁴⁰ Heininen 2005. <http://www.tiede.fi/artikkeli/>.

²⁴¹ V.-P. Suni 2013, haastattelu.

²⁴² Mattila-Lonka P. Alasatakunta 20.1. 2011, 1.

²⁴³ Pakarinen A.HS 22.4.2005, A7.

²⁴⁴ Näköispatsas vahva todiste Lallin olemassaolosta. Alasatakunta 3.5.2005, 2.

²⁴⁵ Lalli ja Kerttu. http://www.koylio-seura.fi/default2.asp?active_page_id=380.

Pyhän Henrikin pyhiinvaellusreitinkin nykyään käyttää. Tie kulkee siinä kansallismaisemassa, missä aikoinaan Huovintietä kulkeneet pyhiinvaeltajat ovat kulkeneet.

Legendaan liittyvistä paikoista tärkein Köyliössä on Kirkkokari. Sinne pystytettiin vuonna 1955 piispa Henrikin muistokivi kristinuskon Suomeen tulon 800. juhlavuotena. Muistokiven kustansivat Köyliön seurakunta ja Suomen ev.-lut. kirkko. Kirkkokari muodostaa muinaismuistolain mukaisesti rauhoitetun kiinteän muinaismuiston. Opastus Kirkkokarille alkaa Taren talon pihapiiristä, missä on ensimmäiset jo haalistuneet opastuskilvet ja -kartat. Kirkkokarin historiasta kertovat opastustaulut on pystytetty manteelelle Taren rantaan, jossa sijaitsee venevalkama, mistä venereitti kirkkokarille alkaa. Taulut on tuottanut Museovirasto yhteistyössä Köyliön seurakunnan ja Kirkkohallituksen kanssa.²⁴⁶

Ristolän Kyläyhdistys ylläpitää Taren rannassa vapaasti käytössä olevaa soutuvenettä, jolla Kirkkokarille pääsee muulloinkin kuin Kesä-Henrikin messun aikaan, jolloin kuljetuksesta vastaavat kyläyhdistyksen jäsenet moottorivenein ja perämoottorin avulla liikkuvalla lautalla. Rannassa on myös kiinteä tarjoiluvaja ja pöytiä, jotka on rakennettu Taren talon toimesta. Siellä kyläyhdistyksen naiset tarjoilevat kirkkokahvit messun jälkeen pientä korvausta vastaan. Kyläyhdistyksen sihteerin Merja Nurmen mukaan Kesä-Henrikin palvelujen tuottaminen on heille vuoden tärkein projekti.²⁴⁷

Ensimmäiseksi Pyhän Henrikin tiehen liittyväksi muistomeriksi Väinö Nummisto suunnitteli vuonna 1976 kuparisen reliefin kiinnitettäväksi Polsun riihen seinään Köyliössä. Museoviraston ylijohtaja valtionarkeologi C.J. Gardberg piti tilaisuudessa reliefin paljastuspuheen. Siinä hän toteaa Henrikin ja Lallin olevan ensimmäiset henkilöahmot, jotka historiamme tuntee. Tästä alkaa historiallinen aika Suomessa. Pyhiinvaellustien merkityksen hän näkee tärkeäksi nimenomaan kotiseutututkimukselle ja matkailulle.²⁴⁸ Säkylän Köyliön Sanomat otsikoi juttunsa reliefin paljastustilaisuudesta *Suomen historia alkoi Köyliössä*. Artikkelissa kerrotaan laatan olevan ensimmäinen pyhiinvaellustien varrella, mutta merkkejä on tarkoitus sijoittaa myös muualle tien varteen. Lehti kuvailee myös laattaa: *...reliefissä ovat Pyhän Henrikin kuolinsaaton kuva sekä sanat: "Tältä seudulta lähti Pyhän Henrikin saatto * kristinuskon alkuliike * pyhiinvaellustien monivuosisatainen perinne."* Laatan alanurkissa ovat vuosiluvut 1156 ja 1976. Artikkelissa todetaan myös, että tervehdysten juhlaan toivat Suomen katoliset ja Turun

²⁴⁶ Tekijän omat havainnot.

²⁴⁷ Nurmi M. tiedonanto 15.4.2014.

²⁴⁸ Pyhän Henrikin pyhiinvaellustie ainutlaatuinen Suomessa. Lalli 8.6.1976 s. 6.

tuomiokapituli. Köyliön kunnanjohtaja totesi päätössanoissaan: *Ei kukaan Henrikin ja Lallin jälkeen ole pystynyt tuomaan kunnalle niin paljon kuuluisuutta.*”²⁴⁹

Nummisto oli mukana suunnittelemassa toistakin laattaa, joka pystyttiin luonnonkiveen kiinnitettynä paikkaan, jota kutsutaan Lallinhaaraksi. Se sijaitsee Köyliössä Yttilän Otan tien varressa. Laatan toteuttaja oli vahtimestari Heikki Eloranta. Ajankohdaksi mainitaan paljastuksen tapahtuneen ennen tien avausta kesällä 1979.²⁵⁰

Rajankäynnistä 1600-luvulla löytyy merkintä Lallin asumuksesta (Lallis boolstad), mutta sen paikkaa ei tunneta. Väinö Nummiston toimesta kiinnitettiin Lallin asunnosta kertova kuparilaatta 1979 Köyliön, Kokemäen ja Huittisten yhteiseen rajakiveen Ilmijärven pohjoispuolella.²⁵¹ Arkeologi Leena Koivisto on tutkinut Lallin asumukseksi kutsuttua paikkaa ja sieltä löytyvää kivikiuasta ja todennut, että sitä voi pitää historiallisen ajan kiinteänä muinaisjäännöksenä²⁵².

Vuonna 1989 Lalli sai patsaansa, jota Väinö Nummisto esitti jo yli 20 vuotta aiemmin. Hän ei itse enää ollut näkemässä tätä Väinö Tukiaisen veistämää ja pronssiin valettua patsasta, joka sijaitsee Köyliön hallintotaajamassa Kepolassa. Patsaan hankki Köyliön Säästöpankki 100-vuotisjuhlansa kunniaksi.²⁵³ Patsas on hieman luonnollista kokoa suurempi, asetettu kivijalustan päälle, joten ylväänä Lalli sieltä ylhäältä katselee kylän eloa. Asuna hänellä on koivistolais-mallinen karvahattu ja talvipomppu, joka on kiristetty vyöllä sekä väljät housut, kädessä karvakintaat ja jaloissaan talvisaappaat. Oikeassa kädessä on aitan lukko ja vasemmassa keihäs. Vyöllä on leveäteräinen kirves. Patsaan viereen pystytetty opastaulu kertoo patsaan Lallin ilmentävän: *jotain siitä peräänantamattomuudesta, joka on aina on yhdistetty suomalaiseen talonpoikaan.*²⁵⁴

5.1.2. Perinteet ja operaatiot Nousiaisissa

Nousiaisissa Pyhän Henrikin legendan tärkein muistomerkki on Nousiaisten keskiaikainen kivikirkko, jossa sijaitsee Pyhän Henrikin sarkofagi²⁵⁵.

Piispa Henrikille pystytettiin 30.7.1978 muistokivi reliefeineen Nousiaisten kirkon lähistölle Topoisten Kalmonpellolle paikalle, johon sanotaan Henrikin ensiksi tulleen

²⁴⁹ Nummisto V. leikekirja, 67. N. at. ark.

²⁵⁰ Nummisto V. leikekirja, 76-78. N. at. ark.

²⁵¹ Järfors 2007, 109-112.

²⁵² Koivisto 2007, 234-235.

²⁵³ Heininen 2005. <http://www.tiede.fi/artikkeli/>.

²⁵⁴ Tekijän havainnot ja muistiinpanot.

²⁵⁵ Oja 1977, 51.

haudatuksi. Nousiaisten kunta ja seurakunta vastasivat paljastustilaisuuden järjestelyistä. Reliefi on kiinnitetty kookkaaseen luonnonkiveen. Huomattavaa on, että avajaistilaisuus oli nimetty *Pyhän Henrikin tien muistoreliefin paljastukseksi* ja että, mm. TS kertoo reliefin kunnioittavan piispa Henrikin elämäntyötä, ei siis pyhimystä tai Pyhää Henrikiä.²⁵⁶ Avajaispuheen piti Varsinais-Suomen maakuntaliiton puheenjohtaja Perttu Koillinen.²⁵⁷ Aloite muistomerkistä oli lähtöisin Pyhän Henrikin tien toimikunnasta, mutta toteutus on ollut paikallisten harteilla. Tietoimikunnan jäsen mv. Keijo Jaakkola toimi toteutuksen vetäjänä.²⁵⁸ Reliefin on suunnitellut taiteilija Juhani Vikainen. Juhlavassa tilaisuudessa, joka kokosi suuren yleisön, esittivät tervehdykset arkkipiispa Martti Simojoki Turun hiippakunnan ja taiteilija Väinö Nummisto tietoimikunnan puolesta.²⁵⁹ Reliefissä on piispan kuvan lisäksi teksti: *Täällä aloitti toimintansa ja tänne tuotiin sen päättyessä 1156 Suomen piispa Pyhä Henrik.*²⁶⁰

Kuva 25: Henrikin muistomerkki Nousiaisissa.

Nousiaisissa Repolan kylässä tiedetään vielä 1600-luvulla olleen ristin, josta kirkkohera Steppenius kirjoitti vuonna 1674: *Jos Repolan ristin annetaan lahota ja Sant Henrikin tien ja Nunnanpolunpellon reuna kynnetään, niitä kylää kohtaa tuho.*²⁶¹

²⁵⁶ Pyhän Henrikin reliefi Nousiaisiin. TS 31.7.1978, 8.

²⁵⁷ Pyhän Henrikin muistoreliefi paljastettiin. US 31.7.1978.

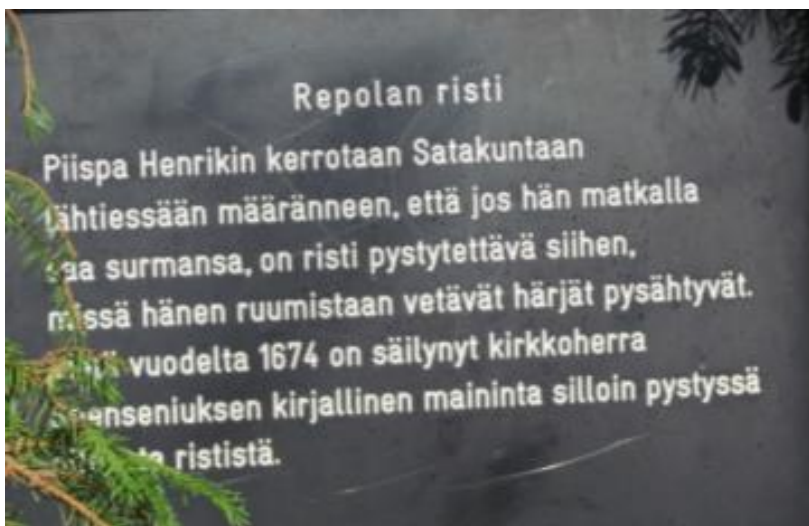
²⁵⁸ Reliefi paljastettiin Nousiaisten kirkolla. Uutis-Valjakko 1978. V.N. ark s. 74.

²⁵⁹ Pyhän Henrikin reliefi Nousiaisiin. TS 31.7.1978, 8.

²⁶⁰ Tekijän muistiinpano 12.6.2012.

²⁶¹ Haavio 1948, 225.

Repolan ristille annettu merkitys liittyy surmarunoon. Sitä pidettiin paikkana, mihin piispan ruumista reessä vetäneet juhdat pysähtyivät ensi kerran ja johon piispan ”vantil-
leen” antaman käskyn mukaan tuli pystyttää risti. ²⁶²Tietoimikunta totesi kokoukses-
saan Nousiaisissa 1975, että ”Repolan kylään olisi hirsiristi pystytettävä uudestaan al-
kuperäisen paikalle ²⁶³.

Kuva 26: Opastetaulu Repolan ristillä.

Helluntaina 1979 paljastettiin Repolan kylässä uusi risti. Se oli noin 3 m korkea ja ruskeaksi tervattu. Ristin pystytyksestä vastasi Keijo Jaakkola. Hän oli hankkinut ristin materiaalin ja teettänyt sen. Ensimmäinen risti korvattiin uudella nykyisin pystyssä olevalla vuonna 2005. Sen toteutti Antti Lattu, Keijo Jaakkolan vävy, joka toimi Jaakkolan kuoltua Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistyksen hallituksessa. ²⁶⁴ Nyt Nousiaisten edustajana Jaakkolan tytär Sirkka-Liisa Lattu. Repolan kylässä aiemmin noudatettu perinne jättää kyntämättä pellolla Sant Henrikin tien tarvitsema tila on otettu Pyhän Henrikin tien merkitsemisen jälkeen uudelleen käyttöön. Nykyisen maanomistajan kanssa on sovittu luvasta käyttää ojanvarren suojavyöhykettä pyhiinvaelluksiin. ²⁶⁵ Kevätkesällä 2012 sarkaa saattoi kulkea osittain laihon seassa, mutta kuivin jaloin, mutta syksyllä 2013 sarka oli kylvetty ja muokattu ojaan asti ja savi tarttui jalkineisiin.

²⁶² Liite 1.

²⁶³ Jos Repolan risti lahoaa ja pellon laita kynnetään kohtaa kyllä tuho.... Lalli 12.8.1975

²⁶⁴ Lattu Sirkka-Liisa, tiedonanto 3.9.2013.

²⁶⁵ Lattu Sirkka-Liisa, tiedonanto 3.9.2013.

Kuva 27: Sirkka-Liisa Lattu Repolan ristillä 13.6.2012.

Kuva 28: Repolan kyntämätön sarka 13.6.2012. Kuva 29: Repolan sarka 20.10.2013.

Repolan rististä puolisen kilometriä Mynämäelle päin sijaitsee *Linnavuori*. Pyhän Henrikin tie kulkee aivan Linnavuoren sivuitse. Linnavuori on Museoviraston ja Varsinais-Suomen maakuntaliiton yhteisen kulttuurimaisemareitin kohde numero 12. Opastustauku on pystytetty Pyhän Henrikin tien merkitsemisen jälkeen.

Nousiaisissa pysyvänä perinteenä on elokuussa viettää Nousiaisten päiviä, joiden aikana pidetään Heikin markkinat.²⁶⁶ Pyhän Henrikin ensimmäisille pyhiinvaelluksille osallistui ainakin joksikin matkaa myös nousiaislaisia, muuta tämä tapa on hiipunut²⁶⁷

5.1.3 Perinteet Kokemäellä

Kokemäellä sijaitsevat Pyhän Henrikin saarnahuone ja sen suojaksi 1857 rakennettu Henrikin kappeli. Saarnahuone ja kappeli ympäristöineen ovat kansallisesti merkittävä

²⁶⁶ Nousiaisten päivät. <http://www.nousiainen.fi/index.php/kulttuurimatkailu/nousiaisten-paeivaet>

²⁶⁷ Lattu S.-L. tiedonanto 3.9.2013.

historiallinen kohde. Kappelia ympäröivää puistoa hoitaa Kokemäen seurakunta²⁶⁸. Paikkaan on parhaimmillaan käynyt tutustumassa jopa 30.000 vierailijaa vuodessa²⁶⁹. Nykyiset vierailijamäärät ovat tätä huomattavasti alhaisemmat.

Kokemäellä vieraili uteliaita ja matkailijoita katsomassa saarnahuonetta 1700-luvun lopulta lähtien päätellen sen seinään veistetyistä vuosiluvuista. Kansakoulunopettaja Fanny Maria Koskisella oli tapana koristella saarnahuonetta kukkasin 1900-luvun alku-puolella ja hän toimi sen vapaaehtoisena oppaanakin.²⁷⁰

Kuva 30: Kansakoulunopettaja Fanny Maria Koskinen on koristellut aitan seiiniä kukkasilla. Kuva vuodelta 1924. Kuvannut K. E. Klint.

Kokemäellä herätettiin henkiin perinteisen kesäheikin vietto vuonna 1986. Siihen kuului ekumeeninen messu Kokemäen kirkossa, jossa saarnasi arkkipiispa Wickström. Messuun osallistuivat edustajat katolisesta, ortodoksisesta ja anglikaanisesta kirkosta. Messun jälkeen lähdettiin ristisaattona Henrikin kappelille, missä vietettiin vielä ekumeeninen rukoushetki. Kulkueen edellä kannettiin ristin lisäksi vanhan perinteen mukaan tehtyä kulkuelippua. Tilaisuuteen kuului myös professori Kauko Pirisen juhlaesitelmä. Osallistujia oli useampi sata. Seuraavina vuosina kesäheikkiä vietettiin ristisaatolla Henrikin kappelilta kirkkoon.²⁷¹

Riemuvuonna 2000 kesäheikin viettoon kuului ristisaatto Henrikin kappelilta kirkkoon, missä piispa Ilkka Kantola vesperissä siunasi Turkuun lähtevät noin 70 pyhiinvaeltajaa.

²⁶⁸ Välke I, tiedonanto 16.4.2014.

²⁶⁹ Pertola 1986, 170.

²⁷⁰ Valokuvan oheistiedosto. Satakunnan Museon kokoelmat.

²⁷¹ Hämäläinen S. tiedonanto 18.4.2014.

Pienimuotoiset vaellukset kappelilta kirkkoon on tämän jälkeen järjestetty pyhiinvaellusvuosina 2003, 2006 ja 2009. Perinne on kuitenkin nykyään katkennut.²⁷²

5.1.4 Muut reitin varren merkittävät paikat ja perinteet

Ruskon kirkko on ollut yksi Nunnanpolun etappipisteistä matkalla Turusta Nousiaisiin tai päinvastoin Kokemäeltä ja Köyliöstä Turkuun kulkeville.

Kuva 31: Ruskon kirkko ja Nunnanpolun muistomerkki kirkon kiviaidassa.

Pyhän Henrikin tien toimikunnan toimesta paljastettiin 13.6.1980 Ruskon kirkkoa ympäröivään kiviaitaan kiinnittyvä kivinen reliefi, johon taiteilija Juhani Vikainen on kuvannut kaksi Nunnanpolkua vaeltavaa pyhiinvaeltajaa.²⁷³ Laatassa on lisäksi sanat: *Pyhän Henrikin tie Turusta Kokemäelle kulki tässä Nunnanpolku nimisenä Turusta Nousiaisiin.*²⁷⁴

²⁷² Hämäläinen S. tiedonanto 18.4.2014.

²⁷³ Pyhän Henrikin tien muistokiven paljastus Ruskolla. Ohjelma. S.H:n ark.

²⁷⁴ Tekijän muistiinpano 10.9.2013.

Kuva 32: Nunnanpolun muistokivi Ruskolla.

Muistoreliefin paljastuspuheen piti Antti Lehtinen tietojurien työvaliokunnan puheenjohtajan ominaisuudessa. Puheessaan hän sanoi Pyhän Henrikin tien toimikunnan onnistuneen virvoittamaan vanhan tien nykypäivän käyttöön. Tärkeä osa tässä työssä on ollut merkittävien paikkojen osoittaminen laatoilla. Näitä on jo saatu aikaan Maskun Nunnanlähteelle, Nousiaisiin, Yläneelle ja Köyliöön. Lehtinen kertoi puheessaan myös miten Henrikin palvonnan yhteydessä ensi kerran mainitaan Suomi, Suomen maa ja kansa. Näin Lehtisen sanojen mukaan kirkko oli Pyhän Henrikin kultin yhteydessä luomassa kansallistuntoa ja Pyhän Henrikin kunniaksi laulettua hymniä pidettiin keskiajalla eräänlaisena epävirallisena kansallishymninä. Tässä Lehtinen myötäilee kansallistiedon esiin tuomia ajatuksia suomalaisen perinteen synnyttämisestä keskiajalla ja sen katkeamattomasta vaikutuksesta Suomessa läpi vuosisatojen. ²⁷⁵

Ruskolla on erityistä merkitystä Pyhän Henrikin kultin synnylle, koska sieltä oli kotoisin ensimmäinen suomalaissyntyinen piispa Maunu I, joka vaikutti Pyhän Henrikin liturgian käyttöönottoon. Hänen aikanaan vuonna 1296 Henrikin nimi mainitaan ensi kertaa paavin kirjeessä Turun tuomiokirkon suojeluspyhimyksenä yhdessä Neitsyt Marian rinnalla. Tätä paavi Bonifacius VIII:n kirjettä pidetään myös todisteena Henrikin pyhimysasemasta. ²⁷⁶ Maunu I:n muistomerkki sijaitsee kirkon tuntumassa rinteessä.

Masku jää sivuun nykyisestä Pyhän Henrikin tiestä, mutta Maskun alueella reitti kulkee *Nunnanlähteen* sivuitse. Lähteestä kertoi Pentti Lankila, että aiemmin lähteestä otti

²⁷⁵ Antti Lehtisen puhe 13.6.1980. S.H:n ark.

²⁷⁶ Rinne 1932, 170.

vettä koko kylä kuivina aikoina. Nyt siitä on johdettu vesi putkea pitkin Lankilan ta-
loon. Lähteen äärellä olevasta isosta laattakivestä hän kertoi, että alun perin kivi oli 3 m
pitkä, loput siitä on edelleen pellossa. Kivi osui usein auraan kynnettäessä, siksi oli ai-
heellista poistaa se.²⁷⁷ Mahdollisesti se on kuulunut niityn yli johtaneella polulla ollee-
seen kostean paikan ylitykseen.

Opastaulussa, joka on kulttuurimaisemareitin kohde nro. 8 kerrotaan yleistä Pyhästä
Henrikistä ja Nunnanpolusta, mutta ei mitään erityistä tästä lähteestä.

Mynämäellä tunnetun kansanperinteen mukaan piispa Henrik vieraili Mynämäen Pyhä-
rannassa²⁷⁸. Nytemmin on Mynämäellä herätetty tällä niin sanotulla Pyhän Henrikin
rantatiellä järjestettävät pyhiinvaellukset. Vuonna 2005 Pyhärantaan paljastettiin piispa
Henrikistä kertova muistolaatta (ks. s. 49).

Pyhän Henrikin tien retkeilyreitti, joka pyrki noudattamaan alkuperäistä tunnettua Sant
Henrikin tietä ei tule Mynämäen kirkolle, vaan sivuuttaa sen ja kulkee Tarvaisiin ja siel-
tä Haankylään, jota pidetään pyhiinvaeltajien tärkeänä tukikohtana, ennen ja jälkeen
korpitaipaleita kohti Ylänettä tai Yläneeltä²⁷⁹.

Yläneen ja Mynämäen rajalla Munkkienlevon kallioon ja sen päällä olevaan rajan mut-
kaa merkitsevään kookkaaseen kivikasaan liittyy paljon kansanperinnettä. Sitä pidetään
myös Haga/Haka-ristin paikkana. Kansanperinteessä kerrotaan munkkien leiponeen
leipää paikalta löytyneissä kiviuneissa ja munkkeja haudatunkin tälle paikalle. Tietoi-
mikunta merkitsi paikan kuparisella laatalla ja kallion alareunalla on nuotiopaikka.

Yläneen puolella Vaskijärvelle johtava metsäautotie ylittää Kivisillan suon, mistä vuon-
na 1961 metsäojankaivun yhteydessä löytyi aivan nykyisen tien ja sitä seuraavan Pyhän
Henrikin tien läheisyydestä kansanperinteen tuntema Sant Henrikin silta. Paikalle toi-
mikunta on kiinnitetty luonnonkiveen pronssinen laatta, jossa on teksti: *Kivisillan suo.*
*Pyhän Henrikin tie*²⁸⁰.

²⁷⁷ Lankila P. tiedonanto 2012

²⁷⁸ Rinne 1932, 28.

²⁷⁹ Suominen 1979, 20.

²⁸⁰ Tekijän muistiinpano 14.6.2012.

Kuva 33: Yläneen Kappelniitulla 15.6.2012

Yläneellä eli vahvana perimätieto, että alueen ensimmäinen kirkko olisi sijainnut Kappelniittu-nimisellä kumpareella hieman etelään päin nykyisestä kylän keskustasta. Alueella tehdyissä koeluontoisissa tutkimuksissa paikalta on löytynyt esihistoriallisia ja osin keskiaikaisia asuinpaikkakerrostumia. Merkittävin yksittäinen rakenne on nk. muinaispelto, joka jyvänäytteiden perusteella ulottuu viikinkiajalle.²⁸¹

Paikalle pystytettiin muistoristi vuonna 1995 ja se vihittiin ekumeenisessa juhlassa, johon myös järjestettiin Haankylästä pyhiinvaellus. Paikka ei liity Pyhän Henrikin palvontaan keskiajalla, eikä kuulunut alkuperäisen Pyhän Henrikin tien kohteisiin. Johtuen sijainnista pyhiinvaelluksen Yläneellä käyttämän yöpymispaikan välittömässä läheisyydessä, ja yläneläisten omasta toivomuksesta, on se otettu pyhiinvaelluksilla vakituisesti käytetyksi hartauspaikaksi.

Säkylässä pyhiinvaellusreitti tulee Kristellin-/Kristallinportille, jonka tuntumassa sijaitsevat aterinkivet. Kristellinportille Alpo Mäki rakensi taidokkaan porttirakenteen. Porttiin kiinnitettyyn nimilaattaan on puisin kirjaimin kirjoitettu sekä Kristellinportti että Kristallinportti, riippuen siitä kummasta suunnasta sitä katsoo. Portin tekijä kertoi panneensa ne sinne molemmat, kun on kuullut molempia nimiä käytettävän.²⁸² Nimen alkuperää ei tunneta, mutta yksi ehdotus on sen johtuvan Krister-nimestä.

²⁸¹ Kappelniitty, Pöytyä. <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/...ID=979400001>

²⁸² Mäki A. tiedonanto 9.10.2013.

Kuva 34: Kristallinportti

Kuva 35: Yksityiskohta Kristallinporttiin kuvatusta piispan hahmosta.

Kristallinportin yläosasta löytyy taidokas Alpo Mäen puusta veistämä piispan siluettihahmo. Hän myös toi Kristallinportille joka vuosi pyhiinvaellusten aikoihin vieraskirjan. Hänen kuoltuaan helmikuussa 2014 ovat perikunnan edustajat luvanneet jatkaa perinnettä.

Portin läheisyydessä sijaitsevat aterinkivet nostettiin toimikunnan työn seurauksena näkyville.

Kuva 36: Aterinkivet sijaitsevat välittömästi Kristallinportin tuntumassa.

Pyhiinvaelluksiin liittyen Säskylän kunnan edustajat olivat usein ottamassa pyhiinvaeltajia vastaan Kristellinportilla ja joinakin vuosina sieltä liittyi pyhiinvaeltajiin lukuisa joukko.²⁸³ Nykyään vastaanoton hoitaa Säskylän seurakunnan edustaja²⁸⁴.

Turussa Pyhä Henrik liittyy suurempaan kokonaisuuteen Turun tuomiokirkosta kansallispöyhäkkönä. Kuitenkin Turku osoitti kiinnostuksensa osallistua Pyhän Henrikin tien ja samalla oman osuutensa arvon korostamiseen järjestämällä tien avajaiset juhluvuotensa yhteydessä ja pystyttämällä turkulaisten kansalaisjärjestöjen toimesta muistokiven Pyhän Henrikin tiestä Kupittaaalle, jonka lähteellä perimätieto kertoo piispa Henrikin kasataneen suomalaisia. Tarina tosin on 1600-luvun lopulla keksitty Turun akatemian piirissä korostamaan Turku ristiretken maihinnoisuuspaikkana.²⁸⁵ Kivi löytyi Turun laitamilta ja Loimaan Kivi teki edullisesti sen pinnan hionnan ja kartan kaiverruksen kiven pintaan²⁸⁶.

5.2 Yhteisöllisyyttä yli maakuntarajojen

Tien ulottuminen kahden maakunnan alueelle toi sekä Satakunnan että Varsinais-Suomen maakuntaliitot mukaan tien merkitsemiseen ja kehittämiseen. Varsinais-Suomen maakuntaliiton rooli oli kuitenkin suurempi. Se nousi vahvaksi toimijaksi toimikunnassa, kun tien avaamisesta sovittiin Turun 750-juhlien ja valtakunnallisten Kotiseutupäivien yhteyteen. Maakuntaliiton edustaja Tauno Suominen toimi sekä tietokunnassa avajaisia valmistelevan työvaliokunnan sihteerinä että koko juhluvuoden pää-

²⁸³ Mäki A. Pyhän Henrikin tien vieraskirja.

²⁸⁴ Tekijän havainto 2012.

²⁸⁵ Rinne 1932, 26.

²⁸⁶ Suominen T. haastattelu.

sihteerinä. Nämä kaksi tehtävää olivat hänelle lähes päätyönä noin vuoden ajan.²⁸⁷

Myöhemmin hän toimi koko toimikunnan sihteerinä jonkin aikaa. Myöhemminkin sihteerinä toimivat Varsinais-Suomen maakuntaliiton edustajat vuoteen 1994, jolloin maakuntaliiton suora tuki Pyhän Henrikin tien toimikunnalle päättyi.²⁸⁸ Satakunnan maakuntaliitto tuki toimintaa taloudellisesti ja oli toimikunnan jäsen.²⁸⁹

Matkailutrendeissä oli tuolloin ja on edelleen monta syytä, jotka suosivat Pyhän Henrikin tien kaltaisia reittejä. Näitä ovat esimerkiksi luonto – kuntoilu – kulttuuri yhdistettynä lähimatkailuun, pyhiinvaellusten suosion kasvu jne. Näihin tarpeisiin Varsinais-Suomen alueelle kehitettiin liikunnan tarpeisiin paremmin soveltunut Kuhankuonon reitistö.

Satakunnan matkailustrategiassa mainitaan vahvuuksina mm. kulttuuri, luonto ja elämykset. Kulttuurin alueellinen koordinointi on vuoden 2014 alusta tullut maakuntien liittojen lakisääteiseksi tehtäväksi.²⁹⁰ Nämä luonnehdinnat kertovat kiinnostuksesta, joka kohdistuu luonto- ja kulttuurimatkailuun kotimaassa.

Satakunnan maakuntajohtaja Pertti Rajala, joka itsekin on tutustunut Henrikin ja Lallin legendaan julkaisemalla siitä kirjasen *Piispa Henrik ja Lalli*²⁹¹, toteaa Pyhän Henrikin tien ja siihen liittyvän kulttuurisen perinnön alueellisesti merkittäväksi, mutta valitettavan vähän tunnetuksi ja hyödynnetyksi.²⁹² Samoilla linjoilla on Satakuntaliitossa aluekehityssuunnittelijana toimiva Krista Tupala. Hänen mukaansa reittien merkityksen kasvu on matkailussa havaittava trendi. Erityisesti kaivattaisiin perheille automatkailuun soveltuvia kartalle hyvin merkittyjä ja nähtävyyksiä esitteleviä, omatoimiseen matkailuun soveltuvia reittejä.²⁹³ Tässä suhteessa Pyhän Henrikin tien merkittäjät ovat olleet uranuurtajia, sillä ensimmäisessä Tauno Suomisen toimittamassa Pyhän Henrikin tien oppaassa on nimenomaan selvitetty myös autoreitit tärkeimmille nähtävyyks- ja kulttipaikoille.

²⁸⁷ Suominen T. haastattelu

²⁸⁸ Elonheimo K. tiedonanto.

²⁸⁹ Pyhän Henrikin tien retkeilytoimikunta 1988.

²⁹⁰ Matkailusuunnitelma- Satakunnan Tulevaisuuskäsikirja -2035. www.satakuntaliitto.fi/

²⁹¹ Rajala P. Satakuntaliitto, 2011.

²⁹² Rajala P. tiedonanto.

²⁹³ Tupala K. tiedonanto.

5.3. Pyhän Henrikin pyhiinvaellukset edistäneet ekumeniaa

Vuoden 1983 pyhiinvaellus oli ensimmäinen ekumeeninen pyhiinvaellus koko Euroopassa. Kaikkien kirkkokuntien korkeimmat johtajat antoivat sille siunauksensa. Se merkitsi ekumeenisen pyhiinvaellusperinteen syntyä Pyhän Henrikin tielle. Myös muualla alettiin tämän jälkeen järjestää ekumeenisia pyhiinvaelluksia. Europa Wallfartin esitteessä vuodelta 1998 on kolme ekumeeniseksi merkittyä pyhiinvaellusta Saksassa.²⁹⁴ Ensimmäisillä Pyhän Henrikin pyhiinvaelluksilla oli runsaasti kansainvälisiä osallistujia. Pyhiinvaellukset kiinnostivat mediaa laajalti.²⁹⁵ Ekumeeniset pyhiinvaellukset Pyhän Henrikin ovat sittemmin vakiintuneet kolmen vuoden välein tapahtuviksi. Osanottajat ovat viimeaikoina olleet lähinnä luterilaisia.

Reitin varren seurakuntiin otettiin yhteyttä heti tien selvittelyn alkuvaiheessa. Arkkipiispa Mikko Juva antoi tervehdyksensä tiestä kertovaan ensimmäiseen oppaaseen 1979. Tien varren seurakunnat ovat osallistuneet ekumeenisten pyhiinvaellusten toteuttamiseen antaen apuaan ja tilansa käyttöön hartaushetkien ja ehtoollisten järjestämiseksi. Tietoimikunnan sihteerinä on toimi 1990-luvun puolivälistä lähtien Turun seurakuntayhtymän edustaja ja käytäntö jatkuu pyhiinvaellusyhdistyksessä.²⁹⁶ Turun arkkihiipakunnan ja reitin varren seurakuntien osallistuminen pyhiinvaelluksiin on kehittänyt yhteisöllisyyttä Pyhän Henrikin tiellä tapahtuvan toiminnan puitteissa.

Katolisten ensimmäinen kansainvälinen pyhiinvaellus Köyliön kirkkokarille tehtiin vuonna 1951. Vuodesta 1955 ovat Suomen katoliset vuosittain järjestäneet kesäkuussa toiviomatkan, joka päättyy Henrikin muistomessuun Köyliössä. Tämä on katolisten ainoa vakituinen pyhiinvaellus koko Pohjolassa. Juventus Catholica on järjestänyt vuodesta 1980 pyhiinvaelluksen Yläneeltä Köyliöön.²⁹⁷ Pyhän Henrikin pyhiinvaellus on viime vuodet toiminut yhteistyössä katolisten pyhiinvaellusten kanssa, vaikka katolisten taholta on ajoittain myös kiinnitetty kriittistä huomiota siihen, että ekumeenisella pyhiinvaelluksella ollaan luomassa uusia perinteitä, jotka ovat ristiriidassa katolisen perinteen kanssa.

Suomen Ekumeeninen Neuvosto (SEN) on kirkkojen ja kristillisten yhteisöjen yhteistyöelin. Sana ekumenia tulee kreikan kielen sanasta oikoumene ja tarkoittaa koko asut-

²⁹⁴ Europa Wallfahrt 1998. Wallfartsangebote 1988. Lehto V. ark.

²⁹⁵ Specht G. OWEP 1/2008. <http://www.owep.de/artikel/626/europaeische-wallfahrt>.

²⁹⁶ Elonheimo K. tiedonanto.

²⁹⁷ Elomaa J. haastattelu.

tua maailmaa.²⁹⁸ Ekumenian tavoitteena on hajallaan elävän kristikunnan saattaminen keskinäiseen yhteyteen. SEN:n jäsenkunnan muodostavat 11 jäsenkirkkoa, 5 tarkkailijakirkkoa ja 19 kumppanuusjärjestöä.²⁹⁹

SEN osallistui ensimmäisiin ekumeenisiin pyhiinvaelluksiin hoitamalla niiden kansainvälisiä suhteita. Vuoden 2000 juhlavaellukseen se osallistui kustantamalla yhden työntekijän vuoden työpanoksesta 50 %³⁰⁰. Sen nykyisen toiminnanjohtajan mielestä ekumeeniset pyhiinvaellukset ovat sopineet erinomaisesti suomalaisen käytännön toiminnalliseen tapaan hoitaa ekumeenisiä yhteyksiä. Sitä voi jopa pitää esimerkkinä tammi-kuun ekumeenisen viikon kirkkovaelluksille, joita seurakunnat järjestävät.³⁰¹

Ekumeeninen yhteys suomalaisten kirkkokuntien välillä toteutuu vuosittain järjestettävässä Pyhän Henrikin juhlassa Roomassa. Katolisen kirkon julkaisu Fides kertoo vuoden 2014 ensimmäisessä numerossaan, että Roomassa 15-20.1.2014 järjestettyyn pyhiinvaellukseen osallistuvat piispa Teemu Sippo, joka edustaa katolista kirkkoa, sekä arkkipiispat Kari Mäkinen luterilaisesta ja Leo ortodoksisesta kirkkokunnasta.³⁰²

Ortodoksisen kirkko on osallistunut kaikkiin isoihin pyhiinvaelluksiin, vaikka sillä ei ole Pyhään Henrikiin liittyvää perinnettä. Ortodokseilla on edustus pyhiinvaellusyhdistyksen hallituksessa.

Pyhän Henrikin tien pyhiinvaellukset ovat luoneet yhteisöllisyyttä uskonnollisten järjestöjen sisällä ja kesken. Ekumeenisten pyhiinvaellusten järjestäminen on vaatinut paljon aikaa ja vaivaa sitä järjestäneiltä. Tässä prosessissa on opittu tuntemaan kollegoita toisista kirkkokunnista ja toimittu heidän kanssaan yhteisen päämäärän saavuttamiseksi.

³⁰³

5.4 Median osallisuus

Väinö Nummiston taide ja 'palopuheet' sekä performanssiesitykset Lallin hahmossa herättivät lehdistön kiinnostuksen Henrikin ja Lallin legendaan. Artikkeleita taiteilijasta, hänen mystiseksi muuttuneesta taiteestaan ja hänen ajatuksistaan Lallin ja Henrikin muiston kohottamisesta kansalliseen tietoisuuteen, julkaisivat useat paikalliset ja maa-

²⁹⁸ Ekumenian tietopankki. http://www.ekumenia.fi/ekumenian_tietopankki/

²⁹⁹ SEN esittäytyy www.ekumenia.fi/sen_esittaytyy/.

³⁰⁰ Elonheimo K. tiedonanto.

³⁰¹ Huttunen H. tiedonanto 3.5.2014.

³⁰² Pyhän Henrikin juhla Roomassa. Fides nro I 2014, 3.

³⁰³ Elonheimo K. tiedonanto 8.4.2014.

kunnalliset lehdet. Valtakunnallisista lehdistä erityisesti Uusi Suomi oli aiheesta kiinnostunut ja tarttui siihen jo vuonna 1967 ja käsitteli sitä myöhemminkin aktiivisesti. Muiden maakuntien lehdistä Itä-Hämeessä ja Etelä-Suomen Sanomissa julkaistiin artikkeleita ja uutisia Nummiston taiteesta ja pyhiinvaellustien merkintähankkeesta.

Pyhän Henrikin tien toimikunta sai myös runsaasti palstatilaa paikallisessa ja maakunnallisessa lehdistössä 1975-79. On otettava huomioon, että edellä esitetyt huomiot perustuvat osittain taiteilijan omaan leikekirjaan, johon negatiivinen huomio on voinut jäädä tallentumatta. Tien juhlallisista avajaisista kirjoittivat sekä paikalliset, maakunnalliset että valtakunnalliset lehdet.

Ensimmäisestä ekumeenisesta pyhiinvaelluksesta 1983 kirjoittivat lukuisat paikallislehdet paikkakunnilta, missä pyhiinvaeltajat liikkuivat. Myös maakuntalehdet ja alueelliset lehdet noteerasivat sen samoin kuin luterilaiset kirkolliset lehdet ja katolisten Fides.³⁰⁴ Pyhiinvaelluksille on osallistunut toimittajia omakohtaisen kokemuksen saamiseksi. Pyhiinvaellusten alkaessa toistua säännöllisesti uutuuden viehätys on kadonnut ja uutisarvo heikentynyt.

Tuukka Vasama ja Ritva af Ursin tekivät radioon ohjelman, jossa tietojärjestelmän jäsenet Antti Lehtinen ja Esko Pertola esiintyvät. Ohjelman nimi on: *Pyhän Henrikin tie. Historiaa ja perimätietoa vanhan valtatie, Suomen ainoan keskiaikaisen pyhiinvaellustien vaiheilta.*³⁰⁵

5.5 Muut osalliset

Museovirasto

Museoviraston edustajat paikallismuseoista osallistuivat alusta asti tietojärjestelmän kokouksiin asiantuntijoina. Unto Salo Satakunnan museosta esitelmöi ensimmäisessä kokouksessa Köyliössä ja Knut Drake oli 4. kokouksen asiantuntijana lokakuussa 1975. Museoviraston edustajat tutustuivat kesällä 1976 Pyhän Henrikin tien kohteisiin aloittaen matkansa Kokemäeltä, missä erityisesti Henrikin kappelin kunto sai osakseen huomiota. Siitä löytyi useita kunnostusta vaativia kohteita mm. seiniin tulleita halkeamia³⁰⁶. Perustuksen vakavuuden tarkkailua päätettiin jatkaa 3-4 vuotta, mutta muita

³⁰⁴ Lehtinen A. albumi. S.H:n ark.

³⁰⁵ C-kasetti tallenne. S.H:n ark.

³⁰⁶ Pyhän Henrikin kappelin kunnostustyö alkamassa. Lalli 18.5.1976, 1.

ilmenneitä korjaustarpeita voitaisiin toteuttaa jo aikaisemmin ³⁰⁷. Näin Pyhän Henrikin tien merkitseminen ainakin välillisesti auttoi kokemäkeläisiä saamaan huomiota kappelilleen, mikä oli varmasti yksi tien merkintään osallistumisen vaikuttaneista syistäkin. Tämän retken tuloksena Museovirasto merkitsi Pyhän Henrikin tien reitin historiallisten kulkuväylien rekisteriin (liite 8). Monet merkittävät paikat kuten kirkot ja Köyliön kirkkokari ovat saaneet opastauluja, joiden tuottamiseen Museovirasto on osallistunut. Henrikin hautajaissaaton lähtöpisteeksi kutsutun reliefin paljastusjuhlassa Köyliössä Museoviraston johtaja C.J. Gardberg piti juhlaesitelmän.

Suomen Matkailuliitto

Liitto osallistui toimikunnan ensimmäisiin kokouksiin asiantuntijana. SML:n kiinnostus liittyi ajankohtaiseen auto- ja leirintämatkailun kehittämiseen liittyvään projektiin, jota Suomen Autoliitto oli tukemassa. SML:n matkailuoppaassa esiteltiin autoluun soveltuvia reittejä ja niiden varrelle sattuvia nähtävyyksiä sekä palveluja. Näistä reiteistä ei kuitenkaan monikaan jäänyt elämään. ³⁰⁸

Pyhän Henrikin tiestä julkaistiin selostus ja karttapiirros SML:n vuonna 1979 julkaisemassa Matkailuoppaassa. Siinä esitellään Pyhän Henrikin tietä karttakuvalla, jossa mainitaan 19 kohdetta, jotka ovat pääosin samoja kuin liitteissä 3 ja 4 esitetyt kohteet vuodelta 1975. Kohteet ovat Pyhän Henrikin tiehen ja legendaan liittyviä kulttipaikkoja ja nähtävyyksiä sekä tien varren palvelun tarjoajia, kuten leirintäalueita ja uimarantoja. Palveluista vain osa on välittömästi reitin varrella. ³⁰⁹

SML:n toinen syy kiinnostua Pyhän Henrikin tiestä liittyi tuolloin ajankohtaiseen Eurooppalaisen kaukovaellusreitistön luomiseen vuosina 1975-78, jonka osaksi Pyhän Henrikin tie liitettiin välille Turku Tampere. Reitti tunnetaan nykyisin nimellä Euroopan kaukovaellusreitti E6, jonka päätapeiksi Suomessa mainitaan Kilpisjärvi - Kemi - Tampere - Turku – Åland. Se jatkuu Ruotsin ja Tanskan kautta Saksaan, Itävaltaan ja Sloveniaan päätyen lopulta Kreikan Aleksandropoulukseen noin 7000 km:n jälkeen. ³¹⁰

Matkailuliiton viesti matkailun edistämiseen tarvittavien palveluiden merkityksestä ei saanut toimikunnan työssä vastakaikua ja niin SML jäi vähitellen sivuun Pyhän Henri-

³⁰⁷ Pyhän Henrikin kappelin kunnostustyö alkamassa. Lalli 18.5.1976, 1-2.

³⁰⁸ Partanen S.J. tiedonanto.

³⁰⁹ SML:n Matkailuopas 1979, 327-328.

³¹⁰ Hämäläinen E. www.saunalahti.fi/eeromari/.

kin tien käyttöön liittyvistä toiminnoista. Pyhän Henrikin tien käyttö sekä automatkailuun, että kaukovaelluksiin lienee jäänyt vähäiseksi.

Puolustusvoimat

Puolustusvoimat osallistui reitin raivaamiseen 70 varusmiehen voimin. He suorittivat polkupyörämarssin Yläneellä Vaskijärven eteläpuolelta Varissuon kannasta noudatellen Munkkienlevolle. Marssiosasto raivasi risut ja tallasi polun metsään. Oppaina toimivat Vilho Lehto ja Väinö Nummisto.³¹¹

Ensimmäisiin ekumeenisiin pyhiinvaelluksiin, jolloin kuljettiin vielä Katariinan kirkon kautta Aurajoen itäpuolta, saatiin puolustusvoimilta apua Aurajoen ylitykseen. Pioneerit rakensivat pyhiinvaeltajia varten ponttoonisillan, jota pitkin päästiin siirtymään joen yli Koroisten niemelle. Turun kaupungin rakennettua kävelyreitin joen länsipuolelle on sitä käytetty pyhiinvaellusreittinä. Polulla on Vähäjoen yli silta, jota pitkin pääsee Koroisten niemelle.³¹² Ensimmäisillä ekumeenisilla pyhiinvaelluksilla majoituttiin sotilasteloissa, joita vuokrattiin puolustusvoimilta³¹³.

Maanmittauslaitos (aik. Maanmittaushallitus)

Pyhän Henrikin tien nimi lisättiin peruskartalle vasta sen maastoon merkitsemisen jälkeen. Vanhemmissa ennen vuotta 1980 painetuissa peruskartoissa sen nimi ei näy vaikka polun reitti Säskylässä näkyy selvästi sekä vuonna 1957³¹⁴ että vuonna 1969 painetuilla peruskartoilla.³¹⁵ Alpo Mäen Ratastieksi kutsuma reitti näkyy myös jo pitäjänkartassa³¹⁶. Sen hän merkitsi osaksi Pyhän Henrikin tietä.³¹⁷ Vanhoista peruskartoista puuttuvat merkinnät Satulakivestä sekä Kristelin portista. Molemmat on merkitty uuteen vuonna 2003 painettuun karttaan 1133-12.³¹⁸

Yläneen pohjoispuolella on vuonna 2002 painetussa 1133-11 peruskartassa vanha Turuntie nimetty Pyhän Henrikin tieksi. Sama merkintä löytyy samalta kartalta Yläneen Vanhan kartanon sivuitse kulkevalta kylätieltä ja kartan lounaisnurkasta missä Honkilahdelle johtavasta tiestä erkaneva metsätie nimetään Pyhän Henrikin tieksi.³¹⁹ Ruskon

³¹¹ Pyhän Henrikin tietä raivattiin Yläneellä 70 miehen voimin. Säskylän-Köyliön Sanomat 9.11.1978, 1.

³¹² Elomaa J. haastattelu.

³¹³ Kuitit, Lehto V. ark.

³¹⁴ Peruskartta 1:20 000. Lehti 1133 11 Yläne. 1957.

³¹⁵ Peruskartta 1:20 000. Lehti 1133-12 Säskylä-Pyhäjoki. 1969.

³¹⁶ liite 8.

³¹⁷ Mäki A tiedonanto.

³¹⁸ Peruskartta 1:20 000. Lehti 1133 12 Säskylän Pyhäjoki. 2003.

³¹⁹ Peruskartta 1:20 000. Lehti 1133 11 Yläne. 2003.

kirkolta Lankilaan johtava tie on merkitty Pyhän Henrikin tieksi (Nunnanpolku) vuonna 1994 painettuun peruskarttaan.³²⁰ Pyhän Henrikin tien merkitseminen maastoon ja sen linjauksen virallistaminen museoviraston toimesta vaikutti sen merkitsemiseen peruskarttoihin.

5.6 Kansainvälisyys

Ekumeeniset pyhiinvaellukset olivat alusta alkaen kansainvälisiä. Ne itse asiassa syntyivät kansainvälisen yhteistyön pohjalta perustuen Antti Lehtisen aiempaan tuttavuuteen Europa Wallfartin johtajan Gerhardt Spechtin kanssa. Vuoden 1983 vaellus oli ensimmäinen ekumeeninen pyhiinvaellus Euroopassa, johon Specht toi kansainvälisen osuuden. Vaeltajien joukossa eri kansallisuuksien kesken vallitsi vahva yhteenkuulumisen tunne.³²¹ Spechtin järjestö osoittautui Jouni Elomaan mukaan kuitenkin varsin pieneksi ja paikalliseksi ja yhteys on vähitellen kuihtunut³²². Nykyisin pyhiinvaellusyhdistyksellä ei ole kansainvälistä yhteistyökumppania. Kansainvälisen toiminnan ongelமாகsi Elonheimo mainitsi pulan materiaalien kääntämiseen tarvittavista resursseista ja tulkkien tarpeen pyhiinvaellusten aikana³²³.

6. Pyhän Henrikin tien maisemasta

Pyhiinvaellusreitti alkaa Turun vanhasta keskustasta. Nykyiset pyhiinvaellukset eivät käy Kupittaaalla, vaan lähtö ja matkaan siunaaminen tapahtuvat Turun tuomiokirkon portailla.

*Kuva 37 : Pyhiinvaeltajia
Turun tuomiokirkon portailla
12.6.2012.*

³²⁰ Peruskartta 1:20 000. Lehti 1044-07 Rusko 1994. 1995.

³²¹ Kankamo R. US 28.6.1983.

³²² Elomaa J. haastattelu.

³²³ Elonheimo K. tiedonanto.

Vaellus kulkee Aurajoen vartta ylävirtaan joen länsipuolta seuraavaa kävelytietä. Polku kulkee suurten lehtipuiden varjossa. Joen yli näkyy vanhojen yliopistorakennusten tuottamaa kulttuurimaisemaa.

Reitti ylittää Vähäjoen Koroisiin siltaa myöten, jota pyhiinvaelustien toimikunta ja sen perillinen pyhiinvaellusyhdistys innokkasti ajoivat 1990-luvun lopulta lähtien. Koroisten niemellä Museoviraston paikalle pystyttämässä opasteessa lukee mm: *Tällä paikalla on sijainnut maamme vanhin tunnettu kirkollinen ja maallinen hallintokeskus. Piispan istuin siirrettiin tänne 1229 Nousiaisista. Ja myös: Vesi oli 5m korkeammalla ja joki purjehduskelpoinen Koroisiin asti... Paikalla on sijainnut asumuksia ja kirkko, joita oli suojattu vallituksella.* Paikalle on pystytetty kookas valkoinen risti. Ristiä ympäröi korkea heinää kasvava niitty, joka antaa paikalle avaruutta, mutta myös hoitamattoman vaikutelman. Koroisista näkyy kahden keskiaikaisen kirkon tornit: Kaarinan vanhan kirkon ja Turun tuomiokirkon. Maisemaa voi tulkita Suomen varhaisen historian merkittävimpiin kuuluvaksi.

Kuva 38: Tauko Koroisten niemellä

Seuraavana on Maarian kirkko. Kirkosta jää mieleen erityisen hieno keskiaikainen puinen alttarikaappi sekä votiivilaiva. Kirkon ympäristö on isojen lehtipuiden varjostama keidas Aurajoen varren kulttuurisessa, mutta esikaupunki- ja teollisuusmaisemassa. Kohta kirkon jälkeen tien varressa on vanha pappila ja talli, jotka on hiljattain maalattu. (Näissä tiloissa yöpyivät vuoden 2000 pyhiinvaeltajat). Ne muodostavat pienen pilkkahduksen menneeseen maisemaan keskellä urbaania kaupunkimaisemaa. Tämän jälkeen

seuraavat Maarian pieni hautausmaa ja iso Kärämäen hautausmaa, missä kasvaa isoja lehtipuita.

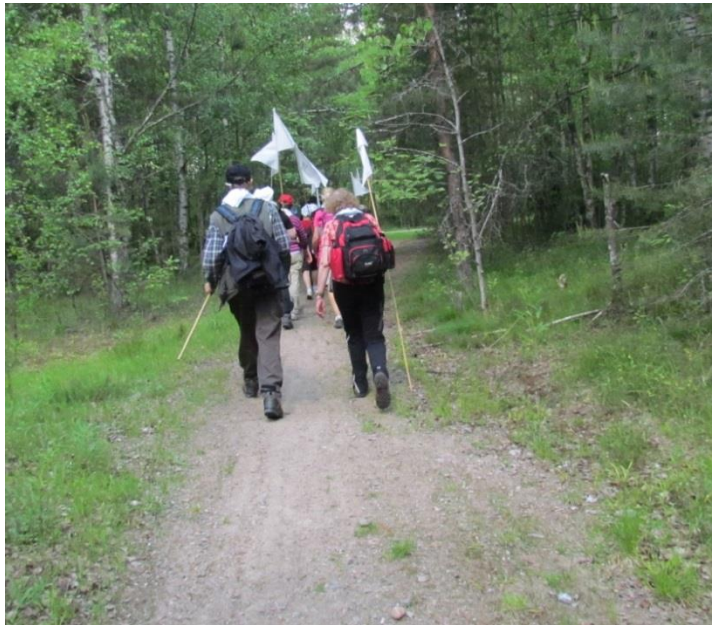
Kuva 39: Maarian vanhan pappilan pihaan johtava portti

Seuraava merkittävä maastokohde ennen lentokenttää on Pirunpesä, joka on suurten siirtolohkareiden muodostama röykkiö. Se on toiminut maamerkinä ja mahdollisesti ikivanhana nautinta-alueiden rajamerkinä.³²⁴

Kuva 40: Pirunpesä

³²⁴ Heikkilä S. haastattelu.

Kuva 41 : Pirunpesältä jatketaan tietä, joka noudattaa ikivanhaa tielinjaa.³²⁵

Turun lentokentän kiitorataa on jatkettu ja se katkaisee nykyään Pyhän Henrikin tien. Joka kolmas vuosi pyhiinvaellusjoukko päästetään kulkemaan kentän kautta, tarkoin turvatoimin tietysti. Tien varsilla kukkii paikoin keltaisenaan keltanoa ja paikoin punaisenaan tervakukkaa sekä ailakkia niiden joukossa.

Lentokentältä johtaa vanha tienpohja hiekkakuoppia väistellen ja pienelle harjanteelle nousten. Tietä reunustaa muutamia hyvin vanhoja kilpikaarnaisia mäntyjä. Tästä matka jatkuu kylä- ja maanteitä seurailleen Ruskon kirkonmäelle. Juuri ennen kirkkoa on Nissin talon päärakennus ja talousrakennukset tien varressa.

Kuva 42: Nissin talo Ruskolla.

³²⁵ S.H:n tiedonto 12.6.2012.

Kuva 43: Ruskon kirkkotupa, taustalla häämöttää kirkko.

Kirkon läheisyydessä sijaitsee Kirkkotupa, joka on vanha koulu. Ruskon kirkko sijaitsee mäellä viljelysten keskellä ja lähellä virtaa Ruskon joki. Kirkon ympäristöä on avattu viime vuosina kaatamalla puita.³²⁶ Kirkko näkyy nyt kauemmas. Sen ympäristöön kuuluu myös Rusko-seuran ylläpitämä museo. Kirkkoa ympäröivässä puistossa on Piispa Maunu I:n muistomerkki. Hän oli ensimmäinen Suomessa syntynyt Turun piispa ja syntyi Ruskolta. Kirkonmäkeä ympäröivässä kiviaidassa on Nunnatiestä kertova kivinen laatta (ks s. 64).

Reitti jatkuu kyläteitä peltomaisemissa. Seuraavana pysähdyspisteenä on Maskun puolella Lankilassa sijaitseva Nunnanlähde. Lähde on aikoinaan tuottanut vettä lkuivina aikoina koko kylälle, mutta on nyt valjastettu pumppaamalla Lankilan talon kaivoksi.

³²⁷

Ruskolta Nousiaisiin vievän kylätien varsi on peltomaisemaa, johon metsäiset mäennyppylät tuovat vaihtelua. Nousiaisten kirkko alkaa kulkijalle näkyä jo etäältä peltojen yli. Se sijaitsee Hirvijoen rantatörmällä. Henrikin muistomerkki sijaitsee kirkon lähistöllä, tien toisella puolen (ks s. 60) .

Kirkolta johtaa jalankulkuväylä ja silta Hirvijoen poikki. Joen varressa lampaat pitävät huolta maisemanhoidosta tässä arvokkaassa kulttuurimaisemassa. Pyhiinvaeltajat yöpyvät Kirkkopiirin koululla.

Repolan uudelleen pystytetty risti sijaitsee runsaan kilometrin päässä Nousiaisten kirkolta länteen. Repolan ristiltä lähdetään yli tien suoraan pohjoiseen. Sivuumme Lin-

³²⁶ Heikkilä S. haastattelu.

³²⁷ Pentti Lankila, tiedonanto 12.6.2012.

navuoren ja tulemme pellolle, jonka piennar on osittain kyntämättä, sitä on helppo kulkea kuivana kesäpäivänä. Pellon jälkeen alkaa ensimmäinen varsinainen metsätaival.

Kuva 44: Pyhän Henrikin tie kulkee metsäpolulla Repolasta pohjoiseen.

Reitti seurailee nyt vaihtelevia metsäpolkuja ja -teitä, välillä tiheä kuusentaimikko tukkii polun. Seuraava maamerkki on Pirunportti, jossa polku kulkee kahden suuren siirto-lohkareen välistä. Pirkko Heikkilä³²⁸ kertoi, että hänen miehensä sanoi Sant Henrikin tien kulkevan pirunportin läpi ja siksi sitä ei saanut leventää, vaikka se haittasi ajoneuvojen läpikulkua³²⁹.

Kuva 45: Pyhiinvaeltajat Pirunportilla.

³²⁸ Nousiaisten kotiseutuyhdistyksen pitkäaikainen aktiivi ja pj.

³²⁹ Heikkilä Pirkko tiedonanto 13.6.2012.

Kohta Pirunportin jälkeen ylitämme oraalla olevan pellon ja saavumme Pirkko Heikkilän kesämökin pihaan. Emäntä on itse paikalla ja kertoo, että pelto kuuluu nyt hänen miehensä veljenpojalle. Peltoon hänen miehensä liitti sen myydessään sellaisen rasi-teen, että pyhiinvaeltajat voivat sen poikki kulkea.³³⁰

Kuva 46: Pellon ylitys.

Fatiojan lähde jää polun varteen ja reitti jatkuu vaihelevissa metsäisissä maisemissa peltojen välttellen. Metsänuudistusalueet, joita muutama on aivan reitin poikki hävittävä t reitin välillä ikävästi. Maanmuokkaus lisää kulkemisen vaivoja.

Kuva 47: Polku on hävinnyt metsänuudistusalueella.

³³⁰ Heikkilä Pirkko tiedonanto 13.6.2012.

Kuva 48: Hakkutähteitä polulla .

Nousiaisten ja Mynämäen kuntien raja kulkee Nurmi- nimisen tilan pihapiirissä. Nykyiset pyhiinvaellukset kääntyvät tästä kyläteitä pitkin kohti Mynämäkeä. Alkuperäinen reitti jatkuisi pohjoiseen kohti Tarvaisen kylää. Mynämäen kirkon ympäristö on jälleen puistomainen kulttuurimaisema ja itse kirkko historiallisesti arvokas muistomerkki 1400-luvun alusta.³³¹

Kuva 49: Mynämäen kirkosta restauroinnin yhteydessä kalkituksen alta löytynyt piispan, ehkä Henrikin kuva. 13.6.2012.

³³¹ Hiekkänen 2007, 103.

Kuva 50: Tarvaisten kylän vanha koulu toimii pyhiinvaeltajien majapaikkana..

Kuva 51: Kylänäkymä lähestyttäessä Haankylää

Haankylä on muutamien talojen ryhmä. Kylässä harjoitetaan edelleen mm. lypsykarjataloutta ja vanhoja päärakennuksia ja navettoja sekä muita maatalouden talousrakennuksia on pidetty kunnossa. Täällä perinteinen pysähdyspaikka on Mattilan talon pihalla.

Kuva 52: Yhteisöllisyyttä Haankylässä. Pyhiinvaeltajat ja paikalliset laulavat yhdessä.

Haankylästä alkaa reitin pisin metsätaival. Tällä tien osuudella on monia mielenkiintoisia maisemia. Reitti löytää kuivempaa maata kulkemalla kallioiden yli ja matkalle sattuu runsaan kilometrin mittainen yhtäjaksoinen kalliotaival Tuokilan kallioiden kohdalla. Reitin vanhoihin merkkipaikkoihin luettu Portassuo jää kalliosta sivuun. Matkalle sattuu myös laaja hakkuuaukko, jossa polku on kadoksissa ja pahoin tuhoutunut.

Jälleen reitti on pahoin avohakkuiden runtelema. Onko kyseessä ammattimiesten tietämättömyys tai välinpitämättömyys, vai metsänomistajan tahto? Se antaisi aihetta lisäselvitykselle.

Kuva 53: Polku hävinnyt, mutta yksi merkki on näkyvissä.

Reitti tulee Munkkionlevon kalliolle, missä on vanha rajamerkki entisten Karjalan ja Yläneen, nykyisten Mynämäen ja Pöytyän kuntien rajalla.

Kuva 54: Pyhiinvaeltajat Munkkien levolla

Kallion alareunalla on kiveen kiinnitetty pronssilaatta, jossa on teksti: *Munkkein levo, Pyhän Henrikin tie* ³³² Munkkien levo on laajahko avokallioalue, jonka huipulla on vanhaa rajapyykkiä merkitsevä kiviladelmä.

Polku tulee Munkkionmäkeen, mistä on avarat maisemat suurelle Kaukosuolle pohjoiseen. Kaukosuo on ojittamaton avoin neva. Mäen laakeiden kallioiden ja suon reuna tarjoaa mainion tähystelypaikan.

Kuva 55 : Näkymä Munkkien mäeltä Kaukosuolle.

Vaskijärvelle johtavan metsätien varressa on kiveen kiinnitettynä pronssinen laatta, joka kertoo paikalla olevasta Pyhän Henrikin sillasta. Poikkeamme tieltä ja tutustumme kivilaatoitukseen, josta näkyy sammalten lomasta enää runsaat 10 m.

Reitti jatkuu yhteismetsän rakentamia metsäautoteitä, seurailen Vaskijärven itäistä rannaa. Sitten reitti poikkeaa metsään ja tulee Elijärven rannoille.

³³² Tekijän havainto.

Kuva 56: Kivettyä tietä Kivisillan suolla.

Kuva 57: Elijärven rantaa seuraavalta tieltä on näköala ajoittain Elijärvelle.

Reitti seuraa tietä Elijärven itäpäässä jatkaa metsään ja tulee Elijärven rantaan Suviran-
nan luona.

Kuva 58: Suvirannan matkailuyritys on aivan pyhiinvaellustien varressa.

Yläneellä on kotiseutuyhdistyksen aikaansaama idyllinen museomäki ja sen yhteydessä museopuutarhaa, jossa kasvaa Yläneeltä kerättyjä perinteisiä koriste- ja hyötykasveja. Siellä kasvaa myös Yläneeseen liittyvän Huvitus-omenan pistokasmonistettu taimi.

Kuva 59: Huvituksen taimi. Taustalla Sakari Heikkilä ja Arimo Helmisaari.

Pyhiinvaeltajat majoittuvat Yläneen työväentalolla. rakennus on punaiseksi maalattu perinteinen työväentalo. Sen lähistöllä sijaitsee Kappelniitun muistoristi.

Säkylässä sijaitsee Kristellinportti paikassa, missä Airikin tie jatkaa luoteeseen kohti Pyhäjoen kylää ja Pyhän Henrikin tie kaakkoon kohti Korven kylää.

Kuva 60: Pyhiinvaeltajia Kristellinportilla.

Reitti johtaa kangas- ja kalliomaita Satulakivelle, joka on nimensä mukaisesti suuri satulan muotoinen siirtolohkare. Se on toiminut perinteisenä maamerkkinä kulkijoille.³³³

Pyhäjoki ylitetään Ylisenmyllyn tien siltaa pitkin. Jokeen on tällä kohtaa tehty patoamalla levennys ja uimapaikka.

Kuva 61: Patoamalla tehty uimapaikka Pyhäjoessa.

³³³ Opastaulu Satulakivellä.

Säkylän ensimmäisen kirkon epäillään sijainneen Huovinrinteen koulun läheisellä harjanteella, jonka yli reitti ei alun perin kulkenut, mutta jossa nykyään poiketaan.

Köyliön Kankaanpäässä sijaitsee historiallinen Kuninkaanlähde, joka ympäristöineen on arvokas kylämaisema. Köyliön kunta on nimennyt tien joka noudattelee Köyliönjärven rantaa Pyhän Henrikin tieksi. Kirkkosaari, Lallin asuinpaikkana pidetty, jää reitiltä sivuun. Tie halkoo peltomaisemia, Köyliön järvi näkyy rantapensaiden takaa.

Yttilän kylässä reitin varteen jää Köyliön vanhin kansakoulurakennus, joka on säilynyt museokouluna. Sen pihapiiri on säilynyt alkuperäisen kyläkansakoulun aikaisessa tilassa. Tie nousee harjunrintaan ja metsäisempään maastoon.

Taiteilija Väinö Nummiston ateljee Tuohiniemessä sijaitsee tien varrella. Ateljee on perinteisesti auki pyhiinvaeltajille ja siellä voi tutustua Nummiston maalaamiin Henrik- ja Lalli-aiheisiin tauluihin. Siellä on myös taiteilijan valmistama Lallin puku kaikkine varusteineen suksia myöten.

Kuva 62: Jouni Elomaa Väinö Nummiston ateljeella. Kuvan kilpi ei ole taitelijan ajalta.

Taren talon kohdalla erkanee peltotie kohti Kirkkokaria. Vesimatka alkaa Taren rannasta. Ranta on matala ja ruovikkoinen, siihen on raivattu kulku-ura.

Itse saari on vähäinen, vain muutaman kymmenen metriä kanttiinsa. Nykyään siellä kasvaa runsas lehtipuusto, mutta 1910-luvulla otetussa valokuvassa saari on paljas. (Ks kuva 9)

Kuva 63: Katolisen messun toimittajat Kirkkosaarella 17.6.2012.

Pappien taustalla näkyy vuonna 1955 pystytetty Piispa Henrikin muistokivi, jossa on sanat: *Suomen apostolin piispa Henrikin muistolle. - Joka kadottaa elämäni minun tähdeni – hän pelastaa sen. Matt. 16:25.* Etualalla on Benito Gasagranden lahjoittama alttaripöytä³³⁴.

7. Tulokset ja johtopäätökset

Piispa Henrikin ja Lallin tarina Suomen historian aluksi kutsutusta mytologisesta tapah-
tumasarjasta, inspiroi köyliöläistä taiteilijaa Väinö Nummista. Hän hylkäsi maaseudun
elämän ja miljöiden kuvaamisen ja omistautui täysin maalaamaan kuvia Henrikin ja
Lallin legendoihin perustuvista aiheista. Samalla hänen maalaustyyhinsä muuttui realis-
tisesta abstraktis-mystiseksi. Nummista ajoi erityisesti Lallin muiston huomioimista
kansallisena suurmiehenä. Hänen yleisönään olivat oman kunnan asukkaat ja päättäjät
sekä paikallisen ja valtakunnallisen sanomalehdistön avulla maakuntien ja valtakunnan
vaikuttajatahot. Nummiston leikekirjasta, joka kuului aineistooni, löytyy vuosilta 1967-
1975 runsaat 30 lehtiartikkelia, jotka käsittelevät Nummiston taidetta, ja hänen aloittei-
taan Lallin ja Henrikin muiston kunnioittamisesta. Nummiston taidenäyttelyistä tuona
aikana on leikekirjaan tallentunut tietoa runsaasta kymmenestä näyttelystä. Niitä järjes-
tettiin lähikunnissa, mutta myös Turussa ja Helsingissä. Nummiston tavoitteena oli luo-
da Lallin ja Henrikin tarinoista Köyliöön suurmuisto. Sillä hän halusi nostaa nämä his-

³³⁴ Elomaa J. haastattelu.

torian alkuhämärään sijoittuvat tapahtumat yleiseen tietoisuuteen ja samalla tuottaa seudulle matkailijoita ja tuloja.

Pyhän Henrikin tie oli kompromissi, johon Nummisto taipui todettuaan, ettei pienellä Köyliön kunnalla yksin ollut resursseja ryhtyä toteuttamaan hänen ehdottamiaan hankkeita. Hänen ehdotuksensa tien reitin selvittämisestä ja merkitsemisestä johti Köyliön kunnan aloitteeseen muille reitin varrella sijainneille kunnille.

Pyhän Henrikin tien merkintään perustettu Pyhän Henrikin tien toimikunta alkoi vuonna 1975 selvittää keskiajalla Pyhän Henrikin palvontapaikkojen välisiin pyhiinvaelluksiin käytetyn pyhiinvaellustien reittiä. Siitä oli jäljellä muistiinmerkittyä kansanperinnettä ja jonkin verran elävää perimätietoa. Urakka ei osoittautunutkaan liian vaikeaksi, koska toimikuntaan oli valikoitunut kustakin toimintaan osallistuvasta kunnasta kotikuntansa historiaa ja kansanperinnettä tuntevia henkilöitä. Tien merkittävimmät kiintopisteet olivat säilyttäneet paikallisessa tietoisuudessa merkityksensä. Reitin pääpiirteet saatiin selville ja kartalle merkityksi alle vuodessa ja koko urakka merkintöineen kesti neljä vuotta.

Tietoimikunta edusti lähtökohdiltaan institutionaalista yhteisöllisyyttä, mutta sitä toteutettiin ja siihen osallistui samanhenkisistä ihmisistä koostuva joukko, jolle toiminta asetetun tavoitteen saavuttamiseksi oli tärkeä yhteisöllisyyttä tuottava tekijä.

Tietoimikunta lisäsi hankkeellaan sekä paikallista että alueellista yhteisöllisyyttä, mikä toteutui useissa runsasta yleisöä saavuttaneissa muistomerkkien paljastustilaisuuksissa reitin varrella. Yhteisöllisyys huipentui kansalliseen kotiseutujuhlaan liittyneeseen juhlaan reitin avajaistilaisuuteen ja tien muistomerkin paljastukseen Turussa vuonna 1979. Paikalliset yhteisöt tuottivat oman alueensa muistomerkit ilma toimikunnan taloudellista tukea.

Tie oli nyt alueellisesti ja kansallisestikin tunnettu ja valmis käytettäväksi. Mutta toimikunnan piirissä tiedettiin, että heikkoutena olivat pitkät erämaataipaleet, erityisesti Karjalan (myöh. Mynämäen) Haankylästä Yläneelle, mistä puuttuvat kaikki matkailijan tarvitsemat palvelut.

Toimikunnalla oli vain rajoitettu toimivalta ja resurssit sekä puuttuva mandaatti rakentaa palveluja yksityisten maille. Toimikunnan työ tapahtui kunkin kunnan alueella sen edustajan kautta. Toimikunta ei pystynyt tällä toimintatavalla ratkaisemaan reittiin sisältyviä puutteita. Reitin käyttöön liittyi toinenkin ongelma. Tie oli kahden pisteen Koke-

mäen ja Turun välinen. Se oli omatoimiselle vaeltajalle hankalaa, varsinkin koska suoraa julkista yhteyttä näiden paikkojen välillä ei ollut. Niinpä toimikunta saattoi varsin pian todeta, ettei tien käyttö kulttuurireittinä toteutunut.

Toimikunnalla oli kuitenkin kykyä uusiutua. Antti Lehtinen nousi uuden suunnan johtohahmoksi. Hänen ehdotuksestaan syntyi päätös suurisuuntaisesta hankkeesta järjestää reitillä ekumeeninen kansainvälinen pyhiinvaellus, ensimmäinen laatuaan Euroopassa. Pyhiinvaellus ulottui myös ortodoksiseen Suomeen Valamoon ja Ilomantsiin asti. Se toteutettiin 1983 ekumeenisissa puitteissa. Merkittävää suomalaiselle ekumenialle oli, että siihen osallistuivat kaikki kolme kristillisyyden pääsuuntausta luterilaiset, katoliset ja ortodoksit korkeimpien piispojensa johdolla. Vuonna 1993 katolista kirkkoa edusti lisäksi paavin lähettämä tervehdys.

Pyhiinvaelluksista ja ekumeniasta muotoutui uusi ja pysyvä perinne Pyhän Henrikin tielle. Pyhän Henrikin tien toimikunta muuttui pyhiinvaellustoimikunnaksi ja järjesti pyhiinvaelluksia vuoteen 1999 asti. Tämä merkitsi Pyhän Henrikin tien merkintään alun perin asetettujen tavoitteiden hylkäämistä. Puhtaasti maalliset matkailu, retkeily ja paikallinen kulttuuri jäivät sivummalle ja ne korvautuivat selvästi uskonnollisesti orientoituneella toiminnalla. Vaikka uudeltakin käyttötavalta oli odotettavissa jotain hyötyä myös reitin varren kunnille ja taloudelle alkoivat kunnat ja maakuntaliitot vetää tukeansa toimikunnalta.

Vuodesta 2000 lähtien pyhiinvaelluksista on vastannut Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistys, jonka jäsenkunta muodostuu yksittäisistä henkilöistä. Jäsenistön muodosti aluksi toimikunnan piiriin kuuluneet henkilöt, joista vieläkin useita kuuluu yhdistyksen hallitukseen. Yhdistys järjestää pitkän ekumeenisen pyhiinvaelluksen joka kolmas vuosi, seuraavan ollessa vuorossa vuonna 2015. Väli vuosina järjestetään lyhyempiä 1-2:n päivän vaelluksia, jolloin myös huolehditaan reitin merkinnästä. Ekumeeniset vaellukset päättyvät Köyliön Kirkkokarilla järjestettävään katoliseen Pyhää Henrikin messuun ja väli vuosina on lyhyiltä pyhiinvaelluksilta mahdollisuus jatkaa katolisten vaeltajien kanssa Kirkkokarille. Pyhiinvaellusyhdistyksen piirissä jatkuu ja toteutuu jo toimikunnan piirissä syntynyt yhteisöllisyys ja ekumeenisten periaatteiden noudattaminen.

Pyhän Henrikin tiellä alkaneet pyhiinvaellukset ovat tuoneet suomalaiseen ekumeniaan kirkkokuntien ja niiden toimintaan osallistuneiden toimihenkilöiden välille uudenlaista käytännön ekumeenista yhteisöllisyyttä. Pyhän Henrikin tien pyhiinvaellukset ovat inspiroineet monia uusia pyhiinvaelluksia Suomeen. Ne ovat myös tuottaneet esimerkin

kansainvälisille ekumeenisille pyhiinvaelluksille, joita alettiin järjestää Saksassa ensimmäisen Pyhän Henrikin pyhiinvaelluksen kokemusten rohkaisemina.

Käytin tutkimukseni näkökulmana aineiston triangulaatiota. Se toimi mielestäni tässä tutkimuksessa hyvin. Yksilöllisen ja paikallisen tason toiminnasta lähteenäni ollut Väinö Nummisto leikekirja, joka huolimatta ilmeisistä puutteistaan tarjosi runsaasti aineistoa. Siitä sekä tietoimikunnan kokousten pöytäkirjoista ja tietoimikunnan jäsenten haastatteluista sekä eräistä asiantuntijatiedonannoista muodostuu triangulaation paikallinen näkökulma.

Tietoimikunnan kokousten pöytäkirjat ja sen käymä kirjeenvaihto ovat olleet tutkimukseni laajin aineisto. Niistä on muodostunut paikallisia tasoja laajempi maakunnallinen näkökulma. Sitä ovat täydentäneet monet sanomalehtien artikkelit.

Tietoimikunnan pöytäkirjoista osaltaan sekä asiantuntijatiedonannoista ja nettiaineistoista muodostuu aineiston kolmas, valtakunnallisen näkökulman taso, joka ulottuu kansainvälisiin yhteyksiin asti.

Paikallisista lähtökohdista ja Suomen historian alkuhämärään liittyvistä tapahtumista innoituksensa saanut prosessi on jättänyt maisemaan pysyvät jälkensä. Niitä ovat tien merkintään maastossa käytetyt materiaalit, useat tuotetut monumentit ja merkinnät sekä tradition uudet representaatiot. Myös ikivanhan kulkureitin uudesta käytöstä on syntynyt metsätaipaleille pysyviä maastossa näkyviä polkuja kaikille satunnaisillekin kulkejoille käytettäväksi.

Polun maisema on vaihtelevaa. Se kattaa monia historiallisia ympäristöjä ja vie läpi alavien varsinais-suomalaisten peltomaiden sekä pitkille metsätaipaleille yli vedenjakajylängön. Se laskeutuu eteläisen Satakunnan viljelylakeuksille ja kulttuurimaisemiin, kunnes saavuttaa päämääränsä historian alkuhämärään peittyvän legendan syntysijat.

Tie on arvoisessaan käytössä ja voi vain toivoa, että sen jälki säilyy modernin ajan tuottamien maisemaa muokkaavien toimintojen paineessa.

Lähdeluettelo:

Primääriaineistot:

1. Arkistot:

Visasalo Marja-Lea, kotiarkisto. Mynämäki.

Pyhän Henrikin tien toimikunnan asiakirjoja 1975-80

Heikkilä Sakari, kotiarkisto. Rusko (S.H:n ark.):

Antti Lehtisen Pyhiä Henrikin tiehen liittyvät paperit ja albumi 1979-1983.

Digitaalisesti tallennettuja tiedostoja, jotka on tallennettu Kingston data traveler ulkoiseen muistiin, joka on merkitty P.H.T.

C-kasetti tallenne radioon tehdystä ohjelmasta: *Pyhän Henrikin tie.*

Kokemäen kaupungin arkisto:

Esko Pertolan paperit.

Lehto Vilho arkisto. Yläne. Arimo Helmisaaren hallussa. (Lehto Vilho ark.):

Arkisto on Arimo Helmisaaren hallussa Yläneellä.

SKS:n kansanrunousarkisto:

Pitäjäkortistot, legendat/ pyhimykset kortisto ja kertomusperinteen kortisto.

Nummiston ateljee-arkisto Köyliön Tuohiniemessä (N. at. ark.):

Nummisto Väinö, (vihreä) leikekirja vuosilta 1966-79.

Väinö Nummiston maalaukset ja valmistamat Lallin varusteet.

Satakunnan maakunta-arkiston kokoelmat:

Valokuvia ja vanhoja peruskarttoja.

Kalle Elonheimon arkisto. Sauvo (K.E. ark.):

Kopiot digitaalisessa muodossa olevasta aineistosta. koskien Pyhän Henrikin tien pyhiinvaellustoimikuntaa 1995-99 ja Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistystä 1999- .

2. Haastattelut

Elomaa Jouni. Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistys ry:n hallituksen pj. Tekijän suorittama puolistrukturoitu asiantuntijahaastattelu Turussa 13.8.2013. Tallennettu elektronisesti. Asiakohdat litteroitu. Aineistot tekijän hallussa.

Heikkilä Sakari. Pyhän Henrikin tietoimikunnan jäsen vuodesta 1975. Pyhän Henrikin pyhiinvaellusyhdistys ry:n hallituksen jäsen. Tekijän suorittama puolistrukturoitu asiantuntijahaastattelu 10.9.2013 Ruskolla. Tallennettu elektronisesti. Asiakohdat litteroitu. Aineistot tekijän hallussa.

Juntunen Tuomo. Pyhät Polut ry:n hallituksen varapuheenjohtaja. Tekijän suorittama avoin haastattelu 7.3.2014. Muistiinpanot tekijän hallussa.

Saarinen Seppo. Köyliön kunnanjohtaja. Tekijän suorittama puolistrukturoitu asiantuntijahaastattelu 12.2.2013 Köyliössä. Tallennettu elektronisesti. Litteroitu pääkohdiltaan. Aineistot tekijän hallussa.

Suni Veli-Pekka. Köyliön kunnanhallituksen puheenjohtaja. Tekijän tekemä puolistrukturoitu asiantuntijahaastattelu 15.2.2013 Köyliössä. Tallennettu elektronisesti. Litteroitu pääkohdiltaan. Aineistot tekijän hallussa.

Suominen Tauno. Pyhän Henrikin tien avajaisia valmistelleen Pyhän Henrikin tietoimikunnan työvaliokunnan sihteeri ja Turun kaupungin 750-vuotisjuhlan pääsihteeri. Varsinais-Suomen maakuntaliiton jaosto- myöhemmin maakuntas sihteeri. Tekijän suorittama puolistrukturoitu haastattelu Alastarolla 13.3.2014. Tallennettu elektronisesti. Asiakohdat litteroitu. Aineisto tekijän hallussa.

Visasalo Marja-Lea. Tietoimikunnan jäsen vuodesta 1978. Pyhän Henrikin pyhiinvaellus ry:n hallituksen jäsen. Tekijän suorittama puolistrukturoitu asiantuntija haastattelu Mynämäellä 10.9.2013. Tallennettu elektronisesti. Aineistot tekijän hallussa.

3. Asiantuntijatiedonannot (kaikki annettu tekijälle, muistiinpanot tekijän hallussa)

Elonheimo Kalle. Sauvossa. Muistiinpanot tekijän hallussa. 8.4.2014,

Heikkilä Pirkko. Nousiaisten kotiseutuyhdistyksen aktivisti ja entinen pj. 13.6.2012.

Huttunen Heikki. SEN:n pääsihteeri. Tiedonanto 3.5.2014.

Hämäläinen Sinikka. Pyhän Henrikin pyhiinvaellus ry:n jäsen. Tiedonanto 18.4.2014.

Koivisto Kimmo. Säskylän srk. nuorisotyöntekijä. Tour de Henrikin vetäjä. Puhelintiedonanto 7.3.2014.

Könönen Panu. Suomen Latu. Latu & Polku lehden päätoimittaja. Puhelintiedonanto 11.3.2014.

Lankila Pentti. tiedonanto 12.6.2012.

Lattu Sirkka-Liisa. Pyhän Henrikin pyhiinvaellus ry:n hallituksen jäsen Nousiaisista. Puhelintiedonanto 3.9.2013.

Mäki Alpo. Kotiseutuaktivisti Säskylästä. Osallistui tien linjaukseen ja merkintään. Tekijän suorittama avoin haastattelu Säskylässä 9.10.2013.

Nurmi Merja. Ristolan kyläyhdistyksen sihteeri. Puhelintiedonanto 15.4.2014

Ojala Jaakko. tiedonanto 19.3.2013.

Rajala Pertti. Maakuntajohtaja, Satakunnan Maakuntaliitto. Puhelintiedonanto 11.3.2014.

Tupala Krista. Aluekehittäjä, Satakunnan Maakuntaliitto. Puhelintiedonanto 11.3.2014.

Välke Ilkka. Puutarhuri, Kokemäen kaupunki. Puhelintiedonanto 16.4.2014.

Muu aineisto:

4. Artikkelit ja muu aikalaisaineisto

Ahola Joel: *Matkalla Muutokseen.* Retki-lehti heinäkuu 2011, 19.

Edellisen johdosta. Lukijoilta. Fides 11/95, 5.

Ekumenian tietopankki. http://www.ekumenia.fi/ekumenian_tietopankki/ (Luettu 11.5.2014).

Elomaa J: *Perintö ja perinteet.* Lukijoilta. Fides 11/95, 5.

Elonheimo Kalle: *Pyhiinvaelluksia Suomessa 2012.* www.kotikone.fi/kalle.elonheimo.

Henrikin muistokivi. TS 26.6.1979.

Henrikin polku matkailukäyttöön. US 27.10.1975.

Henrikin tietyö kuntien huoleksi. AL 20.1.1978.

Henrikin viesti saapui Haankylään. TS 28.6. 1979.

Henrikin viesti perille tänään. Vakka-Suomen Sanomat 30.6.1979.

Högmander Jutta. *Helteinen varaslähtö pyhän Henrikin Pyhiinvaellukseen.* TS 18.6.2005.

Jaakontien ystävät. www.jaakontie.fi. (Luettu 20.2.2014).

Kansallismaiset. <http://www.ymparisto.fi/fi-FI/Luonto/> (Luettu 13.5.2014).

Kappelniitty, Pöytyä. <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/> (Luettu 4.5.2014)

Kankamo Ritva. *Yhteinen vaellus.* US 28.6.1983.

Korpinen Jouko: *Pyhän Henrikin tietä voidaan vaeltaa jo Turun juhluvuonna.* TS 20.1.1978.

Kotiseutupäivät Turussa ennätysmäisen juhlat. Lalli 28.6.1979.

Kotiseututyön tehtäviä tarkasteltiin Turussa. Lalli 3.7.1979.

Köyliö tänään, Säkylän Köyliön Sanomat, 5.9.1969.

Köyliön järvi. <http://www.koylio.fi/matkailu/koylioenaerji> (Luettu 10.5.2014).

Lalli ja Kerttu. http://www.koylio-seura.fi/default2.asp?active_page_id=380 (Luettu 10.5.2014).

Lalli kantoi siltaveroa. Alasatakunta 27.6.1969.

Lalli veronkantajana juhannuksena. Säkylän Sanomat 21.6.1968.

Lehtinen Antti: *Pyhän Henrikin pyhiinvaellus – Viesti kahdeksan vuosisadan takaa.*
Pyhän Henrikin tien toimikunnan päivämätön moniste.

Lehtinen Toni: *Maan vanhin kirkko löytyi sattumalta.* HS 5.9.2013, A 17.

Liittojuhlat Turussa. Kotiseututyö koskee kaikkia. TS 28.6. 1979.

Linnemäki Mirja: *Tossua vain toisen eteen.* AS. 28.6.2011, 8.

Maansalo Merja: *Pyhiinvaeltajat taittoivat taivaltaan.* Länsi-Suomi. 14.6.1998.
14.6.1998.

Matkailusuunnitelma- Satakunnan Tulevaisuuskäsikirja -2035. www.satakuntaliitto.fi/ (Luettu 25.3.2014).

Mattila-Lonka Pia: *Surmavirsi nyt Tuiskulassa,* Alasatakunta 20.1. 2011, 1.

Mäki A. Vieraskirja Pyhän Henrikin tiellä vaeltaville. Omistaa A. Mäen perikunta.

Nousiaisten päivät. <http://www.nousiainen.fi/index.php/kulttuurimatkailu/> (Luettu 3.5.2014).

Näköispatsas vahva todiste Lallin olemassaolosta. Alasatakunta 3.5.2005, 2.

Pakarinen Anna: *Tutkija: Piispa Henrik ja Lalli ovat todennäköisesti kuvitteellisia hahmoja.* HS 22.4.2005, A7.

Perintö ja perinteet. Fides 18.5.1995, 2.

Piispa Henrik <http://koylio-seura.fi/Kuva/shop/html/default3.asp?> (Kopioitu

20.11.2013).

Piispa Henrik ja Lalli unohduksissa Köyliössä. US 13.11.1967.

Pyhän Henrikin juhla Roomassa. Fides nro I, 2014, 3.

Pyhän Henrikin muistokiven paljastus ja retkeilyreitintä avaus. Herättäjä 5.7.1979.

Piispa Henrikin pyhiinvaellustie retkeilyreitiksi. US 23.1.1978.

Pyhän Henrikin pyhiinvaellustie, ainutlaatuinen Suomessa. Lalli 8.6.1976.

Pyhän Henrikin pyhiinvaellustiestä puuhataan joukolla matkailureittä. SK 3.3.1975.

Pyhän Henrikin tie. Esite 12 sivua. TS-yhtymä Oy 2000.

Pyhän Henrikin tietä raivattiin Yläneellä 70 miehen voimin. Säkylän - Köyliön Sanomat 9.11.1978, 1.

Pyhän Henrikin viesti lähti Kokemäeltä Turkuun. Lalli 26.6.1979.

Pyhän Henrikin tietä voidaan vaeltaa jo Turun juhlavuonna. TS 20.1.1978.

Pyhän Henrikin pyhiinvaellus ry. säännöt. www.henrikin.fi/sthenrik/saannot.htm. (Luettu 15.2.2014)

Pyhän Henrikin viesti lähti Kokemäeltä Turkuun. Lalli 26.6.1979.

Ranta Mika: *Sauvamarssi kohti pyhiä luita.* HS 26.7.2010.

Specht G: *Europäische Wallfahrt.* Owep 1/2008 <http://www.owep.de/artikel/626/> (Luettu 21.3.2014).

Suomen Via Appia Yläneellä? Lalli 20.6.1975.

Tapio Ilari: *Pyhiinvaellus huipentuu pyhänä.* SK 15.6.1996, 1, 6.

5. Kuvat

Muuhun aineistoon kuuluvat:

Kuvat 17-18 Kokemäen kaupungin arkistosta Pertolan papereista, tekijän kuvaamat.

Kuvat 19-20 ovat Heikkilän arkiston Lehtisen albumista kopioituneet.

Kuva 24 on Köyliö-seuran kuva-arkistosta

Kuva 30 on Satakunnan museon kokoelmista kuva nro 122363:1.

Taustoittavia ovat:

Kuvat 1-2, 4-8, 10, 12-16, 21-23 ja 25- 63 ovat tekijän ottamia ja hallussa.

Kuva 3 on julkaistu US:ssa 27.10.1975.

Kuva 9 Satakunnan museon kokoelmista neg. nro 94038.

Kuva 11 on Satakunnan museon kokoelmista kuva nro 3751.

6. Kartat

Kuhankuonon retkeilyreitistö 1:30 000. Finnreklama Oy 2003.

Kuhankuonon retkeilyreitistö. Retkeilykartta 1:55 000. WS Bookwell, Porvoo 2009.

Peruskartta 1:20 000. Lehti 1133 11 Yläne. Maanmittaushallitus, Helsinki 1957.

Peruskartta 1:20 000. Lehti 1133 11 Yläne. Maanmittauslaitos, 2003.

Peruskartta 1:20 000. Lehti 1133-12 Säskylä-Pyhäjoki. Maanmittaushallitus, Helsinki 1969.

Peruskartta 1:20 000. Lehti 1133 12 Säskylän Pyhäjoki. Maanmittauslaitos, Porvoo 2003.

Peruskartta 1:20 000. Lehti 1044-07 Rusko 1994. Helsinki 1995.

7. Tutkimuskirjallisuus

Anton Emil: Pyhän Henrikin legenda. Fides 10.1.2014,

Anttonen Pertti J. (a): *A Catholic Martyr and Protestant Heritage. A Contested Site of Religiosity and its Representation in Contemporary Finland. Creating diversities.* Folklore, Religion and the Politics of Heritage. Toim Anna-Liisa Siikala, Barbro Klein & Stein R. Mathisen. Studia Fennica. Folkloristica: 14. Helsinki 2004.

Anttonen Pertti J. (b): *Myytin ja todennäköisyyden historiaa.* Historioita ja historiallisia keskusteluja. Toim. Sami Louekari ja Anna Sivula. Turku 2004.

Aronsson Peter: *Historiebruk – att använda det förflutna.* Holmsberg i Malmö AB, Sverige. 2012.

Haavio Martti: *Piispa Henrik ja Lalli.* Porvoo 1948.

Haggrén Georg: *Pyhän Henrikin saari eli Kirkkokari. Katolinen traditio ja sitkeä kansanusko – Köyliön Kirkkokarin Pyhän Henrikin kappelin löydöt.* Köyliöst 7. Jyväskylä 2007.

Heikkilä Tuomas 2005: *Pyhän Henrikin legenda.* Hämeenlinna 2005.

Heikkilä Tuomas & Suvikumpu Liisa: *Pyhimyksiä ja paanukattoja. Kulttuuriretkiä Suomen kirkkoihin.* Hämeenlinna 2009.

Heikkilä Tuomas ja Lehmijoki-Gardner Maiju: *Keskiajan kirkko Suomessa*. Keskiajan Kirkko. Tampere 2002.

Heininen Simo: *Suomalaisen historiankirjoituksen synty*. Helsinki 1989.

Heininen Simo: *Talonpoika Lalli – Paha Pakana vai vihainen viljelijä*. Tiede lehti 2/2005. www.tiede.fi/artikkeli/jutut/artikkelit/talonpoika_lalli_paha_pakana_vai (Luettu 14.3.2014)

Heininen Simo: *Turun piispat Pyhästä Henrikistä Mikko Juvaan*. Keuruu 2008.

Hiekkänen Markus: *Suomen keskiajan kivikirkot*. SKS. Tammerpaino 2007.

Huntuvuori Hilda: *Suomen apostoli*. Helsinki 1923

Huntuvuori Hilda: *Lallin pojat*. Porvoo 1926.

Hämäläinen Eero: *Euroopan kaukovaellusreitti E6*. <http://www.saunalahti.fi/eeromari/> (Luettu 2.4.2014)

Jaakkola Jalmari: *Vähän Lallista ja Lalloilasta*. Satakunta X. Kotiseutututkimuksia. Vammala 1936.

Jaakkola Jalmari: *Kristillisen Suomen synty. Suomen varhaiskeskiaika*. WSOY Porvoo. Helsinki 1958.

Jokipii Mauno: *Piispa Henrikin saarnahuone ja muistokappeli Kokemäellä*. Suomen kirkkohistorialisen seuran vuosikirja 1953-54. Helsinki 1956.

Jokipii Mauno: *Ledung-laitos – ristiretkien tekoväline*. Suomen Museo ss. 47-96. Vammala 2002.

Jokipii Mauno: *Piispa Henrikin saarnahuone ja muistokappeli Kokemäellä*. Satakunta. Kotiseutututkimuksia XXIV. Osattiin ennenkin. Professori Mauno Jokipiin Satakunta-aiheisia tutkimuksia. Toim. Reino Kero. Vammala 2007.

Juva Mikko: *Arkkipiispan tervehdys*. Pyhän Henrikintie. Julk. Pyhän Henrikin tien toimikunta. Toim. Tauno Suominen. Lounais-Suomen kirjapaino Oy 1979.

Järnfors Leena: *Lallin asumus – mikä ja missä?* Köyliöst 7. Jyväskylä 2007

Karimo Aarno: *Kumpujen yöstä I. Muinaiskansaa*. Toinen painos. Porvoo 1930.

Koivisto Leena: *Muinaisjäännöksiä ja niiden hoitoa Köyliössä*. Köyliöst 7. Jyväskylä 2007

Krözl Christian: *Pietarin ja Paavalin nimissä. Paavit Lähetystyö ja Euroopan muotoutuminen (500-1250)*. Tampere 2004.

Köyliö-seura ry. perinnejaosto: www.koylio-seura.fi/default2.asp?active_page_id=407 (Luettu 26.3.2013).

Köyliö: www.koylio.fi/matkailu/lalli (Luettu 12.1.2014)

Laukama Pentti: *Katolinen kirkko Suomessa. Pyhän Henrikin perintö*. Pyhän Henrikin tie. Pyhän Henrikin toimikunta. Toim. Tauno Suominen. Lounais-Suomen Kirjapaino Oy 1979.

Lehtonen Tuomas M.S: *Suomi, Ruotsi ja läntinen kirkko*. Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa. Toim. Tuomas M.S. Lehtonen ja Timo Joutsivuo. Kustannusosakeyhtiö Tammi. Helsinki 2002.

Liukkonen Petri: *Aarno Karimo (1886-1952)*. 2008. www.kirjasto.sci.fi/akarimo.htm (luettu 25.3.2013)

Masonen Jaakko: *Hämeen Härkätie. Synty ja varhaisvaiheet*. Tiemuseon julkaisuja 4. Helsinki 1989.

Myllykylä Tuukka: *Härkäteiltä Ruuhka-Suomeen – Lounais-Suomen liikenneolojen kehittyminen*. Tiemuseon julkaisuja 20. Edita Oy 2004.

Oja Aulis: *Nousiaisten historia I*. Turku 1977.

Paarma Jukka: *Pyhä Henrik ja Turun tuomiokirkko*. Puhe Turun tuomiokirkossa 20.1.2000. <http://www.evl.fi/arkkipiispa/henrik.htm>

Pertola Esko: *Kokemäen historiasta ja perinteestä. Pyhän Henrikin kappeli*. Kokemäki kirja. Kokemäki 1986.

Puputti Anna-Kaisa: *Piispa Henrikin saarnahuone Kokemäellä – Dendrokronologinen iänmääritys ja saarnahuoneen kulttuuriset merkitykset 1470-2003*. Oulun yliopisto. taideaineiden ja antropologian laitos. Kulttuuriantropologian proseminaari. 4.12.2003.

Rajala Pertti: *Piispa Henrik ja Lalli*. Satakuntaliitto 2011.

- Rinne Juhani: *Pyhä Henrik, piispa ja marttyyri*. Helsinki 1932.
- Ruoff Eeva: *Roads and Memories of St Henrik*. Julkaisematon esitelmä ICOMOS:n kulttuuriympäristöseminaarissa Canberrassa 2013. Tekijän sähköpostilla lähettämä kopia.
- Salo Unto: *Pyhän Henrikin sarkofagi*. Sarkofagin esittely Nousiaisten kirkossa 18.6.2005. <http://www.nousiainen.fi/images/media/pdf/kulttuuri/Sarkofagi3.pdf> (Luettu 3.4.2014).
- Salminen Tapio: *Huovintie Satakunnassa*. Sarja A:210, Satakuntaliitto 1993. Tielaitos, Tiemuseon raportteja 4/1993.
- Suomen ekumeeninen neuvosto. www.ekumenia.fi/sen_esittaytyy/ (Luettu 31.1.2014).
- Suominen Tauno: *Pyhän Henrikin tie. Historiaa ja perimätietoa vanhan valtatieen, Suomen ainoan keskiaikaisen pyhiinvaellustien vaiheilta*. Julkaissut Pyhän Henrikin tien toimikunta. Lounais-Suomen kirjapaino Oy. 1979.
- Suvanto Seppo: *Suomen historia III. Keskiäika*. Satakunnan kirjateollisuus Oy 1973.
- Tommila Päiviö: *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. WSOY Porvoo - Helsinki – Juva 1989.
- Topelius Zachris: *Finland framstäldt i teckningar*. Helsingfors 1845-52.
- Topelius Zachris: *Maamme kirja*. Ennen myöhemmän ajan lisäyksiä ja uudelleen kuvitettuna. Paavo Cajanderin suomennoksen pohjalta toimittanut Vesa Mäkinen. WSOY Porvoo 1981. Ensimmäinen painos julkaistu ruotsiksi nimellä *Boken om vårt land* 1875.
- Vahtola Jouko: *Keskiaika. Suomen historian pikkujättiläinen*. Päätoimittaja Seppo Zetterberg. WSOY 2003.
- Vakkilainen Matti: *Vanhoilla valtateilla. Kruununteiden ja kansanpolkujen vuosisataisia vaihteita*. Helsinki 1982.
- Viertola Juhani: *Suomen teiden historia I. Pakanuudenajalta Suomen itsenäistymiseen*. Tie- ja vesirakennushallitus. Suomen tieyhdistys. Helsinki 1974.
- Virrankoski Pentti: *Länsi-Suomi liittyy Ruotsin valtakuntaan*. Suomen historia I. SKS 2009.

Wallin Väinö: *Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana*. Väitöskirja 1893.

Ylikangas Heikki: *Suomen historian solmukohdat*. Juva 2007.

Ylönen Aulikki: *Pöytyän, Yläneen ja Oripään historia vuoteen 1865*. Helsinki 1969.

Lyhenteet

AL= Aamulehti

AS = Alasatakunta

HS = Helsingin Sanomat

K.E. = Kalle Elonheimo

KSS = Köyliön-Säkylän Sanomat

P.H. = Pyhä Henrik

PTK= Poikien ja Tyttöjen Keskus

N.V. Nummisto Väinö

S.H. Sakari Heikkilä

SEN = Suomen Ekumeeninen Neuvosto

SK = Satakunnan Kansa

SKS KRA = Suomalaisen kirjallisuuden seuran kansanrunouden arkisto

SML = Suomen Matkailuliitto

TS = Turun Sanomat

US = Uusi Suomi

Liitteet:

Liite 1. Pyhän Henrikin surmaruno

Elias Lönnrot otti surmarunon juuri ennen 1800-luvun puoliväliä keräämäänsä Kanteletareen. Oheinen kopio on vuoden 1911 painoksesta.

Piispa Heinrichin surma

Kaks' oli pyhä'ä miestä, kaksi kansan ruhtinasta ristiveljeä jaloa;
yksi kasvoi Kaalimaassa, varttui maalla vierahalla,
toinen Ruotsissa yleni;
pian kasvoi pienelliset, yksivuotiset yleni.

Joka kasvoi Kaalimaassa se kasvoi kananmunilla,
joka Ruotsissa yleni, se Ruotsin sianlihoilla.

Lapsi maalta vierahalta, Kaalimaassa kasvatettu, se oli herra Heinrichi,
vaan se Ruotsissa ylennyt, oli Eirikki ritari, Ruotsin kuuluisa kuningas.

Sanoi herra Heinrichi Eirikille veljellensä: ”Lähtekäämme Suomenmaalle,
menkämme Hämeheimaalle, maille ristimättömille, paikoille papittomille;
siell' on lapset ristimättä, kansa kaikki kastamatta;
tehkämme kiviset kirkot, kappelit rakentakamme, papin saarnoja sanella,
kansan kaiken kuultavaksi!”

Siitä Eirikki ritari itse lausui, noin saneli Heinrichille, veljellensä:
”Veikkoseni, vaimon poika, entä jos tapettanehen, sinä siellä surmatahan,
maan kuningas kaaetahan;
paljo on sinne mennehiä, enempi evännehiä, ei paljon palannehia.”

Sanoi herra Heinrichi: ”Lähen toki, en totelle; jos minä tapettanehen, toinen jäänevi
jällelle.”

Siitä herra Heinrichi sanoin lausui, suin puheli:

”Pilttiseni, pienoiseni, vantti vaaksan korkuhuinen, laita korja kohallensa, perällensä
pieni korja,
ota ohrilta oronen, maatajouhi maltahilta, pane varsa valjahisin, suvikunta suitsi suuhun,
lähi-maille mennäkseni, maille ristimättömille.

Siitä piltti pikkuruinen, vantti vaaksan korkuhuinen, ottavi koasta korjan, kohallensa
korjan laitti, saatti lastat sarjallensa, aisat tammiset asetti.

Otti ohrilta orosen, i’uilta isolihaisen, pani länget mursunluiset,
valjahat majavanluiset, Harmin kaulahan asetti;
pani luokan kynnäppäisen harjalle hyvän hevosen, ohjat suoniset ojensi.

Sitten herra Henrikki niin kohta ajohon läksi, virman peuroja viritti jälissänsä juokse-
mahan,
latoi lauman laulajia päänsä päällä lentämähän, jänön valkoisen hypitti eessänsä vilet-
tämähän,
teiri kultainen kukersi karhun rautaisen kiassa.

Ajella karuttelevi kaksi päivä’ä keväistä, kaksi yötä järjestänsä;
sanoi piltti pikkuruinen, vantti vaaksan korkuhuinen:

”Jo minun tulevi nälkä, kun ei syöä eikä juoa eikä purtua pietä.”
Sanoi herra Henrikki: ”Jo pian talo tulevi; Lallola on lahen takana,
hyvä neuvo niemen päässä; siinä syömme, siinä juomme, siinä purtua piämme.”

Sanoi piltti pikkuruinen, vantti vaaksan korkuhuinen:

”Entä on järvi jäätämättä, sulana joki kovera.”
Siihen herra Henrikki itse vastaten sanovi: ”Kierretähän Kiulon järvi, ympäri joki ko-
vera.”

Lähettilähin Lallolahan, kierrettilähin Kiulon järvi, ympäri joki kovera.

Sitten tultua talohon, nälissänsä niemen päähän, Kerttu kelvoton emäntä,
paha vaimo pannahinen, suitsi suuta kunnotonta, keitti kieltä kelvotonta einettä anelevil-
le; ei saa einettä tulijat eikä heiniä hevonen.

Sitten herra Henrikki sanoin lausui, suin puheli:

”Pilttiseni, pienoiseni, vantti vaaksan korkuhuinen, ota leipä uunin päältä,
heitä penningit sijahan; ota kellarist’ olutta, heitä penningit sijahan;

ota heiniä hevosen, pane penningit sijahan; katso kauraja lisäksi, heitä penningit sijahan.”

Sitten piltti pikkuruinen, vantti vaaksan korkuhuinen, otti kyrsän uunin päältä, vieritti rahan sijalle; otti olutta kellarista, vieritti rahan sijalle, heinät heinähuoneesta, vieritti rahan sijalle,
kaurat kaurahinkalosta, vieritti rahan sijalle.

Kerttu kelvoton emäntä, salasyöjä sappehinen, sepä kirkui kiukahalta, parkui patsahan nenästä:

”Jahka Lalli saa kotihin, se sun luusi luistelevi ja pääsi päristelevi, suonesi sirottelevi.”

Sitten herra Heinrikki läksi Lallolan talosta, lapset lauleli jälestä, lapset laiskat Lallolas-
sa: ”Jo kävi meillä ihmisiä, joivat tynnyrist’ oluen,
kakun söivät kammarista, laoit heiniä laosta, heiniä hevosen syöä, kannoit kauraja lisäksi.”

Lalli kun tuli kotia, tuo Lallin paha emäntä, vanha nainen, vaimo valske, kantoi kieltä kelvotonta, valehteli vanha nainen:

”Jo kävi tässä ihmisiä, tässä on syöty, tässä juotu, tässä purtua pietty:
ruoka-ruotsi, syömä-saksa, kiertolaiset kelvottomat.

Joivat oluen kellarista, vettä viskasit sijahan; kakun söivät kammarista,
kiven vierrytit sijahan; veivät heiniä laosta, heitit hieta’a sijahan;
kauraja hevosen syöä, saivat santa’a sijahan.”

Lausui paimen patsahalta: ”Jo vaimon valehtelitkin;
elä vaimon usko’kana vaimon valskin lausehia!”

Lalli, mies pahantapainen, ei tuosta totella ollut; sivui Lalli laapurinsa,
paha pitkän keihä’änsä, lykkäsi lylyn lumelle kuin on voisen vuolakkehen,
syöksä kalhun kaljamalle kuin on talvisen jäniksen; sitten hiihti hirmuisesti,
lyly vierähti vinkeästi, tuli suitsi suksen tiestä, savu sauvan somman tiestä.

Sanoi piltti pikkuruinen, vantti vaaksan korkuhuinen: ”Jo kuuluu kumu takana; ajanko tätä he-vosta?” Sanoi herra Heinrikki:

”Jos kumu takana kuului, elä aja tätä hevosta, karkottele konkaria!”

”Entä jos tavotetahan tahikka tapetahenki; Lalli hiihtäen tulevi, pitkä keihäs kainalossa.”

Siitä herra Heinrikki kun tunsi tuhon tulevan, hätäpäivän päälle saavan, sanan lausui,
noin puheli:”Pilttiseni, pienoiseni, käy sinä kivien taaksi, kuuntele kiven takana;
kun ei kilpeä kivessä, niin sä mene tammen taaksi, katsele takana tammen, kuin minua
tavotetahan taikka tapetahanki!

Jos minä tapettanehen ja sinä jälille jäänet, niin poimi lumesta luuni, aseta orin rekehen,
orin Suomehen vetä’ä, vaan jos uupuvi oronen, sitten härkä pantakohon; kussa härkä
tauonnevi, siihen kirkko tehtäköhön, kappeli rakettakohon!”

Lalli hiihti, Hiiien ruoka, tavotti takaa-ajetun, tappoi herra Heinrikin, surmasi jalosukui-
sen, jok’ oli tänne joutununna Suomen kansan kastajaksi.

Sitten piltti pikkuruinen, vantti vaaksan korkuhuinen, luut korjasi lumesta,
poimi kaikki kaunihisti, verkasäkkihin veteli, sitoi silkkinauhasilla,asetti orin rekehen.

Kun sitten oronen uupui, niin antoi härän vetä’ä.

Tuoss’ on härkä tauonnunna: Nousiaisten hietamaahan, hietakankahan nenähän. Siihen
herra Heinrikki ensimmäinen hauattihin; kivikirkko rakettihin herran Heinrikin nime-
hen.

Vaan ei piltti pikkuruinen, vantti vaaksan korkuhuinen, löytänyt lumen sisältä,
pyhän miehen peukaloa, sormea ison isännän kultasormuksen keralla, - ennen kuin ke-
säsyännä, kun oli kevät ihana jäät jo järvistä sulannut, sekin sitten löyettihin pienen jää-
palasen päältä kul-tasormuksen keralla.

Sitä tuuli tuu’itteli vieno aaltonen ajeli, ihmisille nähtäväksi, tunnusmerkiksi jaloksi,
jott’ ei sallinut Jumala eikä suonut suuri Luoja ve’en alle vaipumahan,
hukkahan tuleumahan sormea ison isännän, pyhän miehen peukaloa.

Lalli, se pahin pakana, julmin juutasten seassa, pahan työnsä täytettyä,
pyhän miehen mestattua, surmattua suuren miehen, pispan, herra Heinrikin,
otti korkean kypärän pyhän miehen, pispan, päästä, pani päähänsä omahan,
kallohonsa kauheahan; palasi pahalta työltä, hiihti kilttinä kotihin.

Lausui paimen patsahalta. ”Mist’ on Lalli lakin saanut, mies häijy hyvän hytyrän,
pispan hiipan hirtehininen.” Lalli se murehetonna päästä lakkia tavotti: hivukset himahte-
livat lakkihin imentyneinä, läksi kallosta kamara, luikas luista irrallensa,
kävi kallo kaljamaksi, pää pahan nahattomaksi.

Niin tämän pahan pakanan, pisa raukan raatelijan, tuli kosto korkealta,
makso maailman valtiaalta; sen teki totinen Luoja ja sillei jalo Jumala.

Nyt se pisa taivahassa, herran enkelein elossa, voiton virttä veisailevi;
Lalli paikassa pahassa, sakean savun seassa, helvetissä hiihtelevi.

Siellä pirut pistelevät helvetissä helteisessä sielu-parkoja pahasti.

Varjele, vaka Jumala, estä, Luoja armollinen, meitä sinne saapumasta;
saata taivahan salihin, iankaikkiseen ilohon!

Liite 2. Pyhän Henrikin legenda

Legenda sancti Henrici:

Ensimmäinen lukukappale

Kuuluisan kuninkaan pyhän Erikin hallitessa Ruotsissa johti Upsalan kirkkoa kunnioitettava piispa, Englannista lähtöisin ollut autuas Henrik, elämän pyhyiden vuoksi huomattava ja tapojen kunniallisuudessa maineikas mies. He valaisivat ikään kuin kaksi suurta valoa tuon maan kansaa yhä enemmän oikean Jumalan tuntemiseen ja palveleminen ja kasvattivat heitä siinä. Mutta hyvä kuningas kohteli sisäisen rakkauden tuntein erinomaista, elämänsä, tapojensa ja korkeimman kirkollisen arvonsa vuoksi vaikutusvaltaista piispaa ja kunnioitti häntä suuresti hänen erikoisen ystävällisyytensä vuoksi. Onnellinen isänmaa, jota jumalallinen majesteetti oli sallinut kahden sellaisen johtajan hallita samaan aikaan! Ei ollut silloin pelkoa, että valtakunta hävittäisi itseään sisäisesti jakautuneena, kun kansan johtajat niin yksimielisesti sopivat toimimisestaan Jumalan kunniaksi ja alamaisten oikeamieliseksi ja rauhalliseksi hallitsemiseksi.

Toinen lukukappale

Siihen aikaan rakennettiin Jumalan pelossa kasvavaa kirkkoa, oikaistiin lakeja, joita vanhempi aika oli säätänyt väärin tai ihmisten nurjamielisyys oli väärentänyt. Harjoitettiin alamaisten kesken rauhaa ja oikeamielisyyttä. Raatelevat sudet eivät rohjenneet te-roittaa myrkyllisiä hampaitaan viattomia vasten, kun kuningas istui valtaistuimellaan ja hajotti katseellaan kaiken pahuuden ja hyvä paimen valvoi laumaansa miehuullisesti vartioiden.

Mutta kun Suomen silloin sokea ja julma pakanakansa aiheutti usein Ruotsin asukkaille raskaita vahinkoja. pyhä Erik-kuningas otti mukaansa Upsalan kirkosta autuaan Henrikin, kokosi sotajoukon ja suuntasi sotaretken Kristuksen nimen ja oman kansansa vihollisia vastaan. Kun hän oli pakottanut nämä voimallisesti kristinuskoon ja oman valtansa alaisuuteen sekä kastanut suuren joukon ja perustanut noille seuduille kirkkoja, hän palasi Ruotsiin kunniakkaana voittajana.

Kolmas lukukappale

Autuas Henrik, joka arveli olevansa ylhäältä määrätty Herran viinitarhan hoitajaksi ja vartijaksi, jäi rohkeasti noille seuduille kostuttaakseen taivaallisen opin kasteella vastakäännytettyjen nuoria taimia ja vahvistaakseen Jumalan palvelemista, pelkäämättä asettua alttiiksi millekään vaaroille voidakseen levittää Jumalan kunniaa. Oi kuinka suuri uskon hehku, kuinka suuri jumalallisen rakkauden palo olikaan sytyttänyt hartaan piispan kultaisen alttarin, hänen, joka väheksytyään aineellista rikkautta ja ystävien lohdutusta sekä Upsalan piispuuden ylhäistä istuinta asettui alttiiksi monille kuolemanvaaroille harvojen ja köyhien lampaiden pelastuksen tähden. Hän seurasi sen paimenen esimerkkiä, joka jätettyään 99 lammasta erämaahan etsi yhtä ainoaa eksynnyttä ja löydettyään nosti sen omille olkapäilleen ja kantoi lammastarhaan.

Neljäs lukukappale

Kun hän ahkeroi viisaasti ja uskollisesti rakentaakseen ja vahvistaakseen Suomen seurakuntaa, sattui, että hän halusi ojentaa kirkollisella kurilla erästä murhamiestä, jottei anteeksisaannin liiallinen helppous olisi tälle yllykkeenä rikkomiseen. Tuo murhamies halveksi tätä pelastuksen lääkettä ja käänsi sen tuomionsa lisäykseksi vihaten sitä, joka nuhteli häntä terveellisesti. Niin hän hyökkäsi vanhurskauden palvelijan ja hänen oman pelastuksensa puolesta kiivailevan piispan kimppuun ja tappoi tämän julmasti. Siten Herran pappi kaatui vanhurskauden puolesta Jumalan kasvojen eteen tarjottuna otollisena uhrina ja kävi sisälle taivaallisen Jerusalemin temppeliin kantaen kunniakkaan voiton palmua.

Viides lukukappale (ihme I)

Sen jälkeen tuo rikollinen murhaaja nosti pyhän piispan päästä lakin, jota tällä oli tapana käyttää, ja asetti sen omaan päähänsä. Palattuaan kotiin hän kerskaili tekemästään rikoksesta kertoen kaataneensa karhun, tarkoittaen tällä pyhän miehen tappamista, ja iloitsi tehtyään pahoin sekä riemuitsi pahoissa menoissansa. Kun hän yritti ottaa päähänsä panemansa lakin pois, päänahka ja liha tarttuivat kiinni lakkiin ja hän veti nekin päälaeltaan. Oli jumalalliselle kostolle sopivaa, että häntä, joka ei pelännyt törkeästi

hyökätä Herran voidellun kimppuun ja tapettuaan ryöstää häntä, rangaistiin tuollaisella piinalla.

Kuudes lukukappale

(Ihme II) Kunniakkaan marttyyrin sormi, joka oli leikattu talvella irti, löydettiin yhdessä hänen sormuksensa kanssa keväällä, kun jää oli jo sulanut kaikkialta muualta, eräältä jäänkappaleelta jonka päällä korppi raakkui.

(Ihme III) Kun isä ja äiti hankkiutuivat Kaisalan kylässä pukemaan kuolleen poikansa ruumista, he huusivat avukseen pyhän Henrikin suojelusta. Heidän tehtyään pyhimykselle lupauksen pojan puolesta, kuolleen maannut palasi kohta elämään.

(Ihme IV) Kun vanhemmat itkivät vehmaalaisen Anton tyttären Lucian kuolemaa, niin tämä palasi äkkiä pyhää Henrikiä avuksi huudettaessa elämään ja terveyteen.

(Ihme V) Kun eräs Sastamalasta oleva nainen, joka oli kolmen vuoden ajan ollut ras-
kaassa taudissa, huusi avukseen pyhää Henrikiä ja antoi hänelle lupauksen, hän sai pian takaisin täyden terveytensä.

Seitsemäs lukukappale

(Ihme VI) Eräs fransiskaani, tehtävältään pappi ja saarnaaja ja nimeltään Erlend, kärsi kuuden vuoden ajan ankarasta päänsärystä. Hän antoi autuaan Henrikin juhlan aattona lupauksen, että jos hän vapautuisi tuosta kärsimyksestä pyhimyksen avulla, hän ripustaisi pyhimyksen ruumiin eteen kiitollisuutensa merkiksi vahasta tehdyn pään ja pitäisi marttyyria aina kunniassa. Hän vapautui pitkästä vaivastaan.

(Ihme VII) Muuan kyröläinen nainen kärsi vuoden ajan ankarasta sokeudesta. Luvaten tehdä pyhiinvaelluksen ja huutaen avuksi pyhää Henrikiä hän sai jälleen näkönsä takaisin.

(Ihme VIII) Eräs kyröläinen mies, jonka jalka oli halvaantunut, antoi lupauksen käydä jalkaisin katsomassa autuaan Henrikin pyhäinjäännöksiä, jos saisi pyhimyksen ansioiden avulla osakseen parantumisen hyväntyön. Arvokas marttyyri paransi hänet laupiaasti pian sääliittävästä halvauksestaan.

(Ihme IX) Kun erään kirkon palvelijan Ingon esikoistytärtä vaivasi kuolemantauti, isä teki eri pyhimyksille lupauksia tyttären paranemiseksi, mutta niistä ei ollut apua. Ja kun hän oli laskenut tyttären maahan kuin kuolleen, hän vaipui uupumuksesta ja surusta kuin uneen, jossa eräs loistava hahmo sanoi hänelle: ”Miksi et kutsu avuksi pyhää Henrikiä?” Kun hän havahtui, myös muuan vaimo, joka oli avustamassa, sanoi: ”Tee lupaus pyhälle Henrikille, sillä hän tahtoo saada lupauksesi.” Mies lupasi, että hänen tyttärensä paastoaisi vuosittain marttyyrin juhlan aattona ja kävisi lahjoja mukanaan tuoden katsomassa pyhimyksen ruumista ja hän itse ja tytön äiti täyttäisivät lupauksen kunnes tyttö olisi täysikasvuinen. Tämän lupauksen jälkeen tyttö nousi täysin parantuneena.

Yhdeksäs lukukappale

(Ihme X) Eräät kokemäkeläiset miehet olivat hylkeenpyynnissä keskellä merta joutuneet liian kovan myrskyn kouriin. Kun he henkensä menettämistä ja omaisuutensa kadottamista peläten huusivat avuksi pyhää Henrikiä, merelle tuli välittömästi tyyntä ja he selvisivät kuolemanvaarasta.

(Ihme XII) Kun Gudmund, Turun piispan palvelija, oli tullut Länsi-Götanmaalle Sandheimin papin luo ja oli juonut myöhään illalla aterian jälkeen pyhän Henrikin muistomaljan, pappi nauroi tämän kuullessaan ja sanoi: ”Jos hän on pyhä, suuttukoon minulle, jos voi.” Seuraavana yönä häntä alkoi vuoteessa maatessaan vaivata liiallinen ruumiin turvotus ja tuska, ja ymmärtäen pilkalla pyytämänsä vihan tulleen ylleen hän kutsui mainittua Gudmundia, katui pilkkaansa ja huusi pyhää Henrikiä avuksi parantukseen sekä lupasi koko elämänsä paastota hänen juhlaansa aattona. Pyhän Henrikin avulla hän vapautui välittömästi vaivastaan.

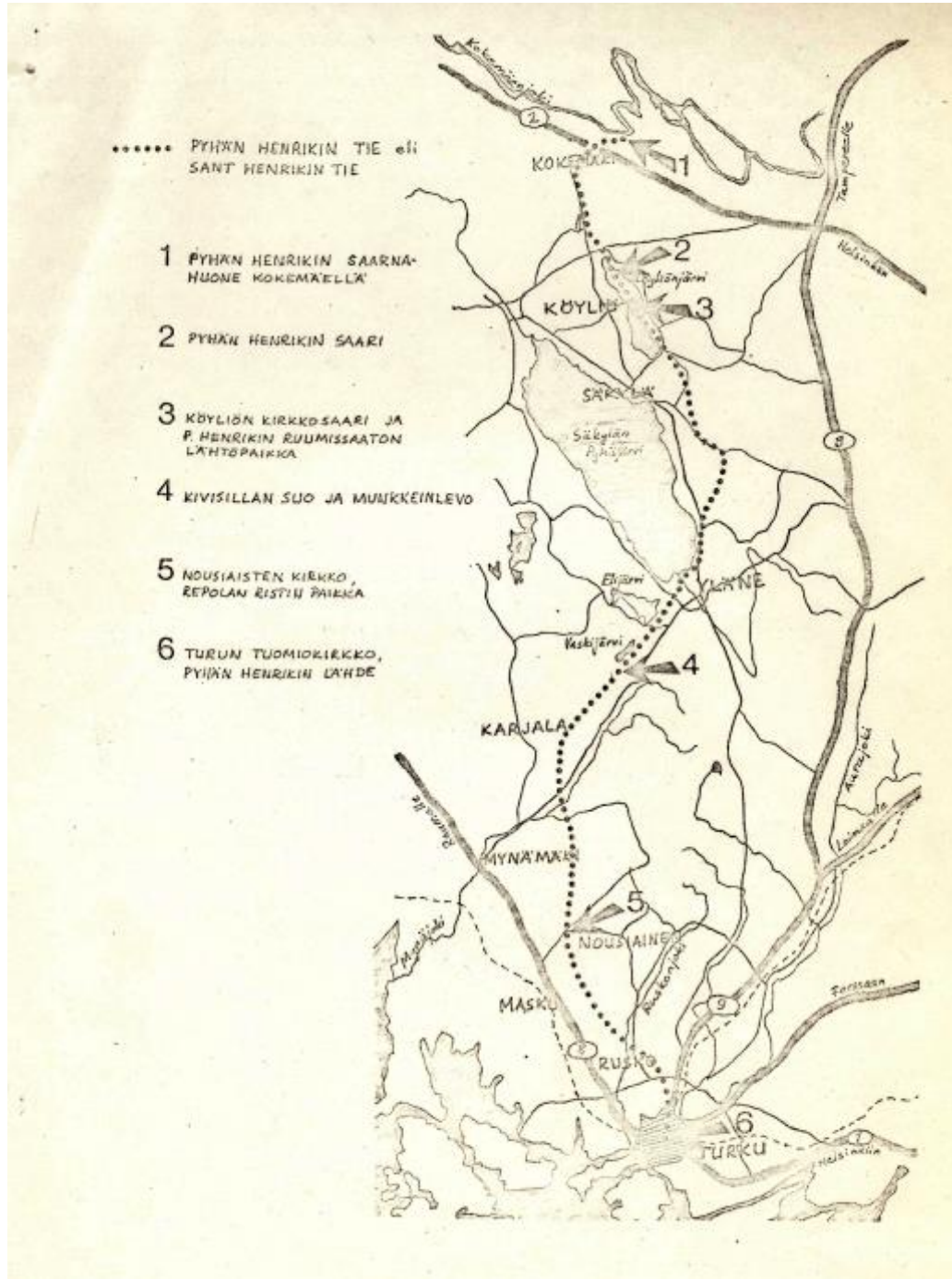
Näiden ja monien muiden merkkien ja ihmetekojen kautta Herra teki ihmeelliseksi pyhimyksensä ja osoitti, että kaikkien on häntä kunnioitettava ja palveltava.

(Käännös osin Aarno Maliniemen suomennoksen pohjalta Tuomas Heikkilä)

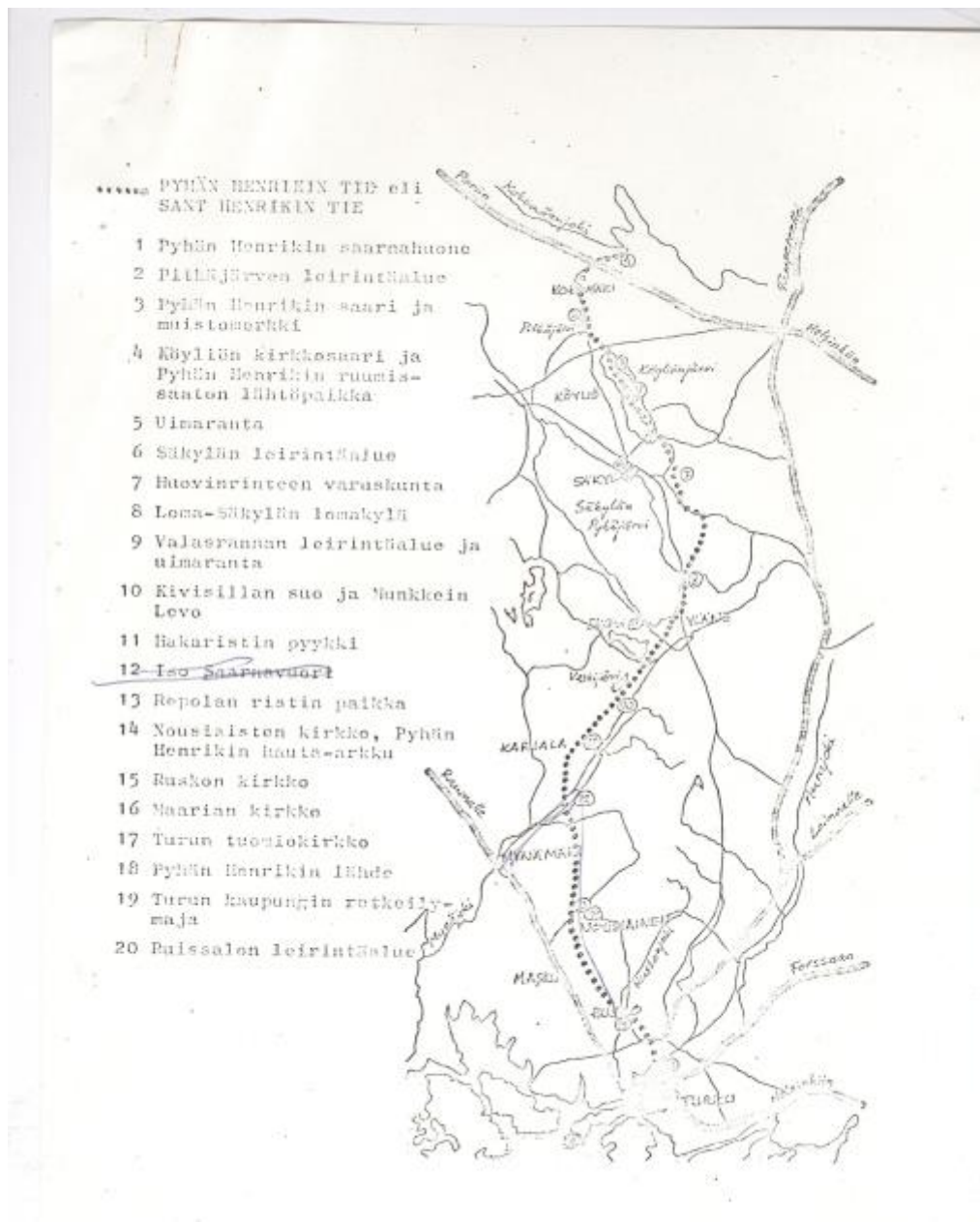
Lähde: Heikkilä, Tuomas: Pyhän Henrikin legenda. 2005.

Liite 3. Karttapiiirros Pyhän Henrikin tiestä.

Merkittävimmät kohteet. Liite tietokunnan 4. kokouksen esityslistaan 1975.

Liite 4. Karttapiirros Pyhän Henrikin tiestä. Liite tietokunnan 4. kokouksen esi-tyslistaan 1975.

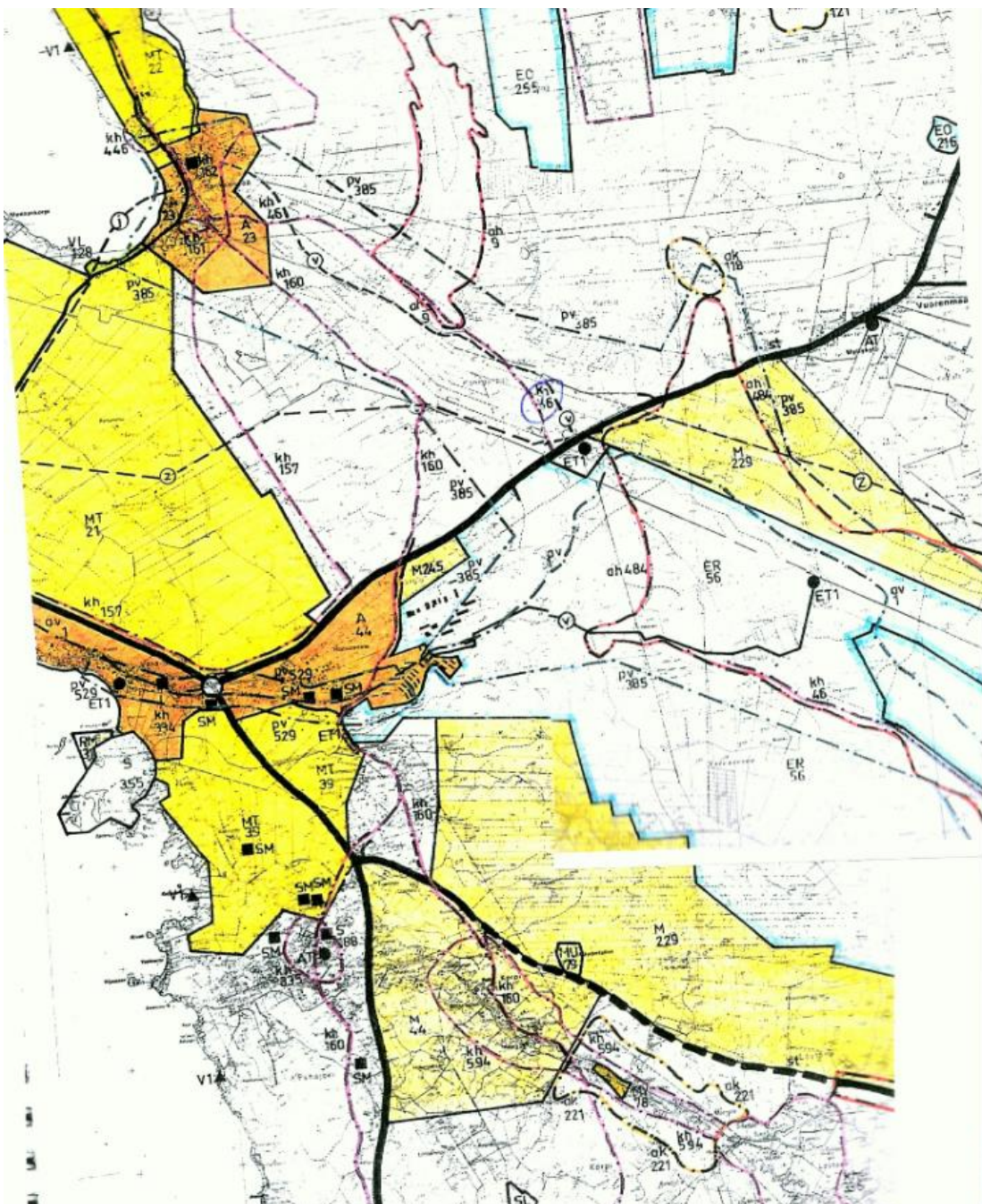

Liitteessä esitellään reitin kulku ja sen vaikutusalueella olevia kohteita, joista osa liittyy reitin ajateltuun retkeilykäyttöön, kuten leirintäalueita, lomakylä ja uimaranta.

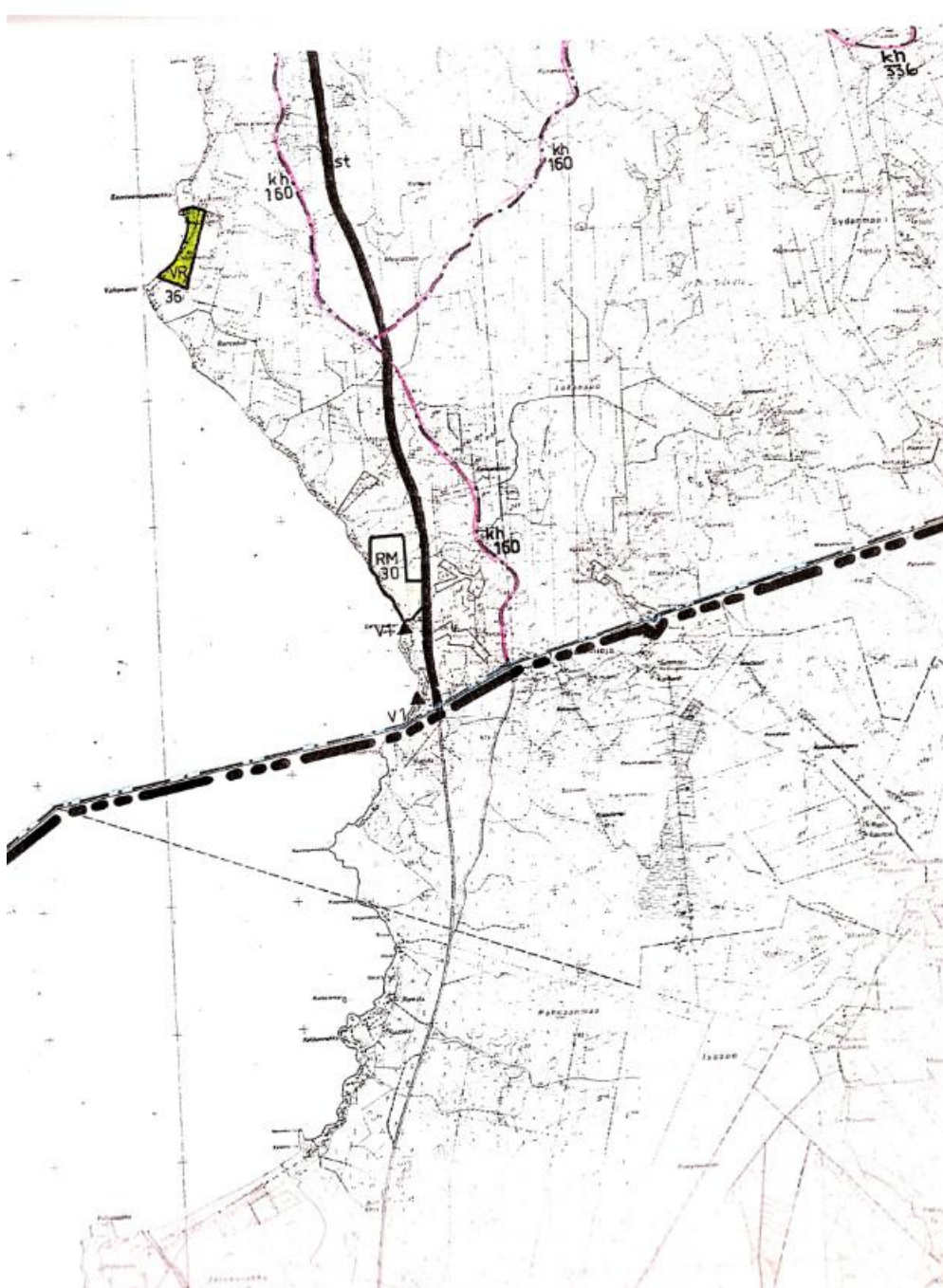
Liite 5: Pyhän Henrikin tie Satakunnan maakuntakaavassa 2005 Säkylä alueella.

kh 160 Pyhän Henrikin tie. kh 46 Huovintie

Kuva 1: Idästä tulevan Huovintien yksi haara yhtyy nykyisen Huovinrinteen varuskunnan alueella Pyhän Henrikin tiehen ja Airikin tie samoin Korven kylän alueella. Yhtyneet tiet jatkuvat Köyliönjärven suuntaan, missä Kankaanpään kylässä toinen Huovintien haara yhtyy em. teihin. Tästä tie jatkuu Huovintienä kohti Kokemäkeä.

Kuva 2: Kunnan rajalta tuleva tie jakautuu Kristellinportilla koilliseen suuntautuvaksi nykyisen Pyhän Henrikin tien linjauksen mukaiseksi haaraksi sekä pohjoisluoteeseen jatkuvaksi Airikin tien haaraksi. Molemmilla on sama kh. 160 merkinnällä

Liite 6. Pyhän Henrikin tie Museoviraston tiedostossa: Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt 1993 -luettelo.

<http://www.nba.fi/rky1993/kohde1671.htm>

Mynämäki Pyhän Henrikin tie:

Keskiaajan vilkkain pyhiinvaelluspolku Pyhän Henrikintie johti Nousiaisista Mynämäen, Karjalan ja Yläneen kautta Säskylään ja edelleen Köyliön Kankaanpähän.

<http://www.nba.fi/rky1993/kohde1690.htm>

Nousiainen Nunnanpolku:

Nunnanpolku on keskiaikaisen pyhiinvaelluspolun, Pyhän Henrikin tien jatke. Nunnanpolku johtaa Nousiaisten kirkolta Maskun läpi Ruskoon.

<http://www.nba.fi/rky1993/kohde746.htm>

Turku: Maarian kirkkomaisema:

Maarian keskiaikainen, Neitsyt Marialle pyhitetty kivikirkko on rakennettu 1300-luvulla. Varhaisempaan puukirkkoon liittynyt sakaristo on 1200-luvun loppupuolelta. Länsipäädyn toisessa kulmassa on suuri torninjalusta 1400-luvun alusta. Kolmilaivaista kirkkosalia kattavat ristiholvit ovat 1300-luvun jälkipuolelta. Kaksi itäisintä holvia muurattiin tähtiholveiksi 1400-luvun jälkipuolella. Samalta ajalta ovat kirkon rikaskoristeiset tiilipäädtyt. Kirkkosalin primitiiviset kalkkimaalaukset ovat 1400-luvulta. Harmaakivimuurin ympäröimällä kirkkomaalla on kaksi hautakappelia 1700-luvun lopulta. Kirkkomaisemaan liittyy Maarian 1791 rakennettu kirkkoherranpappila. Liikennejärjestelyistä huolimatta Maarian kirkon maisemallinen merkitys osana Vähäjoen kulttuuri-maisemaa on huomattava.

<http://www.nba.fi/rky1993/kohde1271.htm>

Yläne Pyhän Henrikin tie:

Keskiaajan vilkkain pyhiinvaelluspolku Pyhän Henrikintie johti Nousiaisista Yläneen kautta Säskylään ja edelleen Köyliön Kankaanpähän.

Kokemäki Huovintie: Keskiajan huomattavimpiin kuulunut tie, joka johtaa pitkin helppokulkuista hiekkakangasta Turusta Loimaan, Virttaanojan ja Köyliönjärven kautta Kokemäelle ja täältä edelleen Harjavallan ja Nakkilan kautta Ulvilaan.

<http://www.nba.fi/rky1993/kohde1276.htm>

Köyliö Köyliönjärven kulttuurimaisema:

Köyliönjärven kulttuurimaisema on sekä historiallisesti että maisemallisesti poikkeuksellisen arvokas kokonaisuus, joka rakentuu rantojen alavista viljelyksistä, Kirkko- I. Köyliönsaaresta, Kirkkoluodosta sekä Kaukosaaresta. Pakanuuden ajalta periytyvästä asutuksesta kertovat mm. Tuhkanummen ja Yttilän Otan rautakautiset kalmistot. Järven itärannalla kulkee ikivanha Pyhän Henrikin tie.

-Köyliönsaari on ollut merkittävä asuinpaikka jo rautakaudella. Yhdeksi Suomen historian keskeisimmistä paikoista saaren tekee Lallin ja Pyhän Henrikin traditio. Köyliönkartanon rälssisäterin on oletettu olleen alkuaan pakanallisen talonpoikais-päällikön Lallin kartano, joka kristinuskon tultua otettiin kirkolle ja oli sittemmin keskiajalla piispankartanona. Kartanon päärakennus on ilm. vuodelta 1817 samoin kuin toinenkin asuinrakennus. Asuinrakennusten välissä on holvattu "Lallin kellariksi" kutsuttu kivinen kellari. Se liittyyneen johonkin rakennusvaiheeseen 1500-luvulta. Kaksikerroksinen, punamullattu "Alapytinki" lienee rakennettu 1700-luvun lopulla palvelusväen asuinrakennukseksi. Kartanon hedelmäpuutarha juontaa juurensa 1600-luvulta. Päärakennuksen ympärillä oleva puisto on saanut nykyisen muotonsa 1800-luvulla. Puistossa on kaksi rautakautista kalmistoa ja vanhan kirkon paikka.

-Köyliönsaarella sijaitseva Köyliön puukirkko rakennettiin 1752. Nykyiseen asuunsa se muutettiin 1890 (S.Gripenberg). Kirkko sijaitsee vanhalla hautausmaalla ikihongikon keskellä.

-Yttilän kylässä on säilynyt monia vanhoja pihapiirejä sekä ent. kansakoulu vuodelta 1881.

-Kankaanpään kylässä on Kuninkaanlähteen vanha myllypaikka.

-Kepolan kartanon nykyinen päärakennus on vuodelta 1922 (A.Tollet).

-Puolimatkan kartanon puinen päärakennus on 1870-luvulta.

-Keskiajan vilkkain pyhiinvaelluspolku Pyhän Henrikin tie johti Köyliön Kirkkoluodolta Lähteen kylästä Nousiaisiin. Lähteenkylästä tie jatkuu Huovintien nimellä Kokemäelle.

<http://www.nba.fi/rky1993/kohde1327.htm>

Säkylä Pyhän Henrikintie:

Keskiajan vilkkain pyhiinvaelluspolku Pyhän Henrikintie johti Nousiaisista Yläneen kautta Säkylään ja edelleen Köyliön Kankaanpähän.

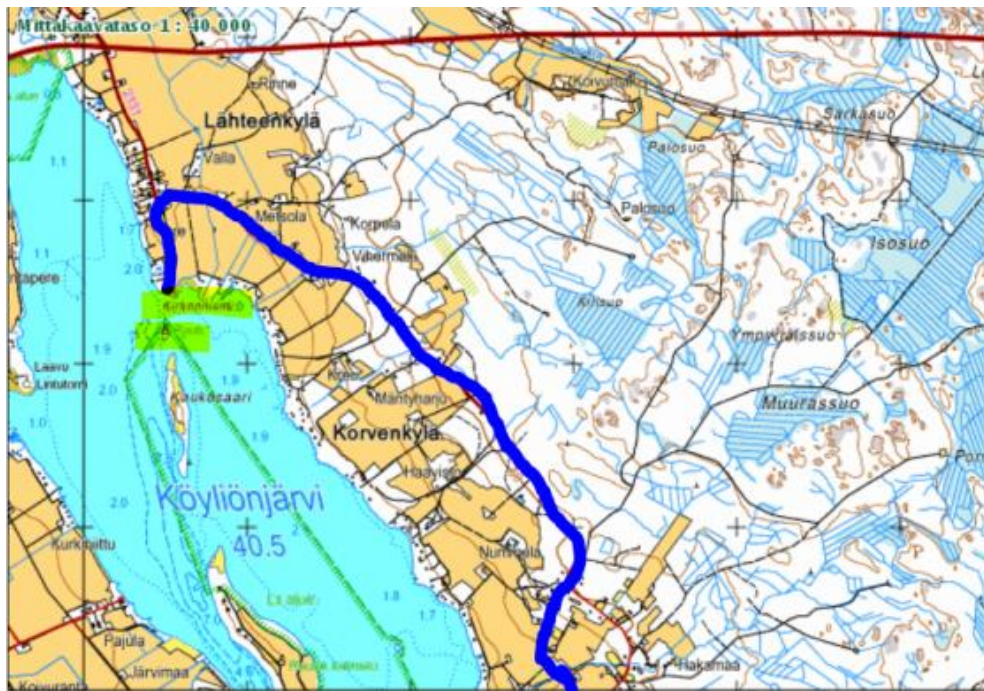
Liite 7: Selostus ja kartat Vuoden 2012 ekumeenisesta pyhiinvaelluksesta.

Reitti esitetään 1:16.000 ja 1:40.000 mittakaavaisilla kartoilla, jotka on kopioitu Maamittauslaitoksen kansalaisen karttapaikalta. Esitetty reitti perustuu tekijän muistiinpanoihin, valokuviin ja GPS paikannukseen vuosilta. Aineistot ovat tekijän hallussa.

Reitti esitetään pohjoisesta etelään alkaen Köyliön Kirkkokarilta ja päättyen Turun tuomiokirkolle.

Sinien viiva esittää vuonna 2012 käytettyä reittiä, punainen viiva vuoden 1979 oppaan mukaista ”alkuperäistä” jalan kuljettavaksi tarkoitettua reittiä ja vihreä viiva vuonna 2012 linja-autolla kuljettua osuutta.

Kartta 1: Kirkkokari - Taren ranta - Pyhän Henrikin tie.

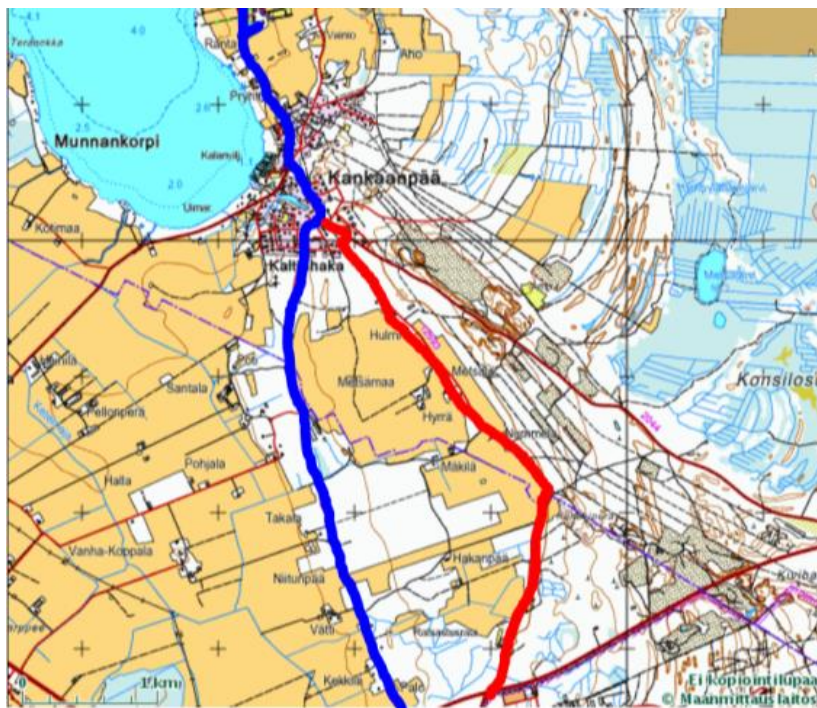
Reitti: Kirkkokari - vesistön ylitys – Taren ranta - peltotie – Taren talo – Pyhän Henrikin tie – Nummiston ateljee – Pyhän Henrikin tie.

Kartta 2: Kirkkosaari – Yttilä – Lallin koulu.

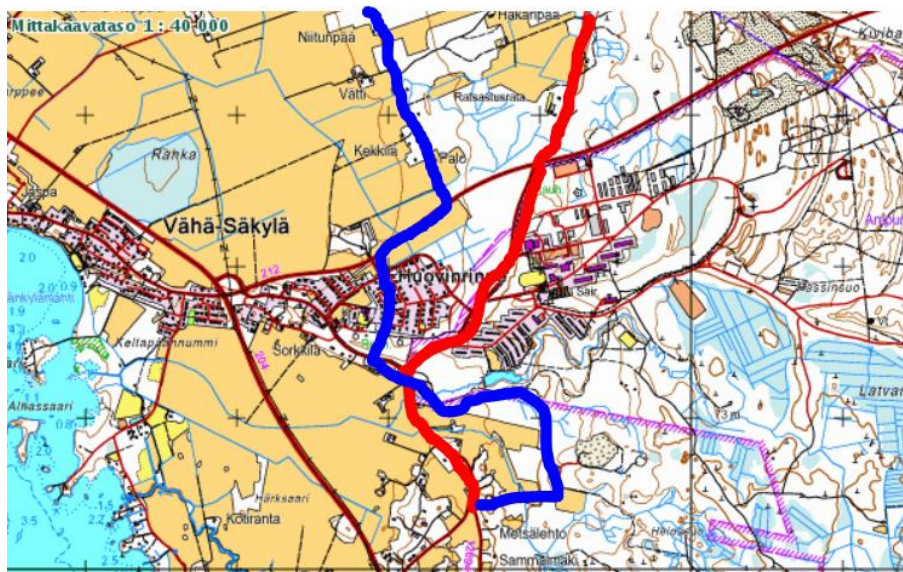
Reitti: Pyhän Henrikin tie – Lallin koulu.

Kartta 3: Kankaanpää – Omahaarantie.

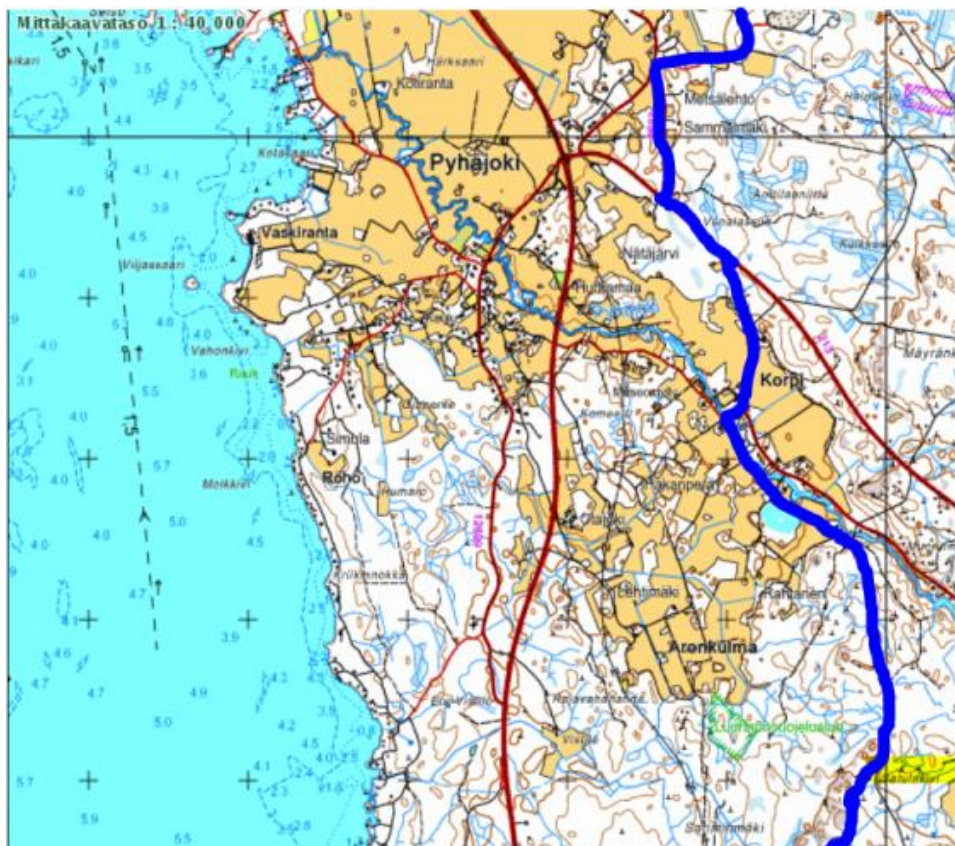
Reitti: Lallin koulu – Pyhän Henrikin tie – Kankaanpään tie – Pääksyntie – Omahaaran tie.

Kartta 4: Omahaarantie – Huovirinne.

Reitti: Pääksyntie – oik. Vuorenmaantie – Heikintie – Josuan tie – Koulutie – Vähäkylän koulu – kävelytie ja polku ylös harjanteelle.

Kartta 5: Pyhäjoki – Korventaustantie – Satulakivi – metsätie

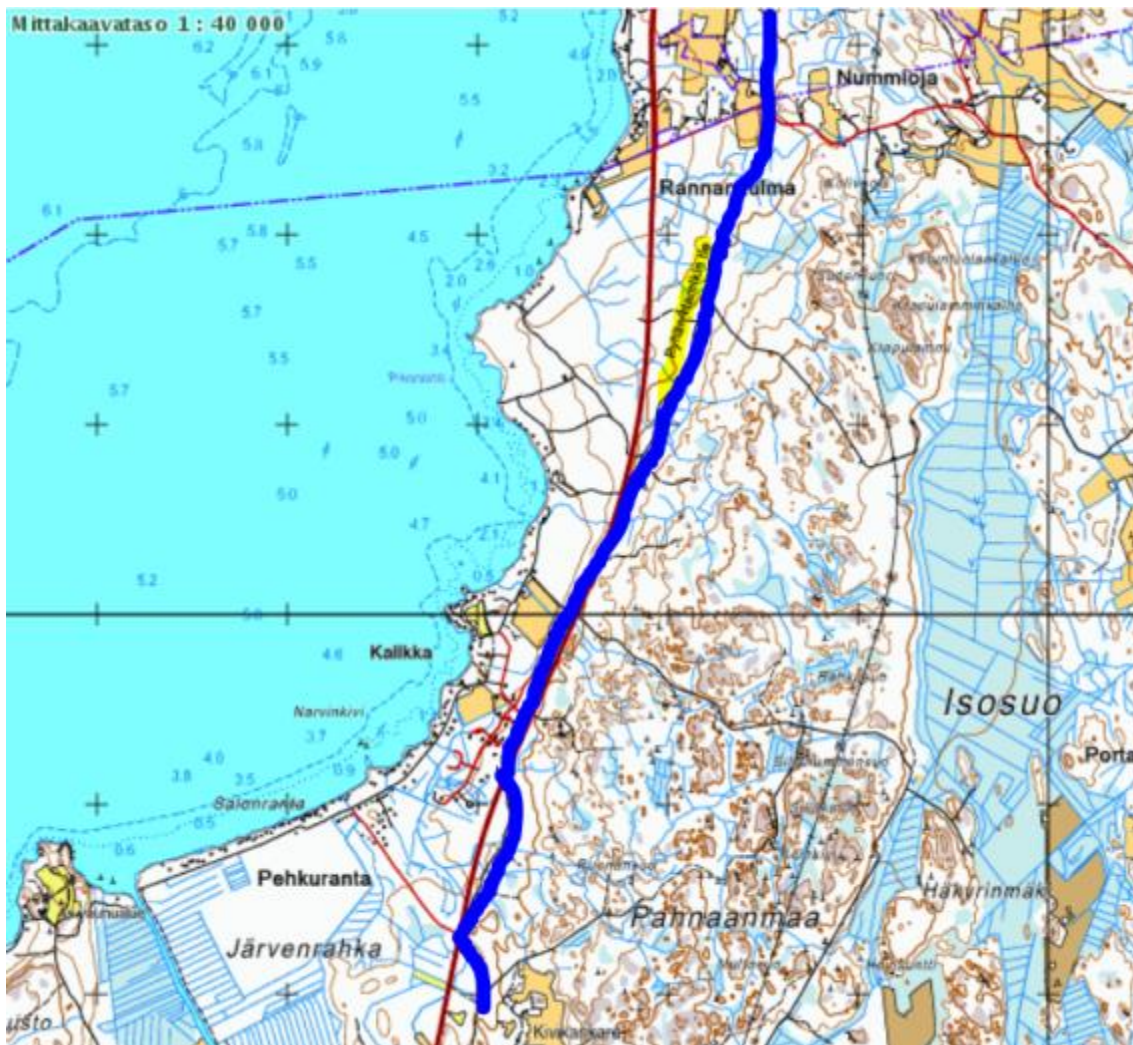
Reitti: polku yli harjanteen – Turuntie – kaukovaellusreitti – Hiukankulmantie- Leppähiukantie – Virttaantie – Korventie – oik. Ylisenmyllyntie ja silta Pyhäjoen yli – vas. yksityinen peltotie – oik. Korventaustantie – oik. metsätie.

Kartta 6: Satulakivi – Kristellinportti – Nummioja.

Reitti: Korventaustantie – metsätie - Satulakivi – Metsäteitä ja polkuja – Kristellinportti – Vanha Turuntie.

Kartta 7: Nummioja-Pehkuranta.

Reitti: Vanha Turuntie – Nummiojan Sydänmaan tie – Nummijantien ylitys– Vanha Turuntie – Turuntien parkkipaikka –Vanha Turuntie – Turuntie.

Kartta 8: Pehkuranta - Yläneen työväentalo.

Reitti: Turuntie (tie 204) – Tervasmäentie – Tien 210 ylitys – Haaviontie – Haverintie.

Kartta 9: Kuljettu reitti Yläneen kirkonkylässä.

Reitti: Haveritie - Hovilantie – Pikkuniituntie – Museonmäki – Liisantie – Kuntolantie – Haverintie – Keskustie.

Kartta 10: Yläne – Elijärvi.

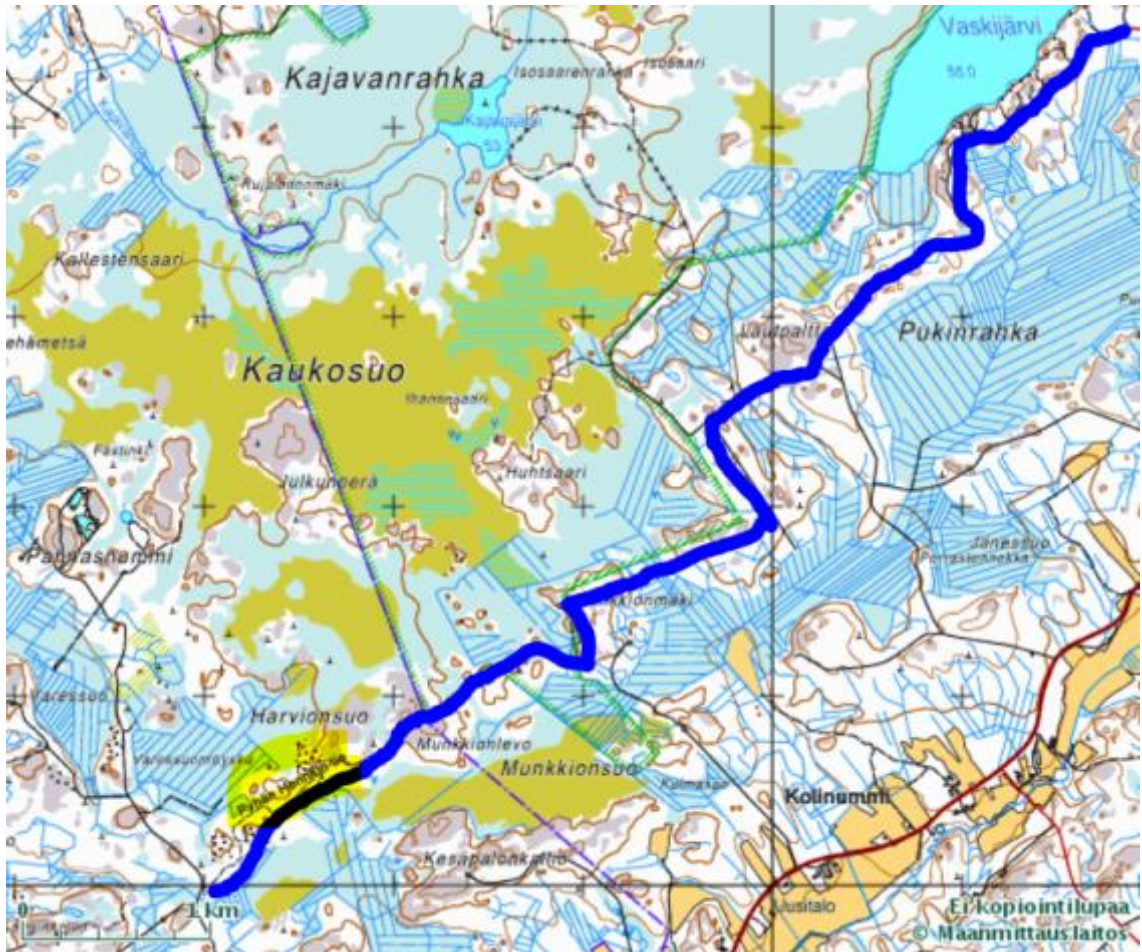
Reitti: Keskustie – tien 204 ylitys – Mynämäentie 2020 – oik. Valasrannantie – vas.
Pihlavanlahden tie – Suvirannan tie – mökkitie – polku-ura.

Kartta 11: Elijärvi – Vaskijärvi.

Reitti: Polku-ura - Järveläntie – vas. Hinnerjoen tie – oik. metsäura – metsäautotie Vaskijärven pohjoispäässä.

Kartta 12: Vaskijärvi – Munnkkionlevo - Pahnassuon tie.

Reitti: Metsäautotietä Vaskijärven itäpuolta – Kivisillan suo – Munnkkionmäki, josta metsäpolulle - Munnkkion levo- Pahnassuon tie.

Kartta 13: Pahnassuon tie – Haankylä

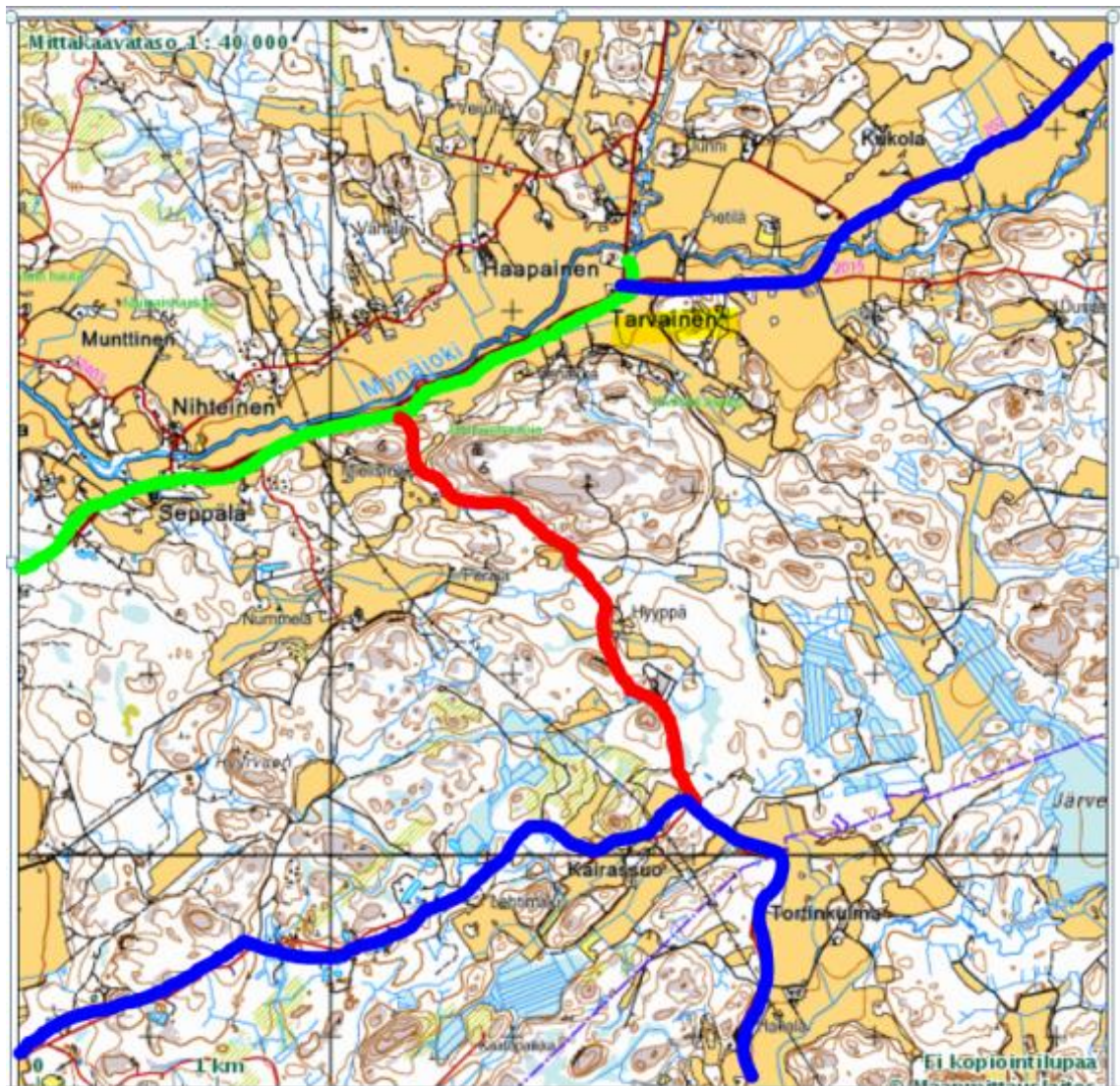
Reitti: Pahnassuontie - metsäreitti – vas. Aulijärventie – vas. metsätielle ja Tuokilankalioille, josta metsäpolkua – Kehäorkontie – Vehmalaistentie – Haankylä.

Kartta 14: Haankylä - Yläneen tie.

Reitti: Haankylä – Alhontie – Yläneentie.

Kartta 15: Yläneentietä Tarvaisiin. ja bussireitti Tarvaisista kohti Mynämäkeä.

Reitti: Mynämäeltä Yläneen tie - Tarvainen.

Jalan kuljettava alkuperäinen reitti merkitty punaisella

Kartta 16: Bussireitti Mynämäen kirkolla 1:40.000.

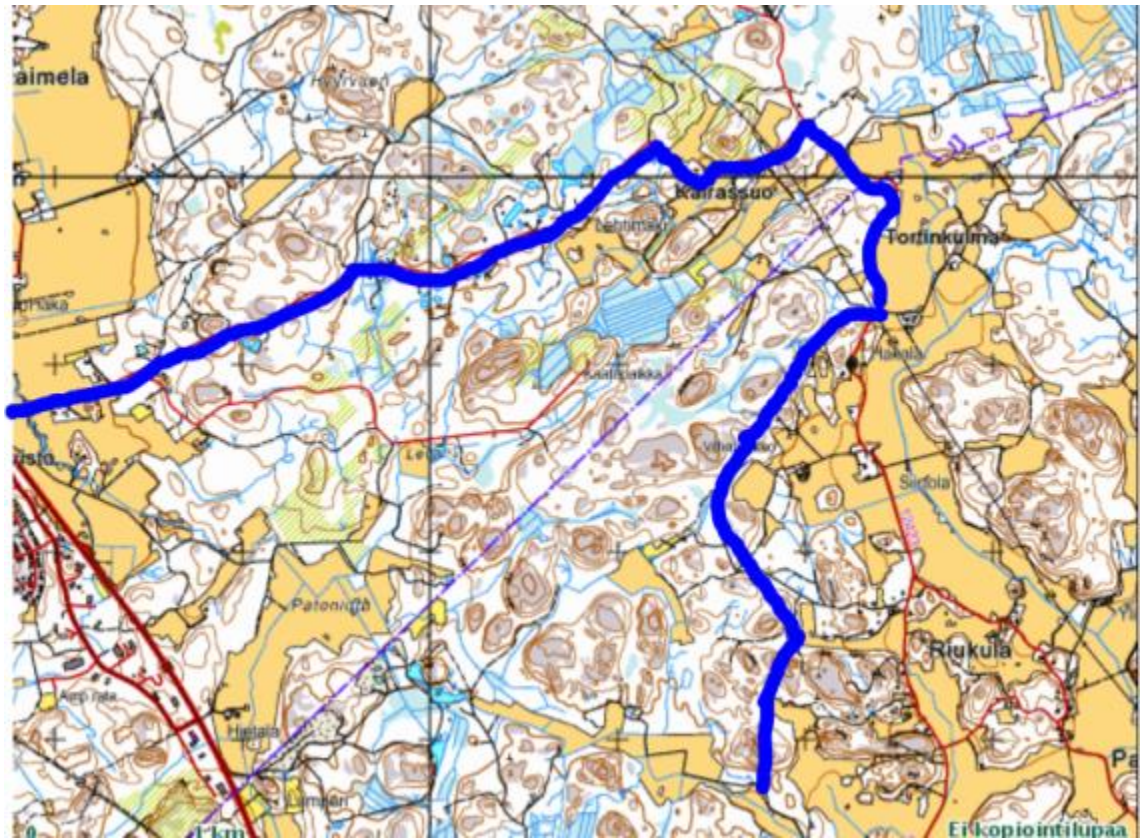

Kartta 17: Kuljettu reitti Mynämäellä 1:16.000.

Reitti: Seurakuntatalo – Keskuskatu - Asematie – Valtatie 8 oik. - Kairassuon tie vas.

Kartta 18: Valtatie 8 – Kairassuo – Tortinkulma - Riukula 1:40.000.

Reitti: Valtatie 8 vas. - Mahliontie – Paistanojantie – oik. metsäreitti.

Kartta 19: Riukula – Pirunportti – Vainionpohjantie, 1:16.000.

Reitti: Pirkko Heikkilän mökki – pelto – metsätie – Vainionpohjantie.

Kartta 20: Vainionpohjantie – Linnavuori – Repola, 1:16.000.

Reitti: Vainionpohjan tien poikki – metsä polkuja – Peltoa – pikkutietä – Repolan risti – Repolan kuja.

Kartta 21: Repola - Nousiaisten kirkko 1:40.000.

Reitti: Repolan risti – Repolan kuja – Repolantie – Vahdontie – Nousiaisten kirkko.

Kartta 22: Nousiaisten kirkko – Halisoja – Kurittulantie 1:40.000.

Reitti :Nousiaisten kirkko – Kirkkotie – Halisojan tie – Killinvahan tie – Kurittulantie.

Kartta 23: Kurittulantie - Lankila – Rusko.

Reitti: Nunnanlähte – Lankilantie - Raudun tie.

Kartta 24: Ruskon kirkon seutu 1:16:000.

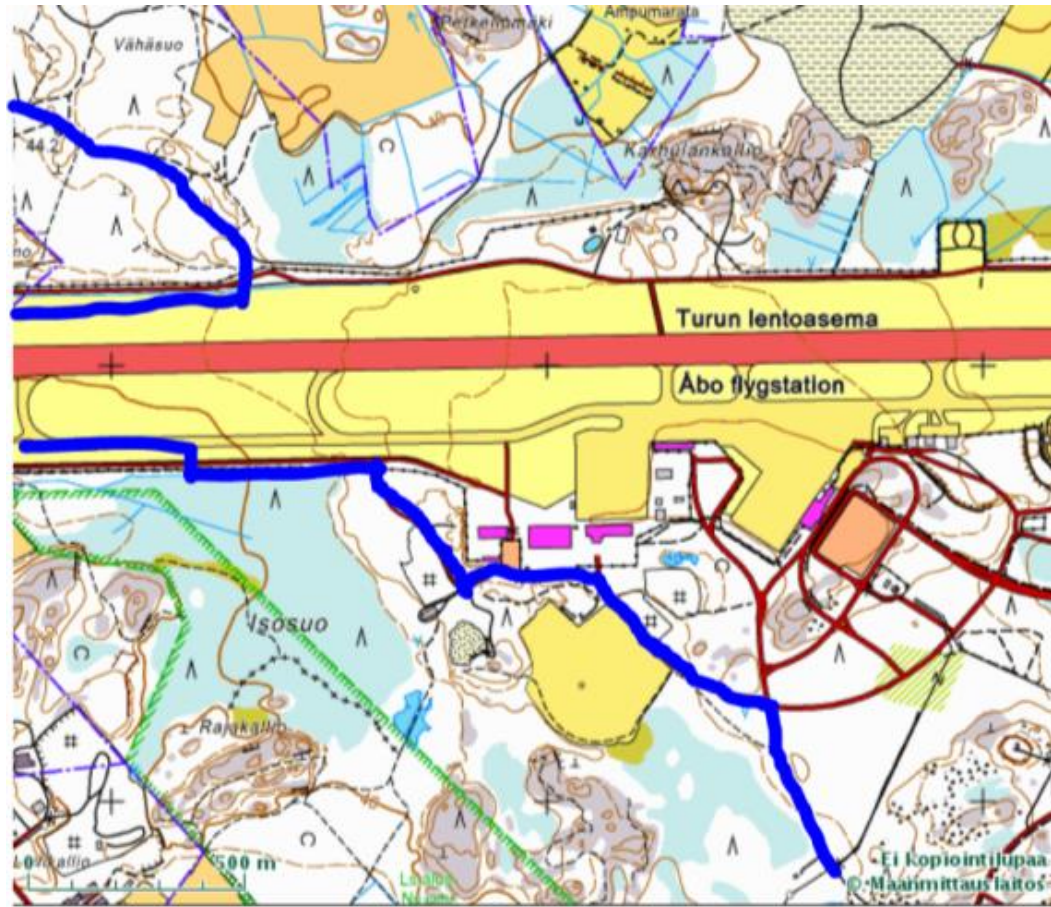
Reitti: Vehmaantie – Liukolantie – Hujalantie – Ruskon kirkko.

Kartta 25: Rusko – Munittula – Turun lentoasema 1:40.000.

Reitti : Ruskon kirkko – Ruskon kirkkotie – Mäkkylän tie – Tie 2012 - Munittula.

Kartta 26: Turun lentoaseman seutu 1:16.000.

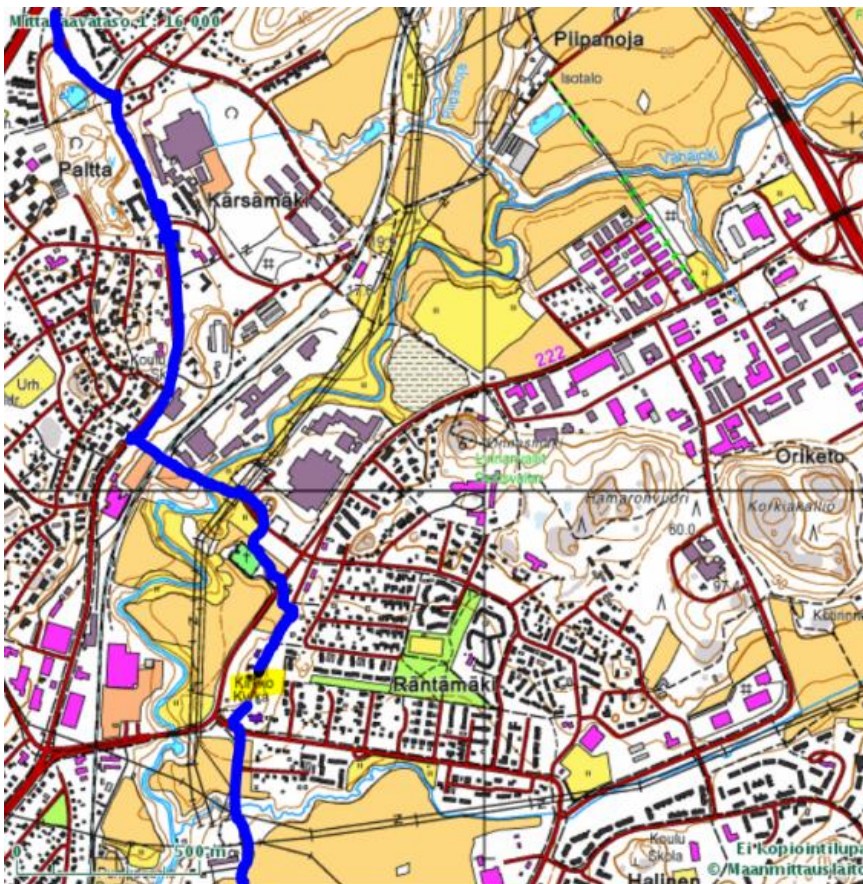
Reitti. Munittulan tieltä – polkutielle – Lentokentän reuna – Lentokentän kiitoradan kierto – Lento-rahti tie.

Kartta 27: Lentoasema – Kärsmäen hautausmaa 1.40.000.

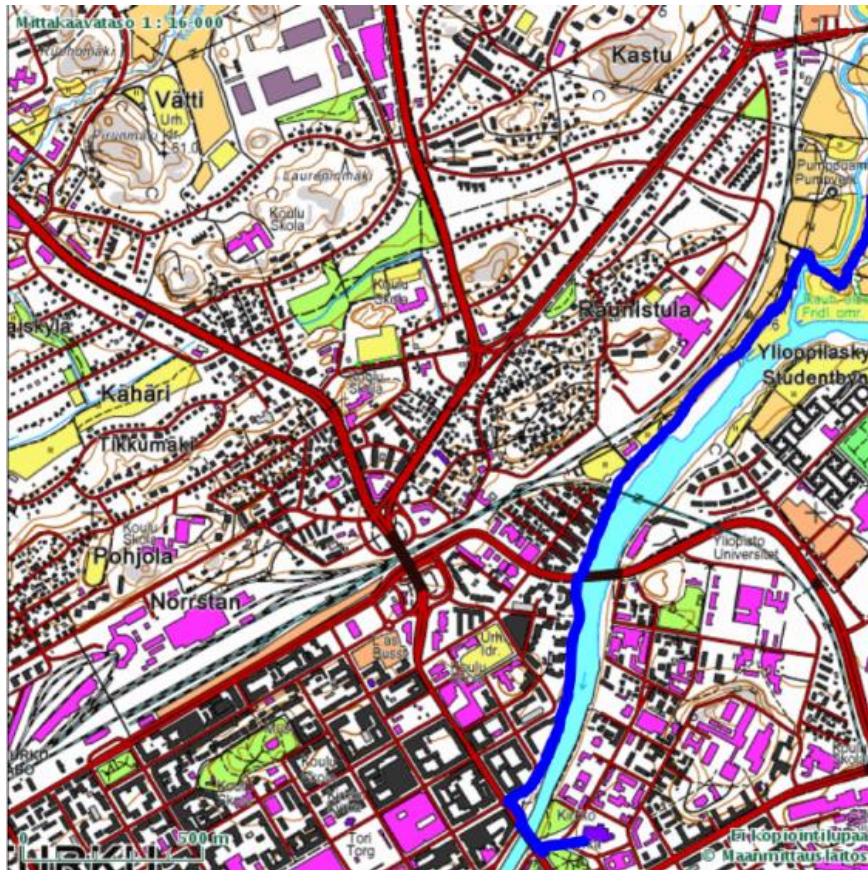
Reitti: Lentorahtitie – Siipitie – Tolpontie.

Kartta 28: Kärsmäki – Röntämäki – Maarian kirkko 1:16.000.

Reitti: Kärsmäen hautausmaa – Marttilan katu - Kärsmäen katu – Tengströmin katu -
Maarian hautausmaa - Terseuksen katu – Sorolaisen katu – Maarian kirkko.

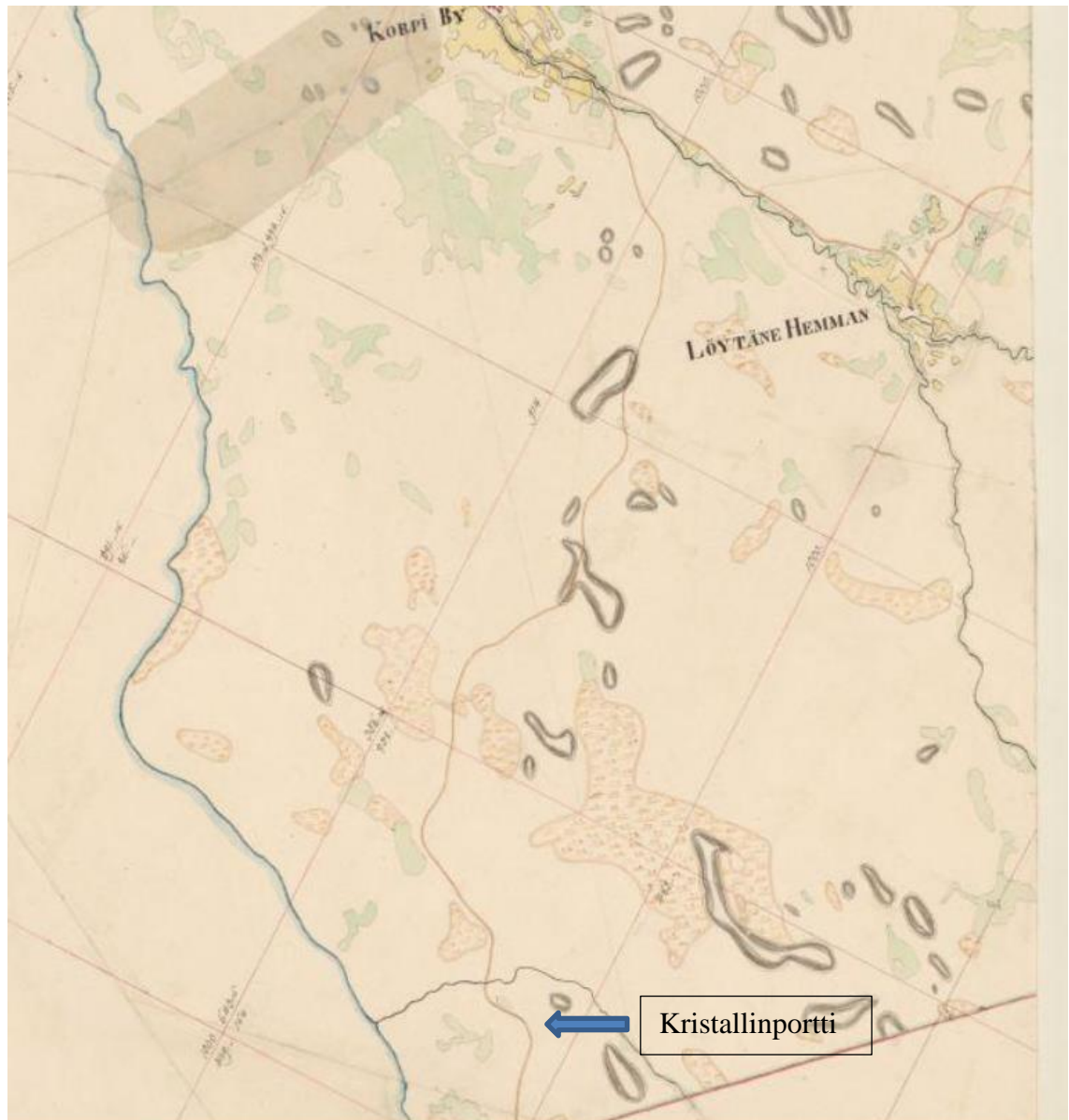
Kartta 29: Maaria - Koroinen – Turun tuomiokirkko 1:16.000.

Reitti: Maarian kirkko - Koroisten tie - Koroinen – Vähäjoki – Kävelytie – Lonttisten tie - Kutomokatu - Nahkurinkatu - Aninkaistenkatu – Tuomiokirkkosilta – Turun tuomiokirkko.

Liite 8: Pitäjän kartta Säkylästä.

Kartta on kuvakaapattu Maanmittauslaitoksen historiallisesta kartta-arkistosta (kokoelma) > Pitäjänkartastot > Säkylä 1133 Ia. Kuvassa näkyvä Kristallinpöytä on lähtevä tie on käytännössä sama kuin nykyinen Pyhän Henrikin tien reitti.

Liite 9: Pyhän Henrikin tien viesti 30.6.1979

XXXI VALTAKUNNALLISET KOTISEUTUPÄIVÄT TURUSSA

Julkaisupäivä 1.7.79

PYHÄN HENRIKIN TIE

Kahdeksan vuosisadan viesti

Turun Kupittaalla 30.6.1979 julkiluettu Pyhän Henrikin tien retkeilyreitien avausviestin teksti on laadittu sanonnaltaan ja kirjoitusasultaan Ruotsin vallan aikaista Suomen kirjakieltä mukailevaksi. Tekstin loppuosa on lainattu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston vanhimmasta 1600-luvulta säilyneestä Piispa Henrikin surmavirren käsikirjoituksesta "Runo Laulu Sant Henderikistä".

Tekstin ovat laatineet koulunjohtaja Antti Lehtinen ja fil.tri. Matti K. Suojanen. Tekstin on Pyhän Henrikin tien varrelta Yläneen korvesta kiskotulle tuohelle piirtänyt Marja-Terttu Dietrich-Lehtonen. Viestin esittivät juhlapaikalla Kupittaalla Pyhän Henrikin tien varren kuntien edustajien ristisaattoon kuuluneet Väinö Nummisto Köyliöstä ja Antti Lehtinen Turusta.

Pyhän Henrikin tien viesti "kahdeksan vuosisadan takaa" kuuluu seuraavasti:

Me ristinkandajat täldä vuosisadalda tuomme armolisest niitten monein pyhijnvaeldajain sucupolvien viestin kahdeksan sadan aijastajan ynnä kymmenen penikulman takaa. Olemme kulkeneet P. Henrickin jalcain jäljissä Somen Christilisen wscon syndymäsijoilda Kokemäen Teljän SaarnaHuoneelta Köyliöhön, jossa se P. Henrik cooliaxi lyötin. Kulkein sitä reittiä, jota sen Pijspa Henrickin ruumista ajettiin, olemme vaeldaneet halki Säkylän Nummien, läpitze Yläneen soiden ja korpein, poicki Mynämäen maiden Nousiaisten P. Henrickin hautakircolle, jossa marttijrin luut vuosisatain ajan levätä saivat.

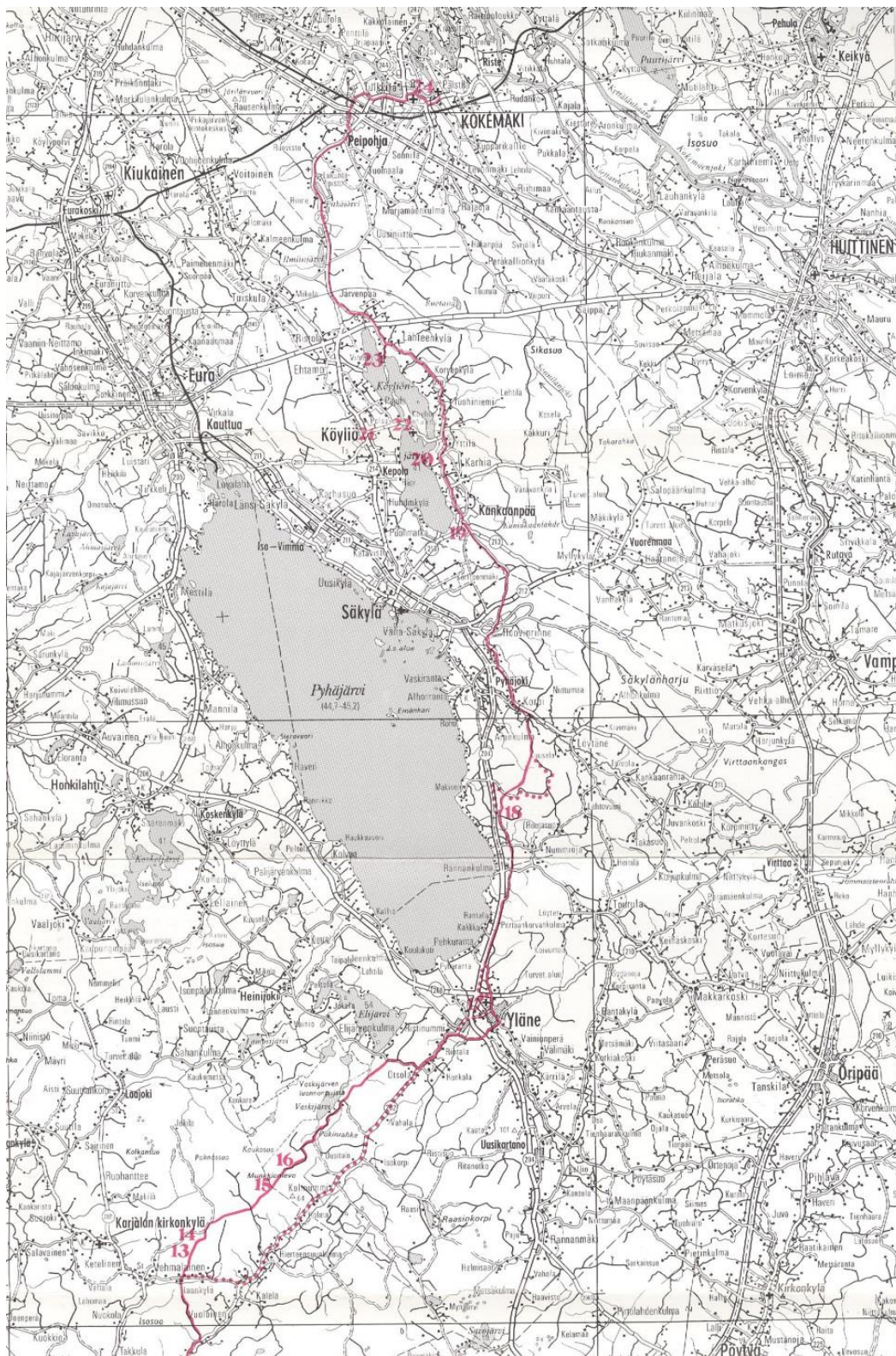
Matkamme kulki muijnaista Nunnapolkua myöden, cautta Maskun ja Ruskon kirckopitäjäin tähän pyhään ja siunattuun paikkaan. Tai on Kupittaan lähde, josa Pijspa Henrickin kerroit kastaneen somalaisia pakanuden yöstä siihen callijseen Christuxen wscoon. Poissa ouat S. Henrickin luut, mutta coko Somen maa ja canssa muistapi jaloa pispaa ja canssans Pyhää miestä. Hän rakensi sen tien, jota Somen kirco ja sen canssa halki vuosisatain waeldanut onpi. Tästä otolisest tiestä meitä ia meidän jälkeentulevaisiam muistuttakaan. *Se* tie, mikä tänäpäin vast uudesta avatuks tulepi, P. Henrickin pyhijnwaeldajitten tie.

Olcohon tämä tie "ihmisillen nähtäväxi, Tunnus merkixi jalloxi jotta eij suonnut suurj Luoja eijkä sallinut jumala weden alle waipumahan eijkä hukahan tullemahan pyhän miehen peukalota Sormia json jsännän culdasormuxen keralla".

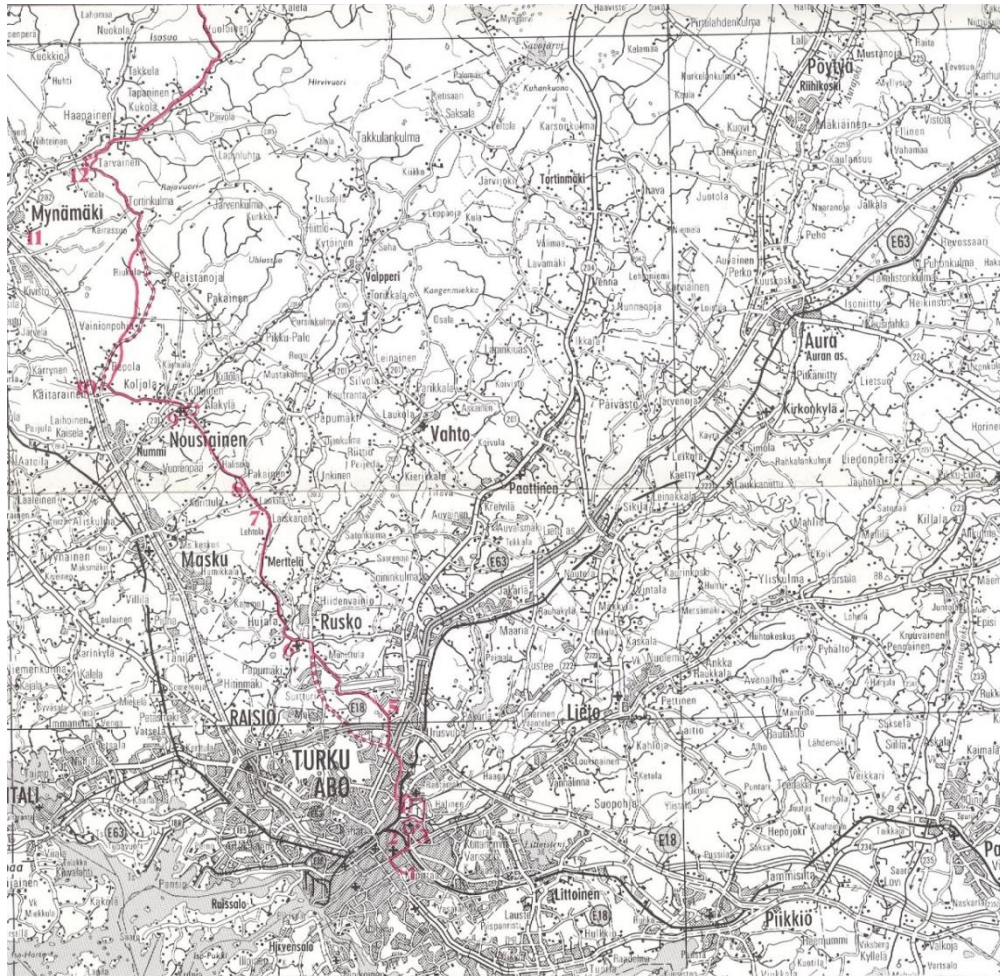
Kirjoitettu Turusa apostolein Pietarin ja Paavalin Päivänä Armon Wuonna 1979

Pyhän Henrikin tien toimikunta

Liite 10: Pyhän Henrikin tien retkeilyreitti Kokemäki- Yläne. Opas 1993.

Liite 11: Pyhän Henrikin tien retkeilyreitti Mynämäki-Turku. Opas 1993.

Liite 12: Pyhän Henrikin tien retkeilyreitit kohteet. Opas 1993.

Pyhän Henrikin tien retkeilyreitti

© Karttakeskus, Helsinki 1992

Kartaan yhtenäisellä viivalla merkittyyn reittiin sisältyy metsäpolkuja ja muita osuuksia, joita voi kulkea vain jalkaisin. Polkupyörällä tai autolla liikkuvat retkeilijät voivat käyttää kiertoteitä, jotka on merkitty kartaan katkoviivalla. Lähempiä tietoja reitistä, sen nähtävyyksistä ja alueen majoitus- ja ruokailumahdollisuuksista saatte kunnantoimistoista.

1 Kupittaa, Pyhän Henrikin tien muistokivi	13 Portassuo
2 Turun tuomiokirkko	14 Kirkkokallio
3 Pyhän Katariinan kirkko	15 Munkkeinlevo
4 Maarian kirkko ja Koroisten risti	16 Kivisillansuo
5 Pirunpesä	17 Yläneen kirkko
6 Ruskon kirkko ja Nunnapolun muistokivi	18 Kristelinportti
7 Piispanmäki	19 Kuninkaanlähde
8 Nunnalähde	20 Yttilän Otta
9 Nousiainen kirkko ja Pyhän Henrikin muistomerkki	21 Lallin patsas
10 Repolan risti	22 Köyliön kirkko ja Pyhän Henrikin ruumissaattoä esittävä korkokuva
11 Mynämäen kirkko	23 Pyhän Henrikin saari eli Kirkkokari
12 Nunnankukkula	24 Pyhän Henrikin saarnahuone

Tämän esitteen on julkaissut Pyhän Henrikin tien kehittämisyöryhmä alueen kuntien, Varsinais-Suomen Maakuntaliiton, Varsinais-Suomen seutukaavaliiton, Satakuntaliiton ja Turun arkkihiippakunnan tuomiokapitulin tuella. Suunnittelu ja teksti: Lauri Hokkinen ja Antti Lehtinen. Kuvat: Jarkko Heino (5), Lauri Hokkinen (4), Vilho Lehto (1) ja Pekka Paasio (1). Painatus: Jaakkoo-Taara Oy, 1993.